

Főszerkesztő BOKORNÉ SZEGŐ HANNA
egyetemi tanár

Szerkesztőségi munkatársak MAVI VIKTOR
tudományos főmunkatárs

PARDI MÁRIA
titkár

KÖRMENDY-ÉKES JUDIT
dokumentáció

WELLER MÓNIKA
dokumentáció

A szerkesztőség címe MTA Állam- és Jogtudományi
Intézete
1014 Budapest, Országház u. 30.
Telefon: 1759-337

Acta Humana N° 6-7.

Tartalom

Az Emberi Jogok Európai Egyezménye és a magyar jog

Bevezetés	3
Az Egyezmény hatása a belső jogrendszerre (1. cikk)	6
Az élethez való jog, a halálbüntetés tilalma (2. cikk)	22
A kínzás, az embertelen, megalázó bánásmód vagy büntetés tilalma (3. cikk)	26
A rabszolgaság, szolgaság, kényszermunka és kötelező munka tilalma (4. cikk)	34
A szabadsághoz és a biztonsághoz való jog (5. cikk)	39
A bíróság előtti tisztességes eljáráshoz való jog polgári jogi jogvitákban (6. cikk)	57
A bíróság előtti tisztességes eljáráshoz való jog és döntés a büntetőjogi felelősségről (6. cikk)	66
A büntető törvények visszamenőleges hatályának tilalma (7. cikk)	99
A magánszféra tiszteletben tartásához való jog (8. és 12. cikk)	102
A gondolat-, lelkiismeret- és vallásszabadsághoz való jog (9. cikk)	118
A véleménynyilvánítás szabadságához való jog (10. cikk)	124
A gyülekezési, egyesülési és szakszervezeti szabadsághoz való jog (11. cikk)	136
Az emberi jogok megsértésének orvoslásához való jog (13. cikk)	143
A tulajdonhoz való jog (1. kiegészítő jegyzőkönyv 1. cikk)	149
Az oktatás szabadságához való jog (1. kiegészítő jegyzőkönyv 2. cikk)	156

Szerzők:

Bán Tamás: 1., 2., 3., 4., 6., 8. és 12., 9., 10., 11., 13. cikkek, valamint
az első kiegészítő jegyzőkönyv 1. és 2. cikke
Bárd Károly: 5., 6. és 7. cikkek, valamint
a hetekid kiegészítő jegyzőkönyv 2., 3. és 4. cikkei

mert noha tény, hogy más foglalkozásokban hasonló munkavégzési kötelezettség nincs, e más foglalkozások "mássága" egy sor tényező folytán olyan jelentős, hogy a diszkrimináció megállapításának egyik alapfeltétele: azonos szituációk eltérő kezelése itt nem valósult meg.

A 4/3 cikk a. pontjában a megengedett kötelező munka eseteiként említett két helyzet közül a büntetvégrehajtási intézetekben kötelezően végzett munkával kapcsolatban kevés panasz érkezik. Jelentősebb a panaszok száma a feltételes szabadságra bocsájtottak munavégzési kötelezettsége miatt. Egyrésztől – miután úgy tűnik – a munkavégzési kötelezettséggel járó feltételes szabadságra bocsájtás intézményei Magyarországon még csak a jövőben fognak kialakulni (a múlt időszak olyan szabadságelvonást munkavégzéssel helyettesítő intézményei, mint a javító-nevelő munka pedig éppen kimennek a divatból), másrésztől és főképpen mert az emiatti panaszokat Strasbourgban következetesen elutasítják,¹⁰ nem foglalkozom a 4. cikknek ezzel az aspektusával.

Véleményem szerint magyar jogszabály módosítására az Egyezmény ratifikálása kapcsán a 4. cikkkel összefüggésben nincs szükség.

10 Az egyik ilyen ügyről, a Van Droogenbroeck panaszról fentebb már volt szó, a másik a híres "csavargó" ügy: De Wilde, Ooms and Versyp-Case, Judgment of 18 June 1971, Series A. 12.

A szabadsághoz és a biztonsághoz való jog

Az Egyezmény 5. cikke

1. Mindenkinek joga van a szabadságra és a személyi biztonságra. Szabadságától senkit sem lehet megfosztani, kivéve az alábbi esetekben és a törvényben meghatározott eljárás útján:

- a) törvényes őrizetben tartás az illetékes bíróság által történt elítélést követően;
- b) olyan személy törvényes letartóztatása vagy őrizetbe vétele, aki nem tesz eleget a bíróság törvényes rendelkezésének, illetőleg a törvény által megállapított kötelezettség teljesítésének biztosítása céljából történő letartóztatás vagy őrizetbe vétel;
- c) törvényes letartóztatás vagy őrizetbe vétel abból a célból, hogy e bűncselekmény elkövetése alapos gyanúja miatt az illetékes hatóság elé állítsák vagy amikor ésszerű oknál fogva szükséges, hogy megakadályozzák bűncselekmény elkövetésében vagy annak elkövetése után a szökésben;
- d) a kiskorú őrizetbe vétele törvényes rendelkezés alapján nevelési felügyelet céljából vagy törvényes őrizetben tartása az illetékes hatóság elé állítás céljából;
- e) törvényes őrizetbe vétel fertőző betegségek terjedésének megakadályozása céljából, valamint elmebeteg, alkoholisták, kábítószerélvezők vagy csavargók őrizetbe vétele;
- f) törvényes letartóztatás vagy őrizetbe vétel az országba való jogtalan belépés megakadályozása céljából vagy olyan személy törvényes letartóztatása vagy őrizetbe vétele, aki ellen intézkedés van folyamatban kiutasítása vagy kiadatása céljából.

2. Minden letartóztatott személyt haladéktalanul az általa értett nyelven tájékoztatni kell letartóztatása okairól és az ellene felhozott vádról.

3. E cikk 1. c) bekezdésének rendelkezésével összhangban letartóztatott vagy őrizetbe vett minden személyt haladéktalanul bíró, vagy törvény által bírói hatáskörrel felruházott más tisztségviselő elé kell állítani, és a letartóztatott vagy őrizetbe vett személynek joga van arra, hogy ésszerű időhatáron belül tárgyalást tartsanak ügyében vagy a tárgyalásig szabadlábba helyezték. A szabadlábba helyezés olyan feltételekhez köthető, melyek biztosítják a tárgyaláson való megjelenést.

4. Szabadságától letartóztatás vagy őrizetbe vétel folytán megfosztott minden személynek joga van olyan eljáráshoz, melynek során őrizetbe vételének törvényességéről a bíróság rövid határidőn belül dönt, és törvényellenes őrizetbe vétele esetén szabadlábba helyezését rendeli el.

5. Mindenkinek, aki e cikk rendelkezéseinek megsértésével végrehajtott letartóztatás vagy őrizetbe vétel áldozata, joga van kártalanításra.

I. A magyar jog "kétséges" intézményei

Az 5. cikk a szabadság és a személyi biztonság (security of person, la sûreté) védelméről szól, az esetjog elemzése alapján azonban arra következtethetünk, hogy a cikkben említett biztonsághoz való jog a személyes szabadságra vetítendő és ily módon arra az általános jogállami elvre utal, hogy szabadságától senkit sem lehet *önkéntesen* megfosztani. A biztonsághoz való jog eszerint olyan generális tétel, amelyet az 5. cikk egyes rendelkezései konkretizálnak.

A strasbourgi szervekhez érkező panaszok jelentős részében a kérelmezők az 5. cikk megsértését állítják, ezért az esetjog igen terjedelmes. Az elemzés során azonban csak azokat a döntéseket vizsgáljuk, amelyek a magyar jogrendszer "gyenge" pontjaira világítanak rá és a jogszabálmódosítás szükségességét sugallják, egyébként pedig a strasbourgi gyakorlatot csupán vázlatosan ismertetjük.

A személyes szabadság védelmére hivatott 5. cikkel kapcsolatos esetek egy részét a tisztességes eljárás elvére (6. cikk) vetítve tárgyaljuk majd.

Az Egyezmény szövegét olvasva és a kezdeti vizsgálódásaink alapján kijelölhetjük a magyar jogrend azon területeit, ahol a hazai rendelkezések és az Egyezmény összhangjának megállapítása végett a strasbourgi esetjog alapos elemzését láttuk szükségesnek.

Kérdésként vetődött fel, hogy vajon a lakhelyelhagyási tilalom szabadságelvonásnak minősül-e és ezért elrendelésére a bírót kell-e felhatalmazni.

Tisztázásra szorult az a kérdés, hogy a fegyveres erők tagjaival szemben fegyelmi szankcióként alkalmazható fogdafenyítés szabadságelvonásként értékelendő-e és ha igen, úgy maga az eljárás összhangban van-e az Egyezménnyel.

Már a kezdeti vizsgálódások jelezték, hogy az elmebetegekkel szemben alkalmazható kényszerintézkedések körüli eljárás mindenképpen aggályos és sejtettük, hogy az Egyezménnyel való összhang megteremtése törvényhozói lépést igényel.

Kezdetől fogva kétségeink voltak afelől, hogy az illegálisan Magyarországon tartózkodó személyekkel szembeni eljárás összhangban van-e az 5. cikkben foglaltakkal.

Ahhoz, hogy kérdéseinkre választ kapjunk és kijelölhessük a jogszabálmódosítás irányát a következő munkamódszert követtük:

A magyar jog kérdéses intézményeit összevetettük a strasbourgi esetjoggal, először is annak megállapítása végett, hogy egyáltalán szabadságelvonásról van-e szó.

Ha e kérdést az Emberi Jogi Bíróság, illetve Bizottság ítélezési gyakorlata alapján igenlően döntöttük el, úgy a következő lépcsőben azt vizsgáltuk, hogy a szabadságelvonással járó intézmény elrendelésének jogalapja megfelel-e az 5. cikk 1. pontjában említett valamely legitim szabadságelvonási oknak.

Ha pedig az előző kérdés kapcsán azt állapítottuk meg, hogy a magyar szabályozás megfelel az Egyezmény előírásainak, vagyis a szabadságelvonás "jogalapja" ráillik az Egyezmény által elismert okok valamelyikére, úgy a továbbiakban azt elemezzük, hogy a magyar jogban előírt eljárás összhangban van-e az 5. cikk 3. és 4. pontjában írtakkal.

II. Mit kell szabadságelvonásnak tekinteni?

A strasbourgi szervek annak vizsgálata alapján döntenek el, hogy egy adott intézkedés szabadságelvonásnak minősül-e, hogy az *ennyiben korlátozza* az érintettet a mozgás szabadságában, *milyen hosszú* a korlátozás időtartama és végül mi jellemzi annak a személynek az *általános helyzetét*, akivel szemben a korlátozást alkalmazzák.

E szempontok alapján szabadságelvonásnak minősítik például a büntetésvégrehajtási intézetben történő fogvatartást, még abban az esetben is, ha az elítélt az intézeten belül szabadon mozoghat.

Ezzel szemben nem tekintik szabadságelvonásnak az éjszakára elrendelt kijárási tilalmat, vagy azt a korlátozást, amikor hatósági rendelkezés alapján az érintett nem hagyhatja el egy helység lakott területét.

Nem minősítette a Bizottság szabadságelvonásnak, hanem "pusztán" a 4. Kiégszítő Jegyzőkönyv 2. cikkében foglalt mozgásszabadság korlátozásának azt az esetet, amikor az érintettet a hatóság arra kötelezte, hogy egy meghatározott községben tartózkodjék és rendszeresen jelentkezék a rendőrsőn. Ennek megfelelően nem szabadságelvonás az előzetes letartóztatás helyébe lépő jelentkezési kötelezettség vagy az ország elhagyásának tilalma sem.¹

Az 5. cikk alá esik viszont a felügyelet mellett foganatosított házi őrizet, amennyiben a külvilággal való kapcsolattartás jelentős korlátozás alá esik. Egyebek között a külvilágtól való elszigeteltség mértékére figyelemmel minősítette a Bíróság a *Guzzardi* ügyben a kényszerlakhely kijelölést szabadságelvonásnak.²

A szabadságelvonás értelmezésénél szerephez jut az *időtényező* is, bár a strasbourgi esetjog azt jelzi, hogy a szabadságtól megfosztást még abban az esetben is megállapítják, ha az rendkívül rövid ideig tart.

Végül annak eldöntésénél, hogy egy adott korlátozás szabadságelvonásnak minősül-e, vizsgálják az érintett általános helyzetét. Főszabályként leszögezhetjük, hogy olyan személyek esetében, akik már eleve meg vannak fosztva szabadságuktól, így például a börtönbüntetésüket töltő elítéltek, a szabadságelvonás mértékének további növelése – pl. fogdafenyítés formájában – nem minősül szabadságelvonásnak.

¹ Ld. Appl. 6780/74; 7960/77.

² Series A. 39.

Külön problémát vetnek fel a fegyveres testületek, illetve fegyveres erők tagjaival szemben alkalmazott különféle korlátozó intézkedések. Az Engel-ügyben³ a bíróság leszögezte, hogy a fegyveres erők fegyelmi rendszerének kialakítása során a tagállamoknak igazodniuk kell az Egyezmény rendelkezéseivel. Igaz, a katonai életviszonyokra tekintettel a szabadságkorlátozással járó fegyelmi szankciók megítélésénél más mércét kell alkalmazni a fegyveres erökhöz tartozó személyek esetében, akik a polgári viszonyok közt élökhöz képest már eleve korlátozottak személyi szabadságukban. Szabadságelvonás ezért csak akkor jöhet szóba, ha a fegyelmi szankcióban foglalt korlátozás egyértelműen különbözik az általános, a szokásos katonai szolgálati viszonyoktól, illetve körülményektől.

Az Engel-ügyben hozott ítéletből megállapítható, hogy a mi "laktanya fogásunknak" megfelelő ún. könnyű elzárás nem minősül szabadságelvonásnak, ezzel szemben a hazai jogban ismert *fogdafenyítéssel* azonos tartalmú ún. szigorú elzárás, ahol tehát az érintett személy lezárt cellában tölti büntetését és a szokásos katonai szolgálatot ily módon nem teljesíti, egyértelműen szabadságelvonásnak minősül.

III. A lakóhely elhagyásának tilalma

A szabadságelvonás fogalmát konkretizáló esetek alapján hajlunk arra, hogy az eljárási jogunkban ismert *lakhelyelhagyási tilalmat* ne tekintsük olyan jogkorlátozásnak, amely az Egyezmény szerint szabadságelvonásnak minősülne. Így az ügyészi elrendelés nem sértheti az 5. cikk 3. pontjába foglalt azon szabályt, hogy a "letartóztatott, vagy őrizetbe vett személyeket haladéktalanul bírő elé kell állítani". (A 4. Kiegészítő Jegyzőkönyvnek mozgás szabadságot deklaráló 2. cikke speciális eljárási szabályokat nem tartalmaz.)

Ettől függetlenül indokolt a lakhelyelhagyási tilalomról szóló döntést bírói hatáskörbe utalni. Álláspontunk szerint ugyanis azzal, hogy a letartóztatás és a lakhelyelhagyási tilalom elrendelésének törvényi feltételei azonosak, az ügyészi döntés a lakhelyelhagyási tilalomról indokolatlanul megköti a bírő kezét. Amikor ugyanis a letartóztatásról kell döntenie, a bírő csak két lehetőség közül választhat: vagy elrendeli a letartóztatást, vagy a fogvatartott szabadon bocsátását rendeli el. (A tipikus esetben a gyanúsított őrizetben van). Semmi sem indokolja annak kizárását, hogy a bírő közbülső megoldást is választhasson, vagyis, hogy az előzetes letartóztatás feltételeinek meglétét megállapítván, bizonyos személyi körülményekre tekintettel lakhelyelhagyási tilalmat rendelhessen el.

IV. Szabadságelvonás fegyelmi szankcióként

A fogdafenyítés, az elmebetegek elmeosztályon való elhelyezése – akárcsak a szabálysértési elzárás és az idegenek őrizete – egyértelműen szabadságelvonásnak tekintendők. A továbbiakban azt vizsgáljuk, hogy az említett esetekben a szabadságelvonásra az Egyezmény által is elismert okok alapján kerül-e sor.

Az 5. cikk értelmében szabadságelvonásnak helye van elmebetegség (ezenkívül fertőző betegség, alkoholizmus valamint kábítószerélvezet) esetében és akkor is, ha erre kiutasítás ill. kiadatás érdekében van szükség. A magyar jog megfelelő rendelkezéseit tehát a továbbiakban abból a szempontból kell vizsgálnunk, hogy a szabadságelvonást megelőző, illetve az azt követő eljárás mennyiben felel meg azoknak a követelményeknek, amelyeket az 5. cikk 4. – és bizonyos körben 3. – pontja meghatároz.

Ezt megelőzően azonban elemeznünk kell azt a kérdést, hogy a fegyveres erők és testületek tagjaival szemben alkalmazható fogdafenyítés "jogalapja" megfelel-e az Egyezmény 5. cikke 1. pontjában felsorolt valamely elismert szabadságelvonási oknak. A részletes analízist az teszi szükségessé, hogy a szabadságelvonással járó fegyelmi szankció alkalmazására egymástól eltérő eljárásokban és jellegükben különböző magatartások tanúsítása miatt kerülhet sor.

Alkalmazható fogdafenyítés olyan magatartások miatt, amelyeket a jog *bűncselekménynek minősít*. A Btk 125. §-a szerint három évi szabadságvesztésnél nem súlyosabban büntetendő katonai büntett, valamint bármilyen katonai vétség miatt alkalmazható a katonával szemben fegyelmi fenyítés. A katonai ügyész, illetve a katonai bíróság ilyenkor az eljárás megszüntetése mellett az ügyet átadja a fegyelmi jogkör gyakorlójának, aki ezzel felhatalmazást kap arra, hogy a bűncselekmény elkövetőjével szemben fegyelmi szankcióként akár szabadságelvonást is elrendeljen.

Ugyancsak bűncselekmény elkövetése miatt kerülhet sor fegyelmi szankcióként szabadságelvonásra, ha büntető eljárás nem is indul, mert az illetékes parancsnok, élve a Btk 123. §-ában biztosított jogával – nem tesz feljelentést katonai vétség miatt és eleve fegyelmi jogkörben bírálja el az ügyet.

Fogdafenyítés alkalmazható továbbá *fegyelmi vétségek* miatt. Ezek többsége olyan magatartás, amely természetére figyelemmel a bűncselekményi alakzat privilegizált formájának tekinthető. A jogalkotó ugyanis a katonai bűncselekmények közé a szolgálati rendet és fegyelmet *súlyosabban sértő* magatartásokat vette fel – ezt jelzik egyebek között a tényállásoknak a jogsértés intenzitására utaló elemei (a Btk 350. §-ában foglalt jelentési kötelezettség megszegésénél a szolgálati ügy fontossága, a 356. és a 358. §-okban a szolgálati tekintély, illetve az alárendelt emberi méltóságának feltűnően durva módon megsértése, vagy a jelentős hátrány a Btk 362. §-ban írt ellenőrzés elmulasztásánál). A fegyelmi vétségek között tehát számos olyan magatartást találunk, amelyet jellege alapján és éppen az alkalmazható jogkövetkezmény súlyára figyelemmel (szabadságelvonás) minősít a strasbourgi gyakorlat materiálisan bűncselekménynek.

Az Engel⁴, a Guzzard i⁵, valamint az Öztürk⁶ ügyekben ugyanis a Bíróság kifejtette: az a körülmény, hogy valamely magatartást a nemzeti jog a büntetőjogon kívül, valamely más felelősségi alakzaton (fegyelmi, szabálysértési) belül helyez el, nem zárja ki azt, hogy az adott magatartást az *Egyezmény 6. cikkének alkalmazása szempontjából büncselekményként értékeljék*. A "minősítés" során vizsgálják a tilalmazott magatartás jellegét, a normasértés súlyát, az alkalmazható, ill. ténylegesen alkalmazott szankció természetét és szigorát. Ha pedig e szempontok alapján a nemzeti jog által a büntetőjog hatóköréből kiemelt magatartást "büncselekménynek" minősítik, ez egyben azt is jelenti, hogy a tisztességes (bírói) eljárás rendelkezései alkalmazandók a felelősség megállapítása során. Azaz: a büncselekmény vagy a strasbourgi gyakorlat szerint azzal egy tekintet alá eső (de a nemzeti jog szerint fegyelmi vétséget, szabálysértést megvalósító) cselekmény miatt elrendelt szabadságelvonást tartalmazó szankció csak akkor felel meg a Konvenciónak, ha azt a 6. cikk rendelkezéseit tiszteletben tartó eljárás eredményeképpen bíróság szabta ki. Márpedig a fegyelmi jogkört gyakorló parancsnok egyetlen olyan attribútummal sem rendelkezik, amely őt bíróvá emelné. A magyar jognak azon rendelkezései tehát, amelyek a *huzamosabb ideig tartó és egyértelműen szabadságelvonásnak minősülő fogdafenytés alkalmazására a parancsnokot hatalmazzák fel*, tegyük nyomban hozzá – előre jelezve a szükséges módosításra vonatkozó elképzelésünket – oly módon, hogy a bírói felülvizsgálat lehetőségétől az érintettet elzárják, egyértelműen *ellentétesek az Egyezménnyel*.

Sommás elmarasztaló ítéletünk legfeljebb abban az esetben tűnhet túlon túl szigorúnak, ahol a fegyelmi eljárásra az ügyet a tárgyaláson a bíróság utalja át. Ilyenkor ugyanis a bírósági eljárásra sor kerül és a tárgyalás eredményeképp a bíróság mintegy a fegyelmi jogkör gyakorlójára delegálja büntető hatalmát. Ezzel a bíróság a büntetőjogi szankciónál rendszerint enyhébb jogkövetkezmény alkalmazásának lehetőségét teremti meg.

A strasbourgi gyakorlat – a tagállamok jelentős részében elterjedt kriminálpolitikai törekvést helyeselve – elismeri a 6. cikk előírásainak megfelelően tartott bírósági tárgyalás alternatíváinak létjogosultságát. Ehhez azonban a terhelt előzetes vagy utólagos (kifejezett vagy hallgatólágos) *jóváhagyását, hozzájárulását* követeli meg. Nem ellenkeznek ezért az Egyezménnyel a különféle sommás eljárási formák, elhagyható akár az egész tárgyalás is, mint például a büntető parancs esetében. Annak sincs akadálya, hogy a felelősség és a szankció kérdésében fegyelmi vagy igazgatási szerv (tehát nem bíróság) döntsön, feltéve valamennyi esetben, hogy az érintett számára a jogrend lehetőséget biztosít arra, hogy a tisztességes eljárás valamennyi kellékével rendelkező bírósági tárgyalást kikényszerítse.

Ebből úgy tűnik, hogy a Be. 342/A. § (2) bekezdése megtartható azzal a kor-

4 Series A. 22.

5 Series A. 39.

6 Series A. 73.

rekcióval, hogy az "elterelésre" csak a bíróságot hatalmazzuk fel, és ehhez a vádlott hozzájárulását kívánjuk meg.

Kérdés azonban, hogy a tisztességes eljárásról való lemondás járhat-e azzal, hogy az "alternatív eljárás" keretében nem bírói szerv szabadságelvonást alkalmaz. Kétségtelen, hogy az Emberi Jogi Bíróság – amint ez egyebek között az *Öztürk-ügyben* kifejtettekől kiderül – azért tartja elfogadhatónak, sőt üdvözlendőnek a büntetőbírói útról elterelést, mert oly módon nemcsak a bíróságok terheit csökkentik, hanem mód nyílik a punitív, stigmatizáló büntetőjogi szankciónak enyhébb jogkövetkezménnyel való felváltására. A Bíróság állásfoglalását kiváltó ügyek (Deweer, Öztürk) is olyan természetűek voltak, amelyekben az adminisztratív hatóságok szabadságelvonást tartalmazó szankciót nem alkalmazhattak. Kétségtelen az is, hogy a belga *csavargók ügyében*⁷ kifejtett tétel, amely szerint "a személyi szabadság a demokratikus társadalomban túlon túl fontos érték ahhoz, hogy az érintett elessen a Konvenció biztosította garanciáktól azzal, hogy a szabadságtól való megfosztáshoz hozzájárul", azt sugallja, hogy bár a 6. cikknek megfelelő tisztességes bírósági eljárás az érintett hozzájárulásával mellőzhető, a helyébe lépő eljárás keretében szabadságelvonást nem lehet alkalmazni.

Ennek ellenére egyetértünk Trechsellel,⁸ aki szerint a 6. cikknek megfelelő fair eljárásról való lemondással az érintett nem a szabadságától való megfosztáshoz, hanem ahhoz járul hozzá, hogy ügyét egy egyszerűbb "nem minősített" eljárás keretében bírálják el – ennek során pedig ugyanazon szankciókat lehet alkalmazni, mint a fair eljárás valamennyi kellékével megtartott bírósági tárgyalás eredményeképp. Úgy látjuk, hogy ez a tétel nem pusztán arra az esetre igaz, amikor a "minősített" eljárás helyébe sommás eljárás lép, de a döntés mégiscsak a bíróság kezében marad (pl. a büntetőparancs esetében), hanem arra is, amikor az érintett magáról a bíróság általi elbírálásról mond le. Ezt látszik alátámasztani az *Eggs-ügyben*⁹ kifejtett bizottsági álláspont. A Bizottság ebben az ügyben azért hozott marasztaló döntést, mert a katonai parancsnok által elrendelt fogdafenytéssel szemben a svájci jog a bírósági felülvizsgálat lehetőségét nem biztosította. Ebből viszont arra juthatunk, hogy *amennyiben a bírósági felülvizsgálatot a jog engedélyezi, úgy szabadságelvonást tartalmazó szankciót nem bírói szerv is kiszabhat*.

Mindezek alapján az Egyezménnyel való összhang megteremtése érdekében először is azt javasoljuk, hogy a törvényhozó világosan különítse el egymástól a fegyelmi vétségeket és a büntetőjogilag tilalmazott normasértéseket. *A büncselekménynek minősített magatartások elbírálása csak bíróság jogkörébe tartozhat, a fegyelmi vétségek esetében pedig* – legalábbis akkor, ha szabadságelvonást alkalmaznak szankcióként – *a döntéssel szemben a bírósági felülvizsgálat lehetőségét kell biztosítani*. (Nem tartanánk szerencsésnek azt a megoldást, hogy a bíróság a

7 Case of De Wilde, Ooms and Versyp, Series A. 14.

8 Straßburger Rechtsprechung zum Strafverfahren Juristische Rundschau 1981/4. 138. o.

9 DR 15. 35.

bűncselekményként értékelt magatartás elbírálását a vádlott hozzájárulásával a fegyelmi hatóságra ruházza át. Az ilyen előzetes hozzájárulással ugyanis az érintett lemond a "minősített" eljárásról, illetve magáról a bírói útról, mégpedig egy *bizonnyal kimeneteli* egyszerűsített eljárás javára. A terheltek érdekeit csak egy olyan megoldás biztosítaná megfelelően, amely a fegyelmi eljárás keretében kiszabott szankcióval szemben ismét megnyitná a bírói utat. E megoldás ésszerűtlensége azonban nyilvánvaló: a bíróság először elhárítja magától a döntést, majd pedig kénytelen ismét foglalkozni az ügygel. Az ésszerűség tehát azt kívánja, hogy a bíróságot zárjuk el a fegyelmi útra terelés lehetőségétől, amint azt a Kormány által az Országgyűlés elé terjesztett Btk. novella-tervezet kilátásba helyezi.)

V. A szabálysértési bíróság átváltoztatása elzárásra

A magyar jog az 1990. évi XXII. törvény hatályba lépte óta nem teszi lehetővé, hogy szabálysértési hatóság elzárás büntetést alkalmazzon. Ugyanakkor a szabálysértési törvény úgy rendelkezik, hogy a szabálysértési hatóság által megállapított pénzbírságot meg *nem fizetése esetében elzárásra kell átváltoztatni*, ha az a munkabérből, egyéb járandóságból nem hajtható be.

A jogszabályok ugyanakkor számos olyan rendelkezést tartalmaznak, amelyek igyekeznek szabálysértés miatti szabadságelvonás tényleges alkalmazását korlátozni. Így az említett 1990. évi XXII. törvény 18. § (2) bekezdése szerint nincs helye átváltoztatásnak, ha a pénzbírságot felügyelet alkalmazta, illetőleg ha azt helyszíni bírságolás keretében szabták ki. Ilyenkor, valamint ha a pénzbírságot fiatalokúval szemben alkalmazták, adó módjára kell a kiszabott pénzbírságot behajtani.

Az 1990. évi XXII. törvény továbbá úgy rendelkezik, hogy az elsőfokú szabálysértési hatóság fontos okból a pénzbírságot helyettesítő elzárás elhalasztását vagy felfüggetését is engedélyezheti, az 1991. évi XXI. törvény pedig kimondja, hogy a szabálysértés miatt kiszabott pénzbírság – ideértve az elzárásra átváltoztatott pénzbírságot is – végrehajtása méltányosságból részben vagy teljesen mellőzhető.

Az 1990. évi XXII. törvény 7. §-a megteremtette a pénzbírságot elzárásra átváltoztató határozat *bírói felülvizsgálatát*. A szabálysértési törvény 71/A §-a úgy rendelkezik, hogy az elzárásra átváltoztató határozat ellen benyújtott kérelem alapján a bíróság az *átváltatásról szóló határozat törvényességi vizsgálatát* végzi el.

E törvényhozási aktusok jelentős előrelépést jelentenek a korábbi helyzethez képest. Továbbra is kérdésként merül fel azonban, hogy összeegyeztethető-e az Egyezményrel a magyar jognak azon rendelkezése, amely a szabálysértési hatóságot olyan szankció alkalmazására jogosítja fel, amely – végső soron az átváltoztatás közvetítésével – szabadságelvonást eredményezhet (még akkor is, ha a szabadságelvonásra történő átváltoztatás bírói kontroll alá esik).

Előjáróban megjegyezzük, hogy ez a tüztöltés jellegű törvényhozói aktus, amely a magyar szabálysértési jog legsebezhetőbb pontjának kiiktatását célozta azzal, hogy az elzárásra történő átváltoztatást bírói jogkörbe utalta, a strasbourgi esetjogot szem előtt tartva, furcsa helyzetet teremtett. A strasbourgi szervek ugyanis olyan ügyekkel foglalkoztak eddig, ahol a bíróság által megszabott keretek között a szabadságelvonás végrehajtásáról adminisztratív szervek döntöttek. Az Emberi Jogi Bizottságnak és a Bíróságnak abban kellett állást foglalni, hogy ezekben az esetekben a szabadságelvonás az 5. cikk 1. a pontjában foglalt feltételnek megfelel-e. Vagyis: a bírósági ítéletben meghatározott szankció konkretizálása és végrehajtása vajon olyan törvényes fogvatartást jelent-e, amely az illetékes bíróság által történt elítélés fogalomkörébe vonható.

Az Emberi Jogi Bizottság megengedhetőnek tartotta, hogy a bíróság által kiszabott halálbüntetést ne bíróság, hanem adminisztratív hatóság változtassa át életfogytiglani szabadságvesztésre,¹⁰ ugyanakkor Peukert szerint a pénzbüntetésnek szabadságvesztésre átváltoztatása, amennyiben ez igazgatási szerv által történik, feltehetően ellentétes az Egyezményrel.¹¹ Hasonló problémával foglalkozott az Emberi Jogi Bíróság a van Droogenbroeck-ügyben,¹² amelyben a belga jognak azon rendelkezését kellett vizsgálnia, amely szerint az elítéltet a főbüntetés letöltése után biztonsági intézkedésként a bíróság "a kormány rendelkezésére bocsáthatja" (mise à la disposition du gouvernement), és ezzel felhatalmazást ad az igazságügyminiszternek arra, hogy a szabadságvesztésből szabadult személlyel szemben huzamosabb ideig tartó szabadságelvonást rendelhessen el. A Bíróság végül is arra jutott, hogy a konkrét ügyben az igazságügyminiszter által elrendelt szabadságelvonásra a bírósági ítélet szabta korlátok között került sor, ezért az 5. cikket nem sértették meg.

A mi esetünkben azonban ennek az ellenkezőjéről van szó: a pénzbírságot igazgatási szerv szabja ki és bíróság határoz annak szabadságelvonásra történő átváltoztatásáról, pontosabban "szentesíti" az átváltoztatásról szóló döntést. A korábbi helyzethez képest előrelépést jelentő megoldás azonban elégtelen ahhoz, hogy a hazai jogot összhangba hozza az Egyezményrel. A szabálysértések elbírálásának egy – bármily jelentős – részterületét érintő módosítása nem orvosolhatja a szabályozás alapvető gyengéjét. A Konvencióban foglalt elvárásnak ugyanis a magyar szabályozás csak akkor felel meg maradéktalanul, ha a strasbourgi gyakorlat szerint a fair eljárás alkalmazása szempontjából "bűncselekménynek" tekintendő szabálysértések esetében lehetőséget biztosítana arra, hogy bírói szerv a 6. cikk előírásainak megtartásával lefolytatott tárgyaláson döntsön a felelősség kérdéséről. Az elzárásra átváltoztató határozat törvényességének bírói kontrollja következtében nem "alakul át" az igazgatási szerv döntése "bírói általi elítéléssé", és az illymó-

10 Appl. 77.

11 Frowein/Peukert Europäische Menschenrechtskonvention. EMRK-Kommentar Kehl-Strasbourg-Arlington 1985 70. o.

12 Series A. 50.

don végrehajtott elzárás sem tekinthető az Egyezmény 5. cikke 1. a. pontja szerint engedélyezett szabadságelvonásnak.

Felvetődhet, hogy a szabálysértési hatóság által kiszabott helyettesítő elzárás-szankció jogértelmezés útján talán az 5. cikk 1. b. pontja alá vonható. Eszerint szabadságelvonásnak helye lehet a törvény által megállapított kötelezettség teljesítésének biztosítása céljából. Az Egyezménynek e rendelkezését számos bíráló érzi azért, mert a homályos megfogalmazás jogbizonytalanságot teremthet és módot ad az önkényes értelmezésre. A strasbourgi szervek azonban ennek tudatában vannak és ezért igencsak megszorítóan értelmezik e rendelkezést. Így a múltbeli magatartás szankciójaként alkalmazott szabadságelvonás (márpedig a szabálysértési elzárás esetében egyértelműen arról van szó) nem legitimálható az 5. cikk 1. b. pont második fordulata alapján.¹³

Összefoglalva: az igazgatási szerv által szabálysértés miatt alkalmazott helyettesítő elzárás-szankció nem igazolható egyetlen, az 5. cikkben felsorolt fogvatartási okkal, még abban az esetben sem, ha az átváltoztatás törvényességét bíróság állapította meg.

A 6. cikk tárgyalása során majd kifejtjük, hogy feltehetően kénytelenek leszünk fenntartást tenni és az Egyezmény 6. cikkének 1. pontját a szabálysértési ügyek elbírálása során kizárni. A 6. cikkel kapcsolatos fenntartás azonban nem terjed ki automatikusan az 5. cikkre. A 6. cikk 1. pontjában biztosított bírósághoz fordulás jogával kapcsolatban akkor is fenntartást kellene tennünk, ha a szabálysértési bírságot nem lehetne elzárásra átváltoztatni: az 5. cikknek való megfelelést a strasbourgi szervek a 6. cikktől mintegy leválasztva külön vizsgálják.

Annak érdekében, hogy a szabálysértési ügyekre tekintettel legalább az 5. cikkhez ne kelljen fenntartást tennünk, az 1990. évi XXII. törvény 7. §-ában szabályozott eljárást kellene továbbfejleszteni. A hatályos szabályozás szerint a bíróság kérelemre kizárólag azt vizsgálja, hogy a pénzbírságot elzárásra átváltoztató határozat törvényes-e. Az érdemi határozat vizsgálatára csak kivételesen kerül sor. Az (5) bekezdés szerint "Ha a bíróság a felülvizsgálat alkalmával az érdemi határozat törvényességét aggályosnak találja, ezt jelzi az ügyésznek, és a kérelem elbírálását az ügyész állásfoglalásáig függőben tartja." Álláspontunk szerint az Egyezménnyel való összhangot az biztosítaná, ha a kivételként említett esetet általános szabállyá emelnénk, és a követendő bírósági eljárást a 6. cikkben felállított követelményekhez igazítanánk. Ez a megoldás kétségkívül azt jelenti, hogy a szabálysértési hatóság által előírt kötelezettségüket teljesíteni képes (a pénzbírság ugyanis csak behajthatatlanság esetén változtatható át elzárásra) normasértó egyének továbbra sem élvezhetik a tisztességes eljárás előnyeit. A személyes szabadság kiemelt fontosságára figyelemmel azonban a javasolt változtatást feltétlenül szükségesnek tartjuk, miközben tisztában vagyunk azzal, hogy a kikezdehtelen megoldáshoz majd csak akkor jutunk el, ha a 6. cikkhez fűzendő fenntartás

szükségtelemmé válik. (Nem tartjuk kizártnak azt sem, hogy a szabálysértési bírság szabadságvesztésre átváltoztatására ne kerülhessen sor.)

VI. Szabadságelvonás elmebetegség esetében

Az 5. cikk 1. e. pontja szerint a fertőző betegségek terjedésének megakadályozása végett, valamint elmebetegek, alkoholisták és kábítószerélvezők esetében helye lehet a szabadságelvonásnak. A különféle betegségek illetve devianciák, szociális illeszkedési zavarok közül a strasbourgi szervek eddig az elmebetegség kérdéskörével, illetve az elmebetegek fogvatartásával foglalkoztak a leggyakrabban.

Az elmebetegség fogalmának meghatározására az Emberi Jogi Egyezmény szervei természetesen nem vállalkozhatnak. Ahogy azt a Bíróság a *Winterwerp ügyben*¹⁴ kifejtette, a pszichiátria és a különféle gyógymódok fejlődésével, a társadalom ítéletének változásával párhuzamosan módosul az elmebetegség fogalma is. Ugyanakkor az Egyezmény alkalmazása szempontjából csak az olyan elmezavar jöhet számításba, amely súlyánál fogva indokolja a szabadságelvonást. Annak megítélésénél, hogy mikor kerülhet sor az érintett fogvatartására, figyelemmel kell lenni a *proporcionalitás* követelményére: az alkalmazott eszköz és az elérendő cél között ésszerű aránynak kell fennállnia. A fogvatartás meghosszabbítása pedig csak akkor felel meg az Egyezmény elvárásainak, ha igazolható, hogy az elmezavar huzamosabb jellegű.

E megfogalmazások általános jellege is kellőképpen érzékelteti, hogy bár elvileg létezik egyfajta nemzetközi kontroll, a tagállamok hatóságai széles mérlegelési szabadsággal (*margin of appreciation*) rendelkeznek a szabadságelvonást eredményező elmebetegség értelmezése terén. A rivalizáló pszichiátriai elméletek, az elmebetegség diagnosztizálására és kezelésére vonatkozó egymástól jelentősen eltérő álláspontok száma is azt eredményezi, hogy a strasbourgi szervek nyilván csak az elmebeteggé minősítés legdurvább, mondhatnánk, visszaélésszerű hibáit képesek "leleplezni".¹⁵ Az elmebetegeket érintő bírósági ítéletekben visszatérő elvárás, hogy az elmebetegség megállapítására csak akkor kerüljön sor, ha fennállt "objektív orvosi szakvélemény" igazolja, mindenestre korlátozza a döntéshozó "minősítési szabadságát".

Szabadságelvonást válthat ki az elmebeteg egyének olyan cselekménye, amely *büntethetőségük esetén büncselekményt* valósítana meg, és fogvatartásukra sor kerülhet olyankor is, ha veszélyességük egyéb – a büntetőjog számára érdektelen – magatartásban manifesztálódik. Úgy látjuk, hogy a strasbourgi gyakorlat nem tulajdonít különösebb jelentőséget annak, hogy az elmebetegek szabadságelvonását kiváltó esemény büntetőjogilag tilalmazott normasértés-e vagy sem. Az elmebetegséget, illetve

14 Series A. 33.

15 Trechsel, S.: The Right to Liberty and Security of the Person, HRLJ 1980, Vol. 1. No 1-4 122. o.

az elmebeteggé minősítés tényét tekintik dominánsnak, legalábbis erre utal, hogy a Bíróság – szakítva a korábbi inkább hezitáló álláspontjával – a *Luberti ügyben*¹⁶ határozottan leszögezte: az 5. cikk 1. a. pontja (fogvatartás az illetékes bíróság által történt elítélést követően) nem vonatkozik arra az esetre, amikor a kérdéses személyt elmebetegség miatt felmentik, még abban az esetben sem, ha a felmentéssel egyidejűleg pszichiátriai részlegben történő elhelyezését rendelik el. (A Bíróság a 6. és 7. cikkben foglaltaknak az 5. cikkkel való összevetésével jutott erre a konklúzióra, megállapítván, hogy elítélésről csak akkor lehet szó, ha a nemzeti jognak megfelelően "bűncselekmény" elkövetését állapítják meg, ez pedig feltételezi a "bűnössé nyilvánítást").

A bűnösséget megállapító ítéletben a bíróság egy a múltban történt, lezárt, változhatatlan eseményre reagálva büntet szabadságelvonással, a felmentést követő kényszergyógykezelést ezzel szemben az érintett állapotára tekintettel rendeli el, meghagyva annak a lehetőségét, hogy a jövőben az érintett állapotában bekövetkező változás a fogvatartást szükségtelenné teszi. E különbségtétel pedig az 5. cikk 4. pontjában foglalt felülvizsgálat gyakorisága szempontjából jut jelentőséghez.

Mіндеzt azért tartjuk említésre méltónak, mert számunkra úgy tűnik: a hazai jog talán túlzott mértékben differenciál aszerint, hogy az elmebeteg egyénnek szabadságától történő megfosztására formálisan bűncselekménynek minősülő cselekmény vagy pedig az egyén veszélyességére utaló más magatartás tanúsítása, illetve kizárólag preventív megfontolásokból kerül sor.

Annak a kóros elmeállapotú személynek a jogi helyzetét, aki büntetőjogilag tilalmazott magatartást tanúsít, a jogszabályok a büntetőjogi felelősséggel tartozó gyanúsítottakra vonatkozó rendelkezések mintájára alakítja. Az Egyezmény rendelkezéseire vetítve ez az egyik oldalról azzal az elmebetegek számára kétségtelenül kedvező következménnyel jár, hogy *élvezik mindazon garanciákat, amelyeket az 5. cikk 3. pontja* a bűncselekmény elkövetésével gyanúsítható (azaz büntetőjogilag felelősségre vonható) személyek számára biztosít: az 1989. évi XXVI. tv. hatálybalépése óta öt napon túl csak bírósági döntés alapján tarthatók fogva, és elmeállapotuk szabadságelvonással járó megfigyeléséről is csak bíróság határozhat. Az előzetes letartóztatás és az ideiglenes kényszergyógykezelés eldöntésére hivatott eljárás szabályok (ügyészi indítvány alapján a védő és a gyanúsított részvételével tartott bírósági meghallgatás, fellebbezés, stb.) lényegében azonosak. Az ideiglenes kényszergyógykezelés elrendelése esetén a kóros elmeállapotú személyek jogaira a letartóztatottakra vonatkozó szabályok az irányadók¹⁷.

A kényszerintézkedések indokoltságának felülvizsgálatára vonatkozó szabályok viszont eltérőek. A nyomozási szakaszban gyakrabban kerül sor az előzetes letartóztatás szükségességének ellenőrzésére (a hosszabbítás formájában), de ez magyarázható azzal, hogy a letartóztatási okok némelyike (az eljárás megghiúsításának vagy megnehezítésének veszélye) viszonylag rövid idő elteltével ele-

nyészhet. Nehezebben indokolható az, hogy a bírósági eljárásban a hivatalbóli felülvizsgálat csak a letartóztatás szükségességére korlátozódik (hat hónap, illetve egy év eltelte után), az ideiglenes kényszergyógykezelésre viszont nem terjed ki.

Amennyiben a büntető eljárás során megállapítják, hogy az elkövető a Btk. 24. §-ban felsorolt kóros elmeállapot valamelyik változatában szenved és a megvalósult bűncselekmény jellege és a büntethetőség esetén kiszabható büntetés nagysága ezt indokoltá teszi¹⁸, úgy a bíróság ítéletében felmentő rendelkezést hoz¹⁹ és ezzel egyidejűleg a vádlott kényszergyógykezelését rendeli el, amelyet az erre kijelölt zárt intézetben fogatosítanak²⁰.

A bíróság a kényszergyógykezelés tartamát nem határozza meg, a Btk. 74. § (3) bek. úgy rendelkezik, hogy azt meg kell szüntetni, ha szükségessége már nem áll fenn.

Ezzel függ össze a felülvizsgálati eljárás,²¹ amelynek során a kényszergyógykezelés szükségességét a bíróság hivatalból ellenőrzi, először a kényszergyógykezelés megkezdésétől számított 1 év eltelte előtt, majd pedig – ha azt nem szünteti meg – úgy a felülvizsgálatot évente megismétli.

Az eljárási szabályok megfelelnek az Egyezmény 5. cikke 4. pontjában felállított követelményeknek. Igaz ez az "alapeljárásra" is, amelyet tekinthetünk kvázi felülvizsgálati eljárásnak, hiszen itt nemcsak a történeti tényállást vizsgálja a bíróság, hanem azt is, hogy a kóros elmeállapot miatt már elrendelt fogvatartás (=ideiglenes kényszergyógykezelés) fenntartása indokolt-e (=el kell-e rendelni a kényszergyógykezelést).

Az 5. cikk 4. pontjában írt "felülvizsgálati eljárással" szemben a strasbourggi szervek a következő követelményeket támasztják: – *Mindenképpen bíróságnak kell eljárnia*, ez azonban nem jelenti azt, hogy a bíróságnak feltétlenül az igazságszolgáltatási szervezetbe integrálódó "rendes", hagyományos bíróságnak kell lennie.²² A Bizottság az 5. cikk 4. pontja szempontjából bíróságnak ismert el egy olyan – az elmebetegek további fogvatartásának eldöntésére létrehívott – speciális testületet, amelyben ülökként egy ügyvéd és egy orvos járt el, a testület elnöke pedig bíró volt. A fogvatartott bírósági döntéshez való joga azt kívánja, hogy a tényleges döntési hatalommal a bíróság rendelkezék – vagyis szerepe ne legyen pusztán formális.²³ Az olyan bírósági kontroll, amely pusztán arra irányul, hogy az eljárási- és formaelőírásokat megtartották-e, nem jelenthet hatékony jogvédelmet, és így nem elégíti ki az 5. cikk 4. pontjában írt követelményt.²⁴

18 Btk. 74. § (1) bek.

19 Be. 214. § (3) bek. c) pontja

20 Be. 214. § (4). bek és a Btk. 74. § (1) és (2) bekezdése

21 Be. 373. § (1)-(5) bekezdése

22 I.d. X. v. Egyesült Királyság Series A. 46.

23 X. v. Egyesült Királyság Series A. 46.; Van Droogenbroeck-ügy Series A. 50.

24 Frowein/Peukert, 99. o.

16 Series A. 75.

17 Be. 98.§ (5) bek.

– A bíróságnak *gyorsan* kell döntenie a fogvatartás jogszerűségéről. A még elfogadható időtartam azonban a fogvatartás okaitól függően változó – ezért általános szabályt a strasbourgi szervek nem állítottak fel. Számunkra nem annyira a sokat idézett *Luberti ügy*²⁵ lehet tanulságos, amelyben igen hosszú idő telt el a fogvatartás jogszerűségéről szóló érdemi bírósági döntés meghozataláig, hanem a Bíróságnak Norvégiát marasztaló ítélete, amelyben a beszállítástól számított nyolc hét elteltével lefolytatott vizsgálatot minősítették az Egyezményvel összeegyeztethetetlen hosszú időnek.²⁶

– Végül, az eljárásnak nem kell ugyan minden részletében kielégítenie a 6. cikkben foglalt valamennyi követelményt, de mindenképp biztosítania kell a fogvatartás jellegéhez igazodó garanciákat és azt, hogy az érintett *kifejthesse a fogvatartás fenntartása ellen szóló érveit*.²⁷ Az elmebetegek sajátos helyzete azt követeli – szögezte le a Bíróság a Winterwerp ügyben –, hogy “öket a bíróság személyesen hallgassa meg, illetve szükség esetén képviseltesse magukat. Az elmeállapotuk miatt személyesen eljárni nem képes egyének érdekeinek védelme végett speciális eljárási garanciákat kell a nemzeti jogrendszereknek kiépíteniük”. Egy Belgium ellen benyújtott panasz kapcsán hozott bizottsági döntésre utalva²⁸ Trechsel²⁹ mindehhez hozzáteszi: az érintettek az a joga, hogy a hatósági orvosszakértői véleménnyel szemben maga is előterjeszthesse szakértői véleményt, ugyancsak feltétele az 5. cikk 4. pontjában foglalt tisztességes bírói felülvizsgálati eljárásnak.

E követelményeket a magyar büntető eljárási törvény rendelkezései kielégítik. A bíróság nemcsak hivatalból, hanem az ügyész indítványára, illetve a kényszergyógykezelés alatt állóknak, házastársának, törvényes képviselőjének, vagy a védőnek a kérelmére, továbbá a gyógykezelést foganatosító intézet előterjesztése alapján is felülvizsgálja a kényszergyógykezelés szükségességét.

A bíróság a tárgyalás előtt beszerzi az intézet vezetőjének véleményét, amelynek alapján igazságügyi orvosszakértő igénybevitelével dönt abban a kérdésben, hogy a kóros elmeállapot, az elmebetegség valamelyik formája fennáll-e, és amennyiben igen, úgy szükséges-e továbbra is a zárt intézeti kezelés. Ha a kettő közül bármelyik hiányzik, a bíróság a kényszergyógykezelést megszünteti.

A bíróság köteles megidézni és a tárgyaláson meghallgatni a kényszergyógykezelést, amennyiben azonban állapota miatt a tárgyaláson nem jelenhet meg, illetve jogai gyakorlására képtelen, úgy a kényszergyógykezelés felülvizsgálatának kérdésében tartott tárgyalás jelenléte nélkül is megtartható.³⁰ Ab-

25 Series A. 75.

26 1990. augusztus 29-én kelt ítélet E. v. Norvégia

27 Ld. De Wilde, Ooms és Versyp ügye Series A. 12.; Winterwerp ügy Series A. 33.

28 Appl. 6859/74.

29 Im. 130. o.

30 Be. 192. § (3) bek. b) pontja

ban a kérdésben, hogy a kényszergyógykezelést a tárgyalásra előállítható-e, orvosszakértőnek kell állást foglalnia. A gyakorlatban előfordul, hogy erről csupán a kényszergyógykezelést foganatosító intézet vezetője nyilatkozik. Mindenképp üdvözlendő, hogy az utóbbi időben a Legfelsőbb Bíróság következetesen hatályon kívül helyezi a felülvizsgálati eljárás során hozott döntéseket, ha a kényszergyógykezelést személyes részvételétől kizárólag az intézetvezető nyilatkozata alapján tekintették el. A Legfelsőbb Bíróság 79. számú állásfoglalása szerint eljárási szabályt sért a bíróság, ha az ügyész, a védő vagy a kényszergyógykezelést távollétében tartja meg a tárgyalást. (Amint arról szó volt már, a kényszergyógykezelést részvételétől akkor lehet eltekinteni, ha egyáltalán nem tud megjelenni vagy jogainak gyakorlására képtelen.)

Visszatérve a büntetőjogi felelősség tisztázására hivatott “alapeljárásra”, a valóban kiterjedt “gyanúsított” és “vádolt” jogokra, meglepőnek tűnhet, hogy a Be. viszonylag hosszabb idő (egy év) elteltével írja elő a kényszergyógykezelés szükségességének bírói felülvizsgálatát. Pedig az ok ugyanaz: a magyar jog az elmebeteg “bűnelkövetők” helyzetének kialakításánál a megsértett norma minőségének tulajdonít elsődleges jelentőséget – vagyis annak, hogy *büntetőjogilag tilalmazott magatartást* tanúsított az érintett. (Ezzel magyarázható, hogy az elmebeteg “bűnelkövető” is élvezi a gyanúsítottakat, illetve vádlottakat megillető jogosítványokat, garanciákat.)

A büntető eljárás végén hozott bírói döntés is tartalmazza a *büntetőjogi normasértés megállapítását* – ez pedig olyan elem, amelyre a felülvizsgálat nem terjed ki. A beszámítási képességgel rendelkező bűnelkövetőkre vonatkozóan az Emberi Jogi Bíróság a belga csavargók ügyében (*De Wilde, Ooms, Versyp*) fejtette ki, hogy a múltban elkövetett büntetőjogi normasértés bíróság által történő megállapítása kiesik az 5. cikk 4. pontjában írt felülvizsgálati eljárás hatálya alól. “Ha a szabadságvesztést kimondó döntés bírósági eljárás eredményeképpen született, úgy ez az 5. cikk 4. pontjában írt felülvizsgálatot is magában foglalja” – fejtette ki a Bíróság. Ez logikus is, hiszen a múltban elkövetett és hitelesen megállapított büntetőjogi normasértés tényét az idő nem változtathatja meg – vagyis nincs mit felülvizsgálni. A felülvizsgálatnak ui. csak ott van értelme, ahol a fogvatartás alapjául szolgáló ok az idő múlásával elenyészhet.

A beszámítási képességgel nem rendelkező bűnelkövetők esetében is tartalmaz a bírói döntés egy, a felülvizsgálat alól elvont elemet, hiszen a határozat nem kizárólag az eljárás alá vont személy zárt körülmények közötti gyógyítást igénylő elmeállapotáról szól (amely természetesen idővel változhat), hanem a formálisan bűncselekménynek minősülő tetről is, amelyet az időmúlás sem tehet meg nem történtté. Ezzel magyarázható, hogy a kényszergyógykezelés felülvizsgálatára viszonylag hosszabb idő (1 év) elteltével kerül csak sor.

Mindezek alapján azt várhatnánk, hogy rövidebb időközökben vizsgálják felül azon betegek fogvatartásának szükségességét, akiket bíróság nem formális bűncselekmény elkövetése miatt fosztott meg szabadságuktól. Mégsem ez a helyzet, a 15/1972. (VIII.5.) EüM sz. rend. 61. §-a szerint ilyenkor is évenként kerül sor hivatalból a felülvizsgálatra és már előjáróban jelezzük: mind az eredeti, mind pedig a felülvizsgálat során hozott határozat csak nevében bírósági döntés.

Furcsa sajátossága ugyanis a magyar szabályozásnak, hogy a garanciális rendelkezések jóval kevésbé védik azokat a személyeket, akiknek kóros elmeállapota nem büntetőjogilag tilalmazott magatartás tanúsításában nyilvánult meg. Míg a bűncselekmény elkövetésével gyanúsított személyek fogvatartásának törvényességéről legkésőbb öt napon belül bírói döntés születik, addig az igazgatási szerv által elmeosztályon elhelyezett beteg fogvatartásának bírósági ellenőrzésére az egészségügyről szóló törvény (1972. évi IV. tv.) alapján csak a felvételt követő nyolc héten belül kell sort keríteni.

Maga a bírósági felülvizsgálat kizárólag annak ellenőrzésére irányul, hogy az elmeosztályra felvett személy felülvizsgálatát végző bizottság eljárása formailag kifogástalan volt-e. Csak abban az esetben kezdeményezhet (!) a bíróság új felülvizsgálatot, ha alaki hibát észlel (pl. a bizottság nem volt szabályszerűen megalakítva – ld. a 6/1972.(XI. 23.) IM. rendelet 5. §-át), azaz még alaki hiba esetén sincs döntési joga. Aligha elégtí ki az 5. cikk 4. pontjában írt hatékony jogvédelem követelményét a magyar jog akkor, amikor a bírósági kontroll-eljárásról pusztán azt tartalmazza, hogy "a bíróság szükség esetén (!) meghallgatja az elmeosztályon elhelyezett személyt, a kérelmezőt, esetleg más érdekeltet..."

Mindezekre figyelemmel nincs értelme tovább részleteznünk a vonatkozó jogszabályok más olyan rendelkezését, amelyek emberi jogi megfontolásokból agályosak. Megelégedhetünk annak rögzítésével, hogy a hatályos szabályozás *semiben sem felel meg az 5. cikk 4. pontjában foglalt elvárásoknak, mert*

- a felülvizsgálatra nem a strasbourgi gyakorlat által megszabott időn belül kerül sor;
- mert ténylegesen nem bíróság dönt a fogvatartás jogszerűségének és indokoltságának kérdésében és;
- mert az eljárás nem felel meg azon követelményeknek, amelyeket a strasbourgi gyakorlat a fogvatartott hatékony jogvédelme érdekében megkívánt.

VII. Fogvatartás kiadatás vagy kiutasítás céljából

Az 5. cikk 1. f. pontja a szabadságelvonás elismert okai között említi a kiutasítás vagy kiadatás érdekében történő fogvatartást. E rendelkezés alapján a strasbourgi szervek kizárólag azt ellenőrzik, hogy a fogvatartás Egyezményben rögzített feltétele (határozat a kiadatásról, illetve a kiutasításról) megvan-e. Nem vizsgálják viszont a kiadatás és a kiutasítás alapjául szolgáló belső jogszabály minőségét (mennyiben ad az módot az önkényes alkalmazásra), sőt azt sem, hogy maga a kiadatás vagy a kiutasítás jogszerű volt-e. Így aztán nem kell tartanunk elmarasztalástól az 1982. évi 19. sz. tvr. azon rendelkezése miatt, amely szerint "ki lehet utasítani azt a külföldit, akinek a Magyar Köztársaság területén tartózkodása az állam vagy a közbiztonság érdekeit sérti."

A strasbourgi szervek vizsgálata legfeljebb akkor terjed túl a kiadatási, illetve kiutasítási eljárás léteinek pusztá konstataálásán, ha felmerül annak következményeként az Egyezmény 3. vagy esetleg 8. cikke megsértésének lehetősége, ha tehát az országból való eltávolítás eredményeképp arra lehet számítani, hogy az érintettet a "fogadó" államban *kínzásnak vetik alá* vagy hogy az intézkedéssel *öt családtagjaitól szakítják el.*

Mivel a kiadatás érdekében történő szabadságelvonás önálló fogvatartási ok, így az 5. cikk 3. pontjában írt speciális garanciák erre az esetre nem vonatkoznak, noha ilyenkor is "bűncselekmény gyanúja alapján az illetékes hatóság elé állítás" érdekében történik a fogvatartás. (A magyar jog is speciális esetként kezeli a kiadatási letartóztatást, és nem biztosítja a letartóztatottat egyébként megillető valamennyi garanciát a kiadatási letartóztatásba helyezett számára: nem engedi például a bírói döntés ellen a fellebbezést, a letartóztatás hosszabbítására vonatkozó szabályok nem alkalmazandók.)³¹

Vonatkozik viszont a kiadatás vagy kiutasítás végett foganatosított szabadságelvonásra az 5. cikk 4. pontjában írt *habeas corpus* eljárás: a fogvatartás törvényességéről tehát rövid határidőn belül bíróságnak kell döntenie. A kiadatási eljárásban a magyar jog ezen követelménynek eleget tesz, hiszen hetvenkét óra elteltével az érintettet a letartóztatás végett bíróság elé kell állítani.

A rendőrség által elrendelt kiutasítás végrehajtását biztosító őrizet (ezt is rendőri szerv rendeli el és legfeljebb 144 óráig tarthat) bírói kontrolljáról azonban a magyar jog nem gondoskodik. E hiátus védelmében legfeljebb azt lehetne felhozni, hogy az őrizet időtartama rövid és mivel a kiutasítottat az ország elhagyására kényszerítik, a bírói kontroll rendszerint "okafogyottá" válik.

Kétségtelen, hogy a strasbourgi gyakorlat még az egészen rövid tartamu, néhány órás fogvatartást is az 5. cikk alá tartozó szabadságelvonásnak tekinti. Ennek az a jelentősége, hogy ilyenkor is vizsgálják: a fogvatartásra valamely, az 5. cikk 1. pontjában említett ok alapján került-e sor. A szigorú praxis tehát azt hivatott biztosítani, hogy az Egyezményben elismert ok nélkül még néhány órára se vonják meg bárkinek is a szabadságát.

Ugyanakkor elképzelhető, hogy a szabadságelvonás rendkívül rövid tartamára figyelemmel az 5. cikk 4. pontjában írt *habeas corpus* eljárásra egyszerűen nem kerülhet sor. Ilyen lehet pl. a magyar jogban a személyi szabadságot egyébként nem korlátozó kényszerítő intézkedések (pl. motozás) végrehajtásával szükségképpen együttjáró szabadságkorlátozás. Tudomásunk szerint azonban a strasbourgi szervek eddig csupán a mintegy két napig tartó fogvatartást minősítették olyan rövid tartamúnak, amely feleslegessé teheti az 5. cikk 4. pontjának alkalmazását. Ezt a gyakorlatot azonban *Peukert* éppen a kiadatási, illetve kiutasítási eljárás esetében tartja agályosnak, mert az érintettnek – a bírói kontroll alól elvont rövid tartamú őrizetét követően – eltávolítása az országból, kizárja azt, hogy a bíróság vizsgálja: a kiutasítás, illetve a kiadatás nem jár-e az Egyezmény egyéb rendelkezéseinek, pl. 3. cikkének sérelmével.³²

Az emberi jogi szervek gyakorlatára figyelemmel tehát a kiutasítás végrehajtása érdekében elrendelt őrizet, amelynek maximális tartama 144 óráig terjedhet,

31 Be. 390. § (1) és (2) bek.

32 Frowein/Peukert 100. o.

nem tekinthető olyan rövid szabadságelvonásnak, amely engedné az 5. cikk 4. pontjába foglalt bírói felülvizsgálat mellőzését.

VIII. Az őrizet tartama a büntető eljárásban

Az elmebetegekre vonatkozó szabályok elemzésénél elismeréssel szóltunk a büntető eljárási törvénynek az előzetes letartóztatást rendező szabályairól. Kétségtelen, hogy az 1989. évi XXVI. törvény azzal, hogy a letartóztatásról szóló döntést a bíróra bízta és olyan eljárást írt elő, amely az érintettnek és a védőjének módot ad érveik előadására, a magyar jogot az 5. cikk 3. pontjában foglalt követelménnyel csaknem teljes összhangba hozta. Hazai jogunk csak annyiban tér el a Konvenció kívánalmaitól, hogy bírói döntés nélkül öt napig is engedélyezi az érintett fogvatartását – ez pedig a "haladéktalan" bíró elé állítás követelményével ellenkezik. A Bíróság a *Brogan-ügyben*,³³ amelyben a terrorista akciókkal gyanúsítható személyek ellen hozott kivételes törvény alapján fogvatartottak panaszát bírálta el, arra jutott, hogy a bírói határozat nélkül négy nap és hat óráig terjedő fogvatartás is sérti az 5. cikk 3. pontját. A Bíróság elismerte, hogy az észak-írországi terrorizmus kivételes problémák elé állítja a hatóságokat, de leszögezte azt is, hogy a "haladéktalan bíró elé állítás" értelmezése terén a tagállamok mozgásterét rendkívül szűk.

A Brogan ügyben kifejtettekre is figyelemmel a magyar Kormány még 1990-ben az Országgyűlés elé terjesztette a büntető eljárásról szóló törvény módosításáról szóló javaslatot, amelynek értelmében az őrizet *semmilyen körülmények között sem tarthat hetvenkét óránál tovább*. Ha ezen időtartamon belül nem születik bírósági döntés az előzetes letartóztatásról, a gyanúsítottat szabadon kell engedni. A Parlament mindezekig nem foglalkozott a Kormány előterjesztésével.

A bíróság előtti tisztességes eljáráshoz való jog (polgári jogi jogvitákban)

Az Egyezmény 6. cikke

"1. Mindenkinnek joga van arra, hogy ügyét a törvény által létrehozott független és pártatlan bíróság tisztességesen, nyilvánosan és ésszerű időn belül tárgyalja, és hozzon határozatot polgári jogi jogai és kötelezettségei tárgyában, illetőleg az ellene felhozott büntetőjogi vádak megalapozottságát illetően. Az ítéletet nyilvánosan kell kihirdetni, a tárgyalóterembe való belépést azonban meg lehet tiltani a sajtónak és a közönségnek a tárgyalás teljes időtartamára vagy egy részére annyiban, amennyiben egy demokratikus társadalomban ez az erkölcs, a közrend, illetőleg a nemzetbiztonság érdekében szükséges, illetőleg annyiban, amennyiben ezt a bíróság feltétlenül szükségesnek tartja, mert úgy ítéli meg, hogy az adott ügyben olyan különleges körülmények állnak fenn, melyek folytán a nyilvánosság az igazságszolgáltatás érdekeit veszélyezteti."

Az alábbiakban a 6/1 cikk nem-büntetőeljárás jellegű összefüggéseit fogom áttekinteni, azt a bevezetőben jelzett munkamegosztást figyelembe véve, hogy a 6/1 cikk büntetőeljárás vonzatait, valamint a 6. cikk 2. és 3. bekezdését – minthogy az azokban megszabott követelményeknek kizárólag büntetőeljárás összefüggései vannak – Bárd Károly tekinti át.

Az Egyezmény és kiegészítő jegyzőkönyvei által biztosított jogok megsértésével kapcsolatban Strasbourgban előterjesztett összes panasznak mintegy egyharmada a 6. cikk, – s főleg annak 1. bekezdése – megsértését sérelmezte. Ez önmagában is mutatja az Egyezményben szabályozott emberi jogokhoz viszonyítva a 6. cikk kiemelkedő szerepét. A 6. cikk, és azon belül is az 1. bekezdés által érintett kérdések rendkívül sokrétű volta lehetetlenné teszi a strasbourgi Bizottság és Bíróság e cikkhez fűződő gyakorlata teljességének feldolgozását. E tanulmány kizárólagos célja a magyar ratifikáció előkészítése: azoknak a pontoknak az azonosítása, ahol az Egyezmény és a hatályos magyar jogrend összhangja nem áll fenn, és ezért jogszabálmódosítás szükséges. Ezért a 6/1 cikk tárgyalásánál – lényegében eltérve több más cikk megvizsgálása során követett módszertől – a figyelmet kizárólag a strasbourgi ítélkezési gyakorlatnak azokra a vonatkozásaira összpontosítom, amelyekkel tematikus összefüggésben lévő magyar jogszabályok – véleményem szerint – módosításra szorulnak.

1. A Bizottság és a Bíróság gyakorlatában eredetileg még bizonytalanság volt abban a kérdésben, hogy a 6. cikk értelme, tartalma "csupán" az, hogy meghatározza azokat az eljárási garanciákat, melyeknek a polgári jogi jogokat és kötelezettségeket illető jogvitákban, illetőleg a büntetőjogi vádak tisztázása érdekében megindult bírósági eljárásokban az Egyezményben részes valamennyi országban érvényesülniük kell, vagy pedig az, hogy magának a bírósághoz fordulásnak a jogát is biztosítja.

A Golder¹ majd a Le Compte, Van Leuven, De Meyere ügyben² hozott ítélet óta világos, hogy a Bíróság értelmezése szerint a 6/1 cikk nemcsak eljárásjogi garanciákat határoz meg, hanem magának a bírósághoz fordulásnak a jogát nyilvánítja emberi joggá. Ez azt jelenti, hogy az Egyezmény ratifikálásával a tagállamok törvényhozásai már nem szabadok annak meghatározásában, hogy milyen polgári jogi jogok és kötelezettségek (és természetesen büntetőjogi vádak) azok, melyek esetében bírói utat kell biztosítani, hanem e kérdésben meghatározó számukra a strasbourgi joggyakorlat.

A magyar ratifikáció kapcsán ezért az vizsgálendő, hogy a Bíróság ítélkezési gyakorlatában polgári joginak tekintett jogviták illetőleg büntetőjoginak tekintett vádak mindegyik esetében nyitva áll-e Magyarországon a bírói út.

A vizsgálódás során két olyan hatályos magyar jogszabályt találtunk, melyek módosítása ratifikáció kapcsán szükségesnek mutatkozik. Mindkettő a fegyelmi jog területére esik. A fegyelmi eljárás keretében alkalmazott szankciókat a Bizottság és a Bíróság a 6/1 cikkben használt "büntetőjogi vádak" fogalmával egy tekintet alá esőnek ítéli, minthogy a fegyelmi eljárás tétje, az annak eredményeként meghozott elmarasztaló határozat a büntetőjogi szankcióhoz hasonló hatásokkal járhat. Ezért a fegyelmi eljárás alá vont személyeket ugyanúgy meg kell, hogy illesse a bírósághoz fordulás joga, mint azokat, akik ellen büntetőjogi vádat emeltek.

Az egyik az ügyvédek fegyelmi felelősségét szabályozó jogszabály. Az ügyvédek fegyelmi ügyeiben első fokon az ügyvédi kamara fegyelmi bizottsága, másodfokon az Országos Ügyvédi Kamara fegyelmi bizottsága jár el. A másodfokú fegyelmi határozat ellen további jogorvoslatnak nincs helye, és a fegyelmi határozat pénzbírságot megállapító és eljárási költségekre kötelező rendelkezései bírósági úton végrehajthatók, anélkül, hogy az érintett bírósághoz fordulhatott volna. Ez nem felel meg a Bíróság ítélkezési gyakorlatának.

A másik ilyen jogszabály az orvosok elleni fegyelmi eljárás területére esik. Az orvosi magángyakorlat körében elbírált fegyelmi ügyben a másodfokú fegyelmi tanács határozata ellen nincs helye további jogorvoslatnak, a kiszabott pénzbírságot és megállapított eljárási költséget ez esetben is bírósági végrehajtási úton lehet végrehajtani, bírói felülvizsgálatnak, jogorvoslatnak a fegyelmi ügy érdemében nincsen helye. A Bíróság joggyakorlatának fényében itt is lehetővé kell tenni a bírói utat.³

A közigazgatási bíraskodás általánossá tételével (1991. évi LXXVII. számú törvény) a Bíróság által polgári joginak tekintett jog illetőleg kötelezettség vitatása esetén abban az esetben is megnyílt a bírósági út Magyarországon, amennyiben e

1 Golder Case, Judgment of 21 February 1975, Series A. 18.

2 Compte, Van Leuven and De Meyere Case, Judgment of 23 June, 1981, Series A. 43.

3 Belga orvosok elleni fegyelmi ügyben – Albert and Le Compte-Case – a Bíróság 1983. március 22-én hozott ítéletében mondta ki ezt a tételt. (Series A. 58.) – Megjegyzem, hogy a helyi önkormányzatok népjóléti, igazgatási hatásköréről szóló, e tanulmány megírását követően megjelent 22/1992.(I.28.) Korm. számú rendelet e problémát, úgy tűnik, megoldja.

jogot a magyar jog nem minősíti kifejezetten polgári joginak, és így nem teszi eleve lehetővé a jogvita bíróság elé vitelét, feltéve, hogy az ügyben közigazgatási hatóság határozatot hozott. Az, hogy a jogvita nem mint eredeti polgári jogi jogvita (a Polgári Törvénykönyv 7. §-a alapján) kerülhet a bíróság elé, hanem a közigazgatási hatóság véghatározatának bírósági felülvizsgálata keretében lehet bíróság elé terjeszteni, nem változtat a lényegen. Ezért a közigazgatási bíraskodás kiszélesítésének nemcsak a magyar jogállamiság kiteljesítése, hanem a 6/1 cikknek megfelelő szempontjából is óriási a jelentősége. Ugyanakkor el kell ismernem: képtelenségnek bizonyult a rendelkezésre álló idő alatt a teljesség igényével áttekinteni, hogy a közigazgatási bíraskodás gyakorlatilag teljessé válása Magyarországon gyógyír lesz-e minden olyan esetre, melyben a sérelem tárgya a Bíróság által polgári joginak tekintett ügy, a magyar jog szerint viszont nem. A dilemma jobb megvilágítása érdekében a Bíróság gyakorlatából két esetet idézek. Az egyik a Benthem-ügy,⁴ amelyben egy üzemanyag töltőállomás üzemelésére kiadott hatósági engedély visszavonása tárgyában a Bíróság azért marasztalta el Hollandiát, mert az üzemeltetés az üzleti vállalkozások körébe tartozó kérdésként a kereskedelmi jog, szélesebb értelemben a polgári jog része, hiszen a vállalkozó szerződéses kötésével és teljesítésével végez szolgáltatásokat, végső soron teljesíti polgári jogi kötelezettségeit és érvényesíti polgári jogi jogait, és a holland jog mégsem tette lehetővé az engedély visszavonásából keletkezett jogvita bíróság elé terjesztését. A másik a König-ügy,⁵ amelyben a Bíróság ugyancsak elmarasztaló határozatot hozott, ezúttal Németország terhére. König dr. orvosi gyakorlatot folytatott, egy klinika tulajdonosa volt és maga is működtette a klinikát, ahol mint egyedüli orvos, megfelelő segéd- és ápolószeméllyel széleskörű – főleg plasztikai – sebészeti tevékenységet folytatott. A tartományi közigazgatás vezetője az orvosi kamara kérésére működési engedélyt visszavonta. Az engedély visszavonását a Bíróság a panaszos polgári jogi joginak körébe tartozó kérdésnek minősítette, minthogy dr. König – tevékenységének gyógyító aspektusa mellett – tevékenységét vállalkozóként, kereső foglalkozásként is folytatta; nemcsak vállalkozó, hanem munkáltató is volt, pacienseivel polgári jogi szerződések kötésén keresztül állt jogviszonyban, s engedélyének visszavonása feltehetően polgári jogi jogait érintette, ezért biztosítani kellett volna számára a bírósághoz fordulás jogát. A német jog szerint azonban erre nem volt lehetősége.

A vállalkozási tevékenységek körének, számának már bekövetkezett és várható jelentős növekedése – többek között a privatizáció kapcsán – rendkívüli mértékben meg fogja növelni az olyan esetek előfordulásának valószínűségét, amikor valakit hatósági engedély visszavonásával, módosításával – foglalkozásának továbbfolytatását illetően – jogaiban érintenek. De még egy, ezúttal nem vállalkozói, hanem munkavállalói természetű esetet is fel szeretnék idézni azok közül, melyeket a Bíróság polgári jogi jellegűnek minősített, és ez a Feldbrugge-ügy.⁶ Feldbrugge

4 Benthem-Case, Judgment of 23 October 1985, Series A. 97.

5 König-Case, Judgment of 28 June 1978, Series A. 27.

6 Feldbrugge-Case, Judgment of 29 May 1986, Series A. 99.

asszony betegállományban töltött egy hosszabb időt, amikor is az amszterdami "Biztosítási, bank-, nagykereskedelmi és független munkavállalói szövetség" közölte vele, hogy nem folyósít számára tovább táppénzt, mert orvosai munkaképesnek tekintik. Vita támadt Feldbrugge asszony és a táppénzt folyósító szerv között, többszöri megismételt orvosi vizsgálatot követően a haarlemi fellebbezési bizottság – mely orvosi és nem bírói jellegű fórum – véglegesen elutasította Feldbrugge követelését arra nézve, hogy tartsák még betegállományban. A Bíróság, noha ítéletében kifejtette, hogy a jogvitában a közjogias és a magánjogias elemek keveredtek, úgy találta, hogy az ügy a panaszos polgári jogi jogait és kötelezettségeit érintette: a holland törvényeknek tehát lehetővé kellett volna tenni, hogy az érintett bírósághoz forduljon. Évtizedek állami társadalombiztosítási rendszerének és gyakorlatának beidegződései nyomán aholis a betegállományról döntő orvos, vagy orvosi bizottság hatóságként jelent meg a beteg szeme előtt (hogyan is jutott volna bárkinek az eszébe az orvost "beperelni" a polgári bíróság előtt, amikor az munkaképesnek nyilvánította) – kissé elképedve vesszük tudomásul, hogy a beteg és a betegbiztosító lényegében egyenlő súlyú szerződéses partnerek is lehetnek. Mégis azt hiszem: a vállalkozásokhoz kapcsolódó hatósági engedélyek, a betegbiztosításból folyó jogviták illetőleg az ezekre vonatkozó szabályozások olyan bonyolult, nehezen áttekinthető s főleg átalakulóban lévő életviszonyok, hogy a ratifikáció kapcsán etekintetben inkább csak jelezniük kell a jogalkotóknak: a folyamatban lévő jogszabályi s intézményi reformok során vegyék figyelembe az idézett jogeseteket.

Aminthogy ugyancsak inkább jelzésértékűnek ítélem meg az Airey-ügyet is.⁷ A Bíróságnak az ebben az ügyben hozott ítélete arra mutat rá, hogy az államoknak a 6/1 cikkből nemcsak az a kötelezettsége folyik, hogy bírói utat biztosítsanak a joghatóságuk alatt álló személyek polgári jogi jogvitái esetére, hanem az is, hogy a bírósághoz fordulást valóságosan lehetővé tegyék. Airey asszony az ír bíróságok előtt azt az igényét kívánta érvényesíteni, hogy a férjétől való különélésre bírói felhatalmazást kapjon (az ír törvények nem teszik lehetővé a házasság felbontását). A különélésre irányuló polgári eljárás szabályai meglehetősen bonyolultak, az ilyen pert indító ír felperesek csaknem száz százaléka ügyvédet bíz meg képviselőjével, mert maga nem tud jól eligazodni a jogi előírásokban. Fontos körülmény, hogy Írországban az ilyen perekben nincs kötelező ügyvédi képviselő. Airey asszony is ügyvédet kívánt igénybe venni, de anyagi helyzete ezt nem tette lehetővé. Az ír jogszabályok alapján nem juthatott ingyenes jogi képviselőhöz sem. Különélési kérelmét ezért nem tudta érvényesíteni. A Bíróság a 6/1 cikk megsértésében elmarasztalta Írországot. A Bíróság szerint – noha az Egyezmény a polgári és politikai, nem pedig a gazdasági és szociális jogok kartája – mégis: bizonyos emberi jogok csak úgy érvényesülhetnek, ha az állam materiális, gazdasági-pénzügyi segítséget biztosít azoknak, akik jogaikkal rossz anyagi helyzetük folytán nem tudnak élni. A Bíróság elmarasztalta Íror-

szágot a 6/1 cikk megsértésében, mert nem épített ki az igazságszolgáltatás igénybevételéhez szükséges támogatási rendszert.

Bár Magyarországon látszólag kedvező a helyzet – széles körben tárgyaknál fogva költségmentesek az eljárások, az egyébként sem magas illetékek, díjak megfizetése alól egyéni elbírálás alapján mentesíthetik a rászorulókat (személyi költségmentesség), és az ún. pártfogó ügyvéd intézményének segítségével a bíróság ügyvédet is biztosíthat azoknak, akik az ügyvédi díjakat nem tudják megfizetni – meggyőződésem, hogy az Európa Tanács tagországaiban meghonosodott ún. legal assistance, legal aid szintjétől messze vagyunk. Így nagy valószínűségét látom annak is, hogy előbb-utóbb e téren elmarasztalják Magyarországot a Bíróság előtt is, ha jelenlegi támogatási rendszerünkön nem változtatunk. Amennyire meg tudom ítélni, a perek ma túlságosan olcsók azoknak, akik meg tudják fizetni a költségeket, és még mindig túl drágák a rossz anyagi helyzetűek számára. Pártfogó ügyvédet rendkívül ritkán rendel ki a bíróság. Az átalakítás során azt hiszem, abban az irányban kellene elfordulni, hogy a fizetőképes peres felek nagyobb mértékben állják az igazságszolgáltatás működésének költségeit, viszont a jelenleginél sokkal inkább nyúljanak azok hóna alá, akik anyagilag is gyengék, és – főleg rossz műveltségi, életismereti szintjük folytán – jobban rá vannak szorulva a segítségre. Bíróságok vagy ügyvédi kamarák mellett működő, az állam által finanszírozott, tanácsadó irodákra van szükség, szélesebb körű ingyenes, illetőleg az állam által anyagilag támogatott ügyvédi képviselőre. Az Európa Tanácsban ezzel kapcsolatban egy sor ajánlást dolgoztak ki. Polgári eljárási reformunkban ezek figyelembevételével kellene kidolgoznunk a jogkereső közönség támogatásának rendszerét. A ratifikáció kapcsán azonban nem feltétlenül szükséges az erre vonatkozó jogszabályok módosítása.

Az Egyezmény ratifikációja kapcsán nem lehet nem szólni az "ésszerű időről", melyen belül a bíróság előtti eljárásoknak le kell folyniuk. Mi a Bíróság ítélkezési gyakorlatában a tartalma az arra vonatkozó emberi jognak, hogy a polgári jogi jogok és kötelezettségek eldöntése, valamint a büntetőjogi vádak tisztázása ésszerű időn belül meghozott bírói ítéletben kell, hogy megtörténjen?

A Bíróság eddig meghozott összes ítéletei közül a legtöbb a tagállamok bíróságai előtt lefolytatott eljárások ésszerűtlenül hosszú tartamára alapított panaszokat bírálta el – és hozott nagyszámú elmarasztaló ítéletet a bepanaszolt állam terhére, nem jelentéktelen összegű igazságos elégtétel (50. cikk) megfizetésére kötelezve az államot.

Az eljárás ésszerű időtartamának meghatározásánál a Bíróság sohasem csak a tényleges pertartamot veszi alapul, hanem számításba veszi az ügy bonyolultságát, az egyes eljárási cselekmények elvégzéséhez objektíve szükséges időt, azt, hogy a bíróság pervezetése végig kézben tartotta-e az ügyet: intézkedett-e az általa megszabott határidők eredménytelen letelte után az eljárás folytatásához szükséges lépések megtétele iránt, tétlenül tolerálta-e a felek halogató magatartását vagy megtette-e az ezek visszaszorításához szükséges lépéseket. Az ésszerű időn belüli eljárás kérdésének vizsgálata természetesen a jogorvoslati szakaszra is kiterjed, és nagy

⁷ Airey-Case, Judgment of 9 October 1979, Series A. 32.

figyelmet fordít az olyan, technikainak tűnő mozzanatokra is, mint amilyen a meghozott határozat írásba foglalásához felhasznált idő, és az iratoknak a fellebbezés elbírálása érdekében a felsőbb bírósághoz történő felterjesztéséhez igénybe vett idő. A Bíróság – és természetesen még inkább a Bizottság, mert az ügy tényeinek, körülményeinek feltárása a Bizottság dolga – minden ügyben anatómiai pontossággal felvázolja a panasz alapjául szolgáló eljárás egyes eljárási szakaszait, a közöttük eltelt időt, s mérlegeli, hogy az egyes percesekek közötti idő hossza szükséges és indokolt volt-e, avagy indokolatlanul hosszú volt. Így nem csodálkozhatunk azon, hogy a Bíróság nem egy ítéletében ésszerű határidőn belül meghozottan nyilvánított 6-8 évi eljárást követően meghozott ítéleteket, de elmarasztaló határozat is született olyan esetekben, amikor a pertartam 2-3 év körül mozgott. További elvontnak tűnő magyarázat helyett talán célszerűbb egy konkrét panasz-ügy kapcsán ismertetni a strasbourgi Bíróság egyik ítéletét. A szóban forgó ügy a Martins-Moreira ügy.⁸

Martins Moreira, portugál banktisztviselő 1975. november 12-én személygépkocsi utasaként balesetet szenvedett, és 1976. május 14-ig kórházban feküdt, majd 1977. augusztusában Londonban sebészeti beavatkozásnak vetette alá magát. Rokkantsági foka 25%-os.

A kérelmező és a személygépkocsi vezetője 1977. december 20-án kártérítés megfizetése iránt keresetet indítottak a balesetben részes másik személygépkocsi vezetője, tulajdonosa, a biztosító társaság, valamint az ellen a társaság ellen, amelynek az érdekében az utazás történt. A perben eljáró első fokú bíróság – elsősorban a megfelelő orvosszakértők kirendelésével kapcsolatos eljárás elhúzódása miatt – 1982. október 1-jén hozta meg ítéletét; ezután az ügy fellebbezés folytán az evorai fellebbezési bírósághoz, majd a Legfelsőbb Bírósághoz került. A Legfelsőbb Bíróság ítéletét 1987. február 7-én közzölték a kérelmezővel.

Az 1987. október 28-án megindult végrehajtási eljárás ezideig eredménytelen maradt, mivel a biztosító társaság kárfelelőssége szerződésileg 200.000 escudora volt korlátozva, a másik társaságot pedig 1988. márciusában fizetéseképtelenségük nyilvánították, így a megítélt 1.032.000 escudo kártérítést a kérelmező nem tudta behajtani.

A Bíróság a kérelmező panaszának alapján – a korábbi ügyekben követett joggyakorlatának megfelelően – az eljárás időtartamának ésszerűsége szempontjából azt vizsgálta, hogy az 1978. november 9-től (amikor Portugália az egyéni panaszjog érvényesülését elfogadta) 1987. február 9-ig (a végső ítélet közléséig) eltelt 8 év és 3 hónapos időtartam – az ügy bonyolultságát, a kérelmező magatartását és az illetékes hatóságok tevékenységét vizsgálva – ellentétes-e az Egyezmény 6. cikkének (1) bekezdésében foglaltakkal.

A Bíróság megállapította, hogy sem a felek nagy száma, sem az ügyiratok terjedelme (1800 oldal), sem pedig az orvosszakértők kirendelésének nehézségei

nem teszik az ügyet bonyolulttá, ezek a nehézségek ugyanis – különös tekintettel arra, hogy végül a kirendelt orvosszakértők 15 nap alatt véleményt adtak – eljárási természetűek voltak. Kifejtette, hogy a kérelmező maga is meggyorsíthatja volna az eljárást, ha a külföldi orvosi kezelésének iratait gyorsabban bocsátja a portugál orvosszakértők rendelkezésére, de az eljárás elhúzódása szempontjából nem ez a mulasztás volt a döntő.

Ezzel szemben az illetékes hatóságok tevékenységét a Bíróság az Egyezmény szóban forgó rendelkezésével ellentétesnek találta. Mindenekelőtt megállapította, hogy az elsőfokú bíróság indokolatlanul késedelmesen járt el, amikor a felperesek 1979 októberében előterjesztett kérelmei alapján csak 1980 februárjában intézkedett orvosszakértő kirendeléséről, továbbá, amikor a kérelmező 1982. októberében benyújtott – az ítélet elleni – fellebbezését csak 1983. júniusában továbbította a fellebbezési bírósághoz. Ezeket a jelentős késedelmeket az elsőfokú bíróság és az eljáró bíró rendkívüli munkaterhe sem indokolja, mivel az államnak e szervezeti jellegű problémák megoldása érdekében hathatósabb intézkedéseket kellett volna tennie.

Nem osztotta a Bíróság a portugál kormány álláspontját abban sem, hogy az orvosszakértői intézetek késedelméért az állam nem felel, mert a mulasztás nem igazságügyi hatóság hibája folytán következett be. A Bíróság rámutatott arra, hogy egyrészt a kirendelt szervek mind az állam által felügyelt közintézmények voltak (a szakvéleményt adó Lisszaboni Törvényszéki Orvosszakértői Intézetet pedig kimondottan a perben szükségessé vált vizsgálatok lefolytatására hozták létre), másrészt a vizsgálatok a bíróság felügyelete alatt álló polgári eljárással álltak összefüggésben. Mindezek alapján – tekintettel arra is, hogy az ilyen pereket a portugál közúti közlekedési törvény értelmében gyorsított eljárásban kell lefolytatni – a Bíróság a per időtartamát nem találta ésszerű időnek belülinek.

A magyar ratifikációt illetően a 6/1 cikknek a pertartam ésszerűen rövid, vagy ésszerűtlenül hosszú voltával kapcsolatos követelményrendszerével összefüggésben az alábbi megállapításokat látom szükségesnek.

a) Strasbourghban sohasem az eljárások adott országbeli tartamának statisztikai átlaga számít, hanem a konkrét panasz alapjául szolgáló eljárás hosszát indokoltá tevő tényezők. Ez azért szorul kiemelésre, mert Magyarországon mind büntetőügyekben, mind polgári, gazdasági (kereskedelmi), munkaügyekben és közigazgatási ügyekben is, a pertartam a nyugat-európai országok jelentős részével összehasonlítva a statisztikai átlagot tekintve alacsonynak számít, ebből azonban nem szabad arra következtetnünk, hogy a Bíróság elé terjesztett panaszügyekben alacsony lesz az esélye elmarasztalásunknak is.

b) Mint a Martins Moeira-ügyből is látható, az Egyezmény ratifikálását és a Bizottság, illetőleg a Bíróság illetékességének elfogadását követő panaszügyekben a pertartamot csak a Bizottság illetékességének Magyarország által való elfogadását követő időszakra vonatkoztatva fogják vizsgálni. Másszóval: ha például 1992. szeptember 1-jén fogadjuk el a Bizottság illetékességét arra, hogy Magyarországról egyéni panaszokat fogadjon el, és egy betervezett panasz a későbbiekben egy

8 Martins Moreira-Case. Judgment of 26 October 1988, Series A. 143.

1987-től 1994-ig terjedő bírósági eljárás ésszerűtlenül hosszú voltát állítja, akkor Strasbourgban az eljárásnak csak az 1992. szeptember 1-től 1994-ig terjedő szakaszát fogják vizsgálni, minthogy a strasbourgi kontrollszervek illetékességének elfogadása nem visszaható hatályú.

c) Nem számíthatunk arra, hogy Strasbourgban tekintetbe veszik a politikai rendszerváltozás előtti időszak örökségéből adódó nehézségeinket, ha arra próbálunk meg hivatkozni, hogy nehézkes, nem kielégítő igazságszolgáltatási rendszert örököltünk.

Ebből a szempontból különösen figyelemre méltóak számunkra a spanyol és a portugál ügyekben meghozott ítéletek, amelyekben a Bíróság elismeréssel adózott ugyan ezen államoknak a demokrácia helyreállítása érdekében, valamint a bíróságok szervezeti és személyi feltételeinek javítása érdekében tett intézkedéseivel kapcsolatban, de arra az álláspontra helyezkedett, hogy az Egyezmény ratifikálásával az állam garantálta az Egyezményben meghatározott jogok és szabadságok biztosítását, beleértve a jogrendszer olyan megszervezését, amely lehetővé teszi a tárgyalás ésszerű időn belüli lebonyolítását.

d) Noha – az alábbi kivételtől eltekintve – nem látom szükségesnek az Egyezmény ratifikálása kapcsán a 6/1 cikkben megkövetelt ésszerűen rövid bírósági eljárások összefüggésében a magyar jogrendszer módosítását, jelezni kell: – amint más Egyezményben részes államok esetében,⁹ úgy Magyarország esetében is – prognosztizálható, hogy az Egyezményben vállalt kötelezettségeink Magyarországot a bírósági rendszer erőteljes reformjára, ezen belül a bírói létszám erőteljes növelésére fogja készíteni.

e) Más összefüggésben már említettem, hogy az Alkotmányban és az Egyezményben biztosított emberi jogok köre a bírósági eljárások ésszerű időn belüli lebonyolítását illetően nem fedik egymást, minthogy az Alkotmány ilyen emberi jogot nem biztosít. Ennek megfelelően e jog megsértéséből eredő igények az Alkotmány 70/K. § kapcsán bírósági úton nem orvosolhatók, és nem orvosolhatók más, hatályos jogszabály – például a polgári és a büntető eljárásjogi törvény – alapján sem; másszóval ez azt jelenti, hogy aki a folyamatban lévő eljárást ésszerűtlenül hosszúnak tartja, az e jogsérelmére nézve nem nyerhet hatékony orvoslást, ami által egy ésszerűtlenül hosszú eljárással Magyarország nemcsak a 6/1 cikket, hanem az Egyezmény 13. cikkét is meg fogja sérteni. Ezért eljárásjogunkban olyan intézményt kell meghonosítani, melynek segítségével az eljárás lassúságát menet közben is orvosolni lehet, vagy legalábbis az erre irányuló panaszt elő lehet terjeszteni.

Az Egyezmény 6/1 cikke által a bírósági eljárással szemben támasztott többi követelménnyel kapcsolatban a hatályos magyar jogszabályokat megvizsgálva nem

találtam olyan további pontokat, amelyeken a magyar jogszabályokat – az Egyezmény ratifikációjára tekintettel – módosítani kellene. A 6/1 cikk megvizsgálását két megjegyzéssel szeretném befejezni.

Az egyik az, hogy a 6/1 cikk magyar fordításában a "tiszteességesen" jelzőt használtam az angol "fair" és a francia "équitablement" szavak megfelelőjeként. Az előző valóban "tiszteességes", a második – szószerint – inkább "méltányos" szóval volna a magyarban visszaadható. Áttekintve az Egyezmény alkotóinak szándékát a "Travaux préparatoires"-ban, úgy találtam, hogy akármilyen szokatlan, vagy ügyetlennek hangzó a magyar (jogi) nyelvben a bírósági eljárás jelzőjeként a "tiszteességes" kifejezés, mégis ezt használom, mert az Egyezmény alkotói nem egyebet akartak kifejezni, mint hogy a bírósági eljárás tisztességes, "fair trial" legyen, ahol a vádlónak és a vádlottnak egyenlő fegyverei vannak, ahol a polgári perben is egyenlő helyzetben van felperes és alperes. Ezért maradtam, kompromisszumot kötve az esetleg még szokatlan hangzással, a "tiszteességes eljárás" megnevezésnél.

A másik az, hogy a bíróság pártatlanságát illetően – e tanulmány megírásának idején – a bírósági elnökök kinevezésére a bíróságokról szóló törvényben olvasható rendelkezések, valamint a megyei bíróságok elnökeinek kinevezésével összefüggésben az igazságügyminiszter által folytatott gyakorlat kapcsán hallhatók olyan vélemények, hogy ez a törvény, illetőleg ez a gyakorlat alkotmányellenes, és – ami közvetlenebbül idetartozó kérdés – a bíróságok működésének pártatlanságát kérdőjelezi meg. Sok okot is megjelölhetnék arra, miért nem tartom szükségesnek, hogy e kérdés elmélyült elemzésével foglalkozzam az Egyezmény ratifikációja kapcsán, de talán egyetlen is elegendő: a strasbourgi judikaturában nem találtam olyan jogesetet, amelyből következtetve meg lehetne ítélni, hatással lehet-e a bírói függetlenség strasbourgi megítélésére a bírósági elnökök kinevezése ilyen vagy olyan módjának. Strasbourgban egyébként nem egy ország törvényét vizsgálják és ellenőrzik az Egyezménnyel való összhang szempontjából, hanem a konkrét panaszokat. Oly kevéssé látom valószínűsíthetőnek egy olyan panasz sikerét, mely az elnökök kinevezésének magyar gyakorlatát – konkrét ügyben ítélező bíró által meghozott ítéletre vetítve – a bíró befolyás alatt állását, elfogult voltát állítja, hogy a további vizsgálatot nem éreztem szükségesnek.

⁹ Erre nézve néhány konkrét példát is hoz Bán Tamás: Az európai emberi jogi egyezmény hatásai a nemzetközi törvényhozásban c. cikke (Magyar Jog 1992/3. szám).

A bíróság előtti tisztességes eljáráshoz való jog és döntés a büntetőjogi felelősségről

Az Egyezmény 6. cikke

"1. Mindenkiné joga van arra, hogy ügyét a törvény által létrehozott független és pártatlan bíróság tisztességesen, nyilvánosan és ésszerű időn belül tárgyalja, és hozzon határozatot polgári jogi jogai és kötelezettségei tárgyában, illetőleg az ellene felhozott büntetőjogi vádak megalapozottságát illetően. Az ítéletet nyilvánosan kell kihirdetni, a tárgyalóterembe történő belépést azonban meg lehet tiltani a sajtónak és a közönségnek a tárgyalás teljes időtartamára vagy egy részére annyiban, amennyiben a demokratikus társadalmakban ez az erkölcsök, a közrend, illetőleg a nemzetbiztonság érdekében szükséges, ha e korlátozás kiskorúak érdekei, vagy az eljárásban résztvevő felek magánéletének védelme szempontjából szükséges, illetőleg annyiban, amennyiben ezt a bíróság feltétlenül szükségesnek tartja, mert úgy ítéli meg, hogy az adott ügyben olyan különleges körülmények állnak fenn, melyek folytán a nyilvánosság az igazságszolgáltatás érdekeit veszélyezteti.

2. Minden bűncselekménnyel gyanúsított személyt mindaddig ártatlannak kell tekinteni, amíg bűnösségét a törvénynek megfelelően meg nem állapítoták.

3. Minden bűncselekménnyel gyanúsított személynek joga van – legalább arra, hogy

a) a legrövidebb időn belül tájékoztassák olyan nyelven, melyet megért, és a legrészletesebb módon az ellene felhozott vád természetéről és indokairól;

b) rendelkezzen a védekezésének előkészítéséhez szükséges idővel és eszközökkel;

c) személyesen, vagy az általa választott védő segítségével védekezhesék, és ha nem állnak rendelkezésre eszközök védő díjazására, amennyiben az igazságszolgáltatás érdekei ezt követelik meg, hivatalból és ingyenesen rendeljenek ki számára védőt;

d) kérdéseket intézzen vagy intéztessen a vád tanúihoz és kieszközhessen, és pedig ugyanolyan feltételek mellett, mint a vád tanúi esetében, a mentő tanúk megidézését és kihallgatását;

e) ingyenes tolmács álljon rendelkezésére, ha nem érti vagy nem beszéli a tárgyaláson használt nyelvet."

I. A bíróság előtti tisztességes eljárás elvének "alkalmazási köre"

Az Európai Emberi Jogi Egyezmény szerveire érkezett panaszok túlnyomó többsége a 6. cikknek a büntető eljárást érintő rendelkezéseit hívja fel. Az esetek zömében a panaszosok a büntető eljárás ésszerűtlenül hosszú tartamát sérelmezik, ennek ellenére a különféle eljárási szituációkat a fair eljárás tükrében taglaló joganyag már csaknem áttekinthetetlen méretűvé duzzadt.

Már csak ez a körülmény is arra kényszerít bennünket, hogy radikálisan selektáljunk az esetek között. Mivel pedig a magyar büntető jogászok közösségének az emberi jogok iránt érdeklődő képviselői számos konzultáció alkalmával találkozhattak az Európa Tanács szakembereivel, és többé-kevésbé azonosíthatták a magyar igazságszolgáltatási rendszer "sebezhető pontjait", ehelyütt mondanánk azokra a jogszabályhelyekre korlátozhatjuk, amelyek álláspontunk szerint mindenképp módosításra szorulnak. Foglalkozunk továbbá azokkal az intézményekkel, és megoldásokkal is, amelyeknek a bevezetése a büntető igazságszolgáltatás már megkezdett átfogó koncepciójának megrajzolása során felvetődött.

Mindenekelőtt utalunk arra, hogy a 6. cikk rendelkezései akkor kerülnek alkalmazásra, amikor valakivel szemben büntető eljárást indítanak, illetve pontosabban ellene vádat emeltek. Ebből következik, hogy az Egyezmény arra nem biztosít jogot, hogy a büntető eljárás megindítását akár a potenciális terhelt maga, akár pedig harmadik személyek kikényszerítsék.

Kérdésként vetődhet fel, hogy a fellebbviteli bírósághoz való fordulás jogát a 6. cikk felöleli-e, illetve, hogy annak rendelkezései a jogorvoslati eljárásban mennyiben alkalmazandók. A kérdés első részét a 7. számú Kiegészítő Jegyzőkönyv 2. cikke megválaszolja. Eszerint:

"1. Annak, akit bíróság bűncselekmény miatt elítélt, joga van arra, hogy a bűnössége megállapítását, illetőleg a büntetés kiszabását tartalmazó ítéletet felsőbb bíróság felülbírálja. E jog gyakorlását, ideértve azokat az okokat is, melyekre alapítva a jogok gyakorolhatók, jogszabályban kell szabályozni.

2. E jogot korlátozni lehet a jogszabályok által meghatározott kisebb jelentőségű bűncselekmények esetében, vagy abban az esetben, amikor a szóban forgó személy ügyét első fokon a legfőbb bírói fórum tárgyalta, vagy amikor a felmentő ítélet ellen benyújtott jogorvoslat folytán hoztak bűnösség megállapítását tartalmazó ítéletet."

E cikk tehát korlátozott jogorvoslati jogot biztosít, amikor úgy rendelkezik, hogy a bíróság bűnösséget megállapító ítélete ellen az érintett – felülvizsgálat érdekében – magasabb bírói forumhoz fordulhat. Ugyanakkor felhatalmazza a tagállamokat arra, hogy a jogorvoslati jogot bizonyos esetsoportokban korlátozzák, akár ki is zárják.

A 7. számú Kiegészítő Jegyzőkönyv 2. cikke nem szól arról, hogy a jogorvoslati eljárásban milyen eljárási rendelkezések alkalmazandók, vajon a tisztességes eljárásra vonatkozó 6. cikk szabályai érvényesek-e. Ezt a kérdést a strasbourgi szervek

azonban még abban az időben eldöntötték, amikor a jogorvoslathoz való jog még nem szerepelt az Egyezmény által védett jogok között.

Delcourt-ügyben a bíróság kimondta, hogy az Egyezmény ugyan nem kötelezi a tagállamokat arra, hogy fellebbviteli bíróságokat állítsanak fel, amennyiben azonban ilyen bíróságok a nemzeti jog alapján működnek, úgy az előttük folyó eljárásban, megfelelő sajátosságokkal, a 6. cikk követelményei érvényesülnek. Álláspontját a bíróság azzal indokolta, hogy az eljárás az ügy jogerős befejezéséig egy séget képez, és a vádlott szempontjából a fellebbviteli eljárás döntő jelentőségű lehet.

A hatályos magyar jog alapján egyelőre a jog- illetve ténybeli kérdések revíziójára benyújtható jogorvoslatok közti különbségtételnek nincs gyakorlati jelentősége. A jogorvoslati rendszer küszöbön álló átalakítására tekintettel azonban utalunk arra, hogy az Emberi Jogi Bíróság álláspontja szerint a fair eljárás követelményeit minden típusú fellebbviteli eljárásban érvényesíteni kell, függetlenül tehát attól, hogy az adott esetben pusztán a határozat jogkérdésre vonatkozó részének helyességét vizsgálják felül.

A strasbourgi szervek gyakorlatát elemezve megállapíthatjuk azt is, hogy a bírói eljárás egészére alkalmazandók a 6. cikknek a rendelkezései, vagyis nemcsak a bűnösség megállapításának, hanem a *büntetés kiszabásának a szakaszában is*.

E distinkciónak az egységes tárgyalási modellt ismerő államokban – és ezek közé tartozik hazánk is – nincs gyakorlati jelentősége. Mindenesetre, amennyiben a kettéosztott tárgyalást Magyarországon bevezetik, figyelemmel kell lenni erre a strasbourgi ítéletkezési gyakorlatból leszűrhető tételre. A Bizottság ugyanakkor meglehetősen óvatosan fogalmazott abban a döntésében, amelyben a 6. cikk követelményét a büntetéskiszabás szakaszára is alkalmazni rendelte, alapvetően abból indulva ki, hogy a bűnösség kimondása és a szankció megállapításának fázisa között szoros az összefüggés.

A kérdéses ügyben, amelyet az Egyesült Királyság ellen indítottak, a Bizottság pusztán a következőket mondta ki: "Ami a kérelmező által a büntetés kiszabási eljárásra vonatkozó sérelmet illeti, a Bizottság megjegyzi, hogy egy ilyen panasz felvethet az Egyezmény 6. cikke alá tartozó kérdéseket." Ez a kissé bizonytalan megfogalmazás is jelzi, hogy a büntetéskiszabás szakaszában a 6. cikk rendelkezései csak bizonyos korlátozásokkal érvényesülnek.¹

Igazolásképpen hivatkozunk a Bizottság egy másik döntésére,² amely szerint a szabadságvesztés végrehajtásának felfüggesztése kérdésében hozandó döntés során nem kell a 6. cikknek megfelelő eljárást követni, tekintettel arra, hogy itt nem a vád megalapozottsága képezi az eljárás tárgyát, hanem arról van szó, hogy a vádlottat megilleti-e ez a kedvezmény avagy sem. Már most jelezzük azt is, hogy

1 Recueil de décisions 40. X. against U.K. 67.

2 E 4133/69., Rec. 36, 61.

mivel a bűnösség megállapításával az *ártatlanság védelme* megdől, a 6. cikk 2. pontja a büntetéskiszabás fázisában nem érvényesül.

Vannak azután a büntető igazságszolgáltatás körébe tartozó további eljárások, ahol a fair eljárásra vonatkozó egyezményi rendelkezések *eleve nem juthatnak* jelentőséghez. Ide sorolhatók a bűnügyi jogsegéllyel kapcsolatos eljárások, továbbá a *kegyelmi* vagy a *perújítással kapcsolatos eljárás*, amelyek jogerős ítélet létét feltételezik, tehát megintcsak nem a vád megalapozottsága képezi az eljárás tárgyát. Ugyanezen okból nem vonatkozik a 6. cikk az előzetes letartóztatás eldöntésére hivatott eljárásra, valamint a felülvizsgálati eljárásra, amelynek a tárgya a letartóztatás indokoltságának az ellenőrzése.³

A strasbourgi szervek tehát számos olyan eljárást kirekesztenek a 6. cikk hatálya alól, amelyek a mi fogalmaink szerint a büntető igazságszolgáltatás körébe tartoznak. Ugyanakkor a tisztességes eljárás követelményeit érvényesnek tekintik olyan eljárásokban is, amelyek nemcsak nálunk, de a tagállamok jelentős részében a büntető igazságszolgáltatás keretein kívül esnek. A Bizottság és a Bíróság tartalmi vizsgálat alapján dönti el, hogy "büntető vádról" van-e szó, függetlenül az adott intézmény jogágbeli elhelyezésétől.

Három, immár klasszikusnak mondható ítéletből kirajzolódik, hogy a 6. cikk rendelkezései alkalmazandók lehetnek olyan magatartások megítélésénél, amelyek a nemzeti jog szerint akár fegyelmi, akár szabálysértési eljárás alapjául szolgálnak. A "minősítés" szempontjaiként a strasbourgi szervek vizsgálják, hogy a cselekmény "kriminális" jellegű-e (és ennek során figyelemmel vannak arra, hogy az adott magatartást a többi tagállamban milyen felelősségi alakzaton belül helyezik el), mi a funkciója a kilátásba helyezett és a ténylegesen alkalmazott szankciónak (büntetőjogi büntetéshez hasonlatos-e vagyis megtorló (punitív) és az elrettentést szolgálja-e), és hogy az milyen mértékű.

Az Engel-ügyben⁴ fegyelmi vétségnek minősített katonai szabályszegések (önkényes távolmaradás, parancsmegtagadás, a katonai fegyelem megsértése) miatt alkalmaztak szabadságelvonást a holland hatóságok úgy, hogy a tisztességes eljárás követelményei közül nem érvényesült valamennyi.

A *Campbell- és Fell-ügyben* a büntetés végrehajtási intézetben elkövetett fegyelmi vétség miatt folytatott eljárást – amelynek eredménye kihatott a feltételes szabadságra bocsátás időpontjára – minősített a Bíróság olyan ügynek, amelyben a 6. cikk előírásai tiszteletben tartandók, és a védővel való érintkezés akadályozása miatt állapította meg az Egyezmény megsértését.⁵

Végül az *Öztürk-ügyben* egy közlekedési szabálysértés miatt folytatott eljárásról mondta ki a Bíróság, hogy arra a 6. cikk rendelkezései érvényesek. Mivel pedig a sza-

3 Neumeister-ügy 1968., Matznetter-ügy 1969.

4 Series A. 22.

5 Series A. 80.

bálysértési hatóság döntése ellen bejelentett fellebbezésre lefolytatott bírósági eljárásban a tolmács költségét a terheltre hárították, a 6. cikk 1/e. pontjának megsértését állapította meg.

Az említett esetekből lesűrhető tételeket a magyar jogra vetítve egyértelműen megállapítható, hogy a fegyveres erőknél a honvédelmi miniszter rendeleteibe foglalt *szolgálati szabályzata*⁶ mindenképpen sérti az Egyezmény előírásait.

A szabályzat fegyelemsértések, büncselekmények és szabálysértések miatt is engedélyezi a fegyelmi eljárás lefolytatását és fenyítés alkalmazását. A fegyelemsértések között is találunk jónéhányat, amely jellegében "kriminális", így a *fegyelmi eljárás alapját képező magatartások természete* már önmagában azt indokolná, hogy – az Engel-ügyben kifejtettekre figyelemmel – az eljárást olyannak tekintsük, mint amely "büntető vádra" indult.

Megállapításunkat azonban vitathatatlanná teszi, ha a kérdést a *szankció oldaláról* közelítjük meg, a fegyelmi eljárás ugyanis akár harminc napig terjedő szabadságelvonással is járulhat.

A *hatályos Btk és Be* is tartalmaz olyan rendelkezéseket e vonatkozásban, melyek ellentétesek a tisztességes bírósági eljáráshoz való jog elvével. Katonai vétség miatt büntető eljárás lefolytatását (és így az ügy bíróság által történő megítélését) a Btk az illetékes parancsnok "engedélyéhez" köti, a katonai nyomozóhatóság pedig felhatalmazást kap arra, hogy akár három évi szabadságvesztéssel büntetendő katonai büntett miatt is fegyelmi eljárásra terelje az ügyet.⁸ Mindkét esetben szabadságelvonással végződik a fegyelmi eljárás, amelyben nem érvényesülnek a fair eljárás szabályai és nincs lehetőség arra sem, hogy az érintett a bírói felülvizsgálatot kezdeményezze.

A Kormány a Btk-t módosító törvényjavaslatában, amelyet a Parlamentnek 1991-ben benyújtott, hatályon kívül helyezte a Btk 125. §-át. Ez azonban nyilván csak az első lépcső, a szabadságelvonással járó fegyelmi szankció alkalmazásánál követendő eljárás szabályai teljes revízióra szorulnak. Megjegyezzük, hogy rendkívül nehéz olyan szabályozást kialakítani, amely teljes összhangban van az Egyezmény támasztotta követelménnyel, mert *magá a strasbourgi gyakorlat is ingadozó, főképp a szankció súlyának megítélésénél.*⁹

A másodikként említett Campbell- és Fell-ügyben kifejtettek nehezen értelmezhetők a magyar jog rendszerében.

Álláspontunk szerint a szabadságától már eleve megfosztott egyén magánelzárása¹⁰ önmagában még nem igényli a 6. cikk (1) bekezdése szerinti eljárást.¹¹

A kérdéses ügyben a szabadságától már eleve megfosztott elítélttel szemben lefolytatott fegyelmi eljárás a büntetés végrehajtása során azért tartozott volna a 6. cikk 1. pont alá, mert az a szabadságelvonás meghosszabbítását eredményezhette (a mi fogalmaink szerint a feltételes szabadságra bocsátás időpontjának elhalasztásával). A magyar jog szerint a büntetés végrehajtása során alkalmazott fegyelmi szankcióhoz nem kapcsolódhat automatikusan ilyen következmény, de mivel a feltételes szabadságra bocsátásról a bíró a büntetésvégrehajtási intézet előterjesztése alapján határoz (igaz, az elítéltet is meghallgatva), a szankció a szabadulás időpontjáról szóló döntésre hatással lehet.

A hatályos büntetésvégrehajtási törvény a fegyelmi eljárás szabályait nem tartalmazza, annak meghatározását egy igazságügyminiszteri utasításra bízta,¹² a bírói felülvizsgálatot azonban kizárja azzal, hogy a büntetésvégrehajtási bíró jogkörébe tartozó kérdések között nem szerepelteti. Az Igazságügyi Minisztérium által elkészített törvényjavaslat – amely a Kormány elképzelései szerint rövidesen a Parlament elé kerül – ezzel szemben úgy rendelkezik, hogy "Az elítéltnél a büntetésvégrehajtási intézet fenyítést kiszabó határozata elleni fellebbezését a büntetésvégrehajtási bíró (öt napon belül) bírálja el." Az általános szabályoknak megfelelően a bíró az érintett meghallgatása után határozna. A fellebbezésnek a fenyítés végrehajtására az elképzelések szerint nem lenne halasztó hatálya, a fellebbezés sikere esetén – és ebbe a körbe tartozna a fenyítés enyhítése is – a költségeket az állam viselné.

Az *Öztürk-ügyben* kifejtettek Magyarországot is arra készítetik, hogy újragondolja a közigazgatási büntetőjog körébe tartozó szabályokat. Kiinduló tételként lezögezhetjük, hogy a nálunk szabálysértésként értékelt magatartások között szép számmal találunk olyanokat, amelyeket a strasbourgi gyakorlat alapján a 6. cikk követelményeinek megtartásával kell elbírálni. Az Egyezményhez kapcsolt esetjog alapján ma már látjuk azt is, hogy a szabálysértési jogterület fejlesztésére vonatkozó elképzelések, amelyek egyrészt a szabálysértési eljárásba kívántak olyan elemeket beépíteni, amelyek azt "majdnem igazságszolgáltatássá" alakítják, másrészt a szabálysértési hatóság döntése ellen a bírói felülvizsgálatot kívánták biztosítani, revízióra szorulnak. A "csaknem bírósági eljárás" nem bíróság előtti tisztességes eljárás, és a 6. cikkben biztosított jog nem elégíthető ki a bírósági felülvizsgálat megteremtése útján.

Mínderre tekintettel a jövő útja a *kriminális szabálysértések* esetében csak az lehet, hogy a tisztességes eljárás *valamennyi követelményének megfelelő bírói utat biztosítjuk.*

10 Az 1979. évi 11. tvr. 42. § (1) f.

11 Ezt támasztja alá a Bizottság álláspontja egy Svájccal szemben indított ügyben, ld. Appl. 7754/77 X v Switzerland D & R 11 (1978).

12 101/1981. IM utasítás

6 A 6/1989. valamint az 1/1990 HM rendeletekkel módosított 6/1987 HM sz. rendelet.

7 Btk 123. §

8 Ld. a Btk. 125. §-át és az ehhez kapcsolódó eljárási szabályokat.

9 P. van Dijk-G.J.M. van Hoof: Theory and Practice of the European Convention on Human Rights, 1990, Deventer, 310-312. o. (továbbiakban: van Dijk-van Hoof).

Ugyanakkor az Öztürk-ügyben kifejtettek módot adnak egy olyan megoldásra, amellyel biztosítható a *jogszolgáltatás működőképességének a fenntartása*. A Bíróság egyáltalán nem kérdőjelezi meg annak a kriminálpolitikai elképzelésnek a helytállóságát, amely az igazságszolgáltatás tehermentesítése érdekében a kisebb súlyú bűncselekmények elbírálását adminisztratív hatóságok jogkörébe utalja. Számos döntés igazolja, hogy az ilyen eljárás lehet igazán sommás, a mi szabálysértési eljárásunknál lényegesen egyszerűbb. Nincs akadálya annak sem, hogy az ilyen kriminális jellegű bagatell cselekmények "rekriminalizációja" esetén az ügyészség vagy akár a rendőrség enyhébb, a büntetőjogi büntetéshez hasonlatos szankciót alkalmazzon, vagy hogy az ügyész a vádemelés mellőzését szankció jellegű feltétel teljesítésétől tegye függővé a büntető eljárásban. A vázolt megoldás azonban csak akkor felel meg az Egyezmény előírásainak, ha az érintett számára megadja a jogot ahhoz, hogy ne fogadja el a számára gyakorta kedvezőbb elintézési módot és *kikényszerítse a 6. cikkben írt valamennyi garanciával körülvett bírósági eljárást*. Vagyis az újraszabályozásnál nem arra kell törekedni, hogy a szabálysértési eljárást közelítsük a bírósági eljáráshoz vagy, hogy a bírósági eljárásnak csak egyes elemeit felmutató felülvizsgálatra adjunk módot. Ehelyett a kriminális szabálysértések esetében, amelyek miatt a strasbourgi gyakorlat értelmében "büntető vádemeléséről" lehet csak szó, a 6. cikknek megfelelő bírói eljárást kell biztosítani, egyúttal módot adva arra, hogy e jogáról az érintett lemondhasson és elfogadja a sommás eljárás keretében vele szemben kiszabott, a stigmatizáló büntetőjogi büntetéstől eltérő szankciót.

Figyelemmel arra, hogy a javasolt megoldás a magyar jogban eddig nem ismert intézmények bevezetését is igényli, továbbá, mert a szabálysértési jogterület tüzetes átvizsgálása szükséges azon szabálysértések kiválogatásához, amelyek elbírálásánál a 6. cikk 1. pontjában foglaltakon túlmenően a 6. cikk 2. és 3. pontjában írt kívánalmaknak is eleget kell tenni, és végül, mivel a jogterületnek az Egyezmény elvárásaihoz igazodó átalakítása az igazságszolgáltatási szervezetet is érinti, úgy tűnik, nincs más lehetőség, mint hogy a 6. cikkhez a kriminális szabálysértések vonatkozásában fenntartást tegyünk.

II. Az eljárás nyilvánossága

A 6. cikk 1. pontja a magyar jogban is elfogadott *nyilvánosság* elvét is tartalmazza. Az 1989. évi módosítás óta a magyar büntető eljárási jog – álláspontunk szerint – összhangban van az Egyezményben támasztott követelményekkel, mert zárt tárgyalás esetén is az ítélet nyilvános kihirdetését írja elő.

A nyilvánosság kizárását megalapozó okok a magyar jogban és a Egyezményben többé-kevésbé fedik egymást, felhívjuk azonban a figyelmet arra, hogy a gyakorlat arra utal: a strasbourgi szervek vizsgálatukat nem korlátozzák arra, hogy

a jogszabály, amelyre a kizárást alapították, megfelel-e az Egyezményben írtaknak, hanem érdemben vizsgálják annak indokoltságát.¹³

Az eljárás nyilvánosságához, különösen büntető ügyekben, nyomós közérdek fűződik, de az Egyezményhez kapcsolódó esetjog nem lát kivétnevelőt abban, hogy a felek beleegyezése esetén csak az un. ügyfélnyilvánosság érvényesüljön (hearing in camera) valamely döntés meghozatalánál. Mivel azonban a nyilvánosság elve a főszabály, ezért annak kizárására nincs az érintetteknek alanyi joguk, a bíróságra tartozik annak megítélése például, hogy a kizárás indokául felhozott magánérdek meghaladja-e az eljárás nyilvánosságához fűződő közérdeket. Itt jegyezzük meg, hogy a nyilvánosság kizárását megalapozó okok (titokvédelem, erkölcsi ok) a magyar jogban – az Egyezmény megfelelő rendelkezéseivel összehasonlítva – talán túlzottan is a közérdek primátusát tükrözik. Különösen feltűnő ez, ha figyelembe vesszük a Bizottság azon döntését, amely szerint a tanú hivatkozhat a 6. cikk 1. pontjára, ha a bíróság nem ad helyt a nyilvánosság kizárására irányuló kérelmének.¹⁴

A Bizottság álláspontja szerint a nyilvánosság kizárható, ha azt az igazságszolgáltatás érdeke kívánja, e tétel pedig magában foglalhatja a tanú megfelelő védelmét is. Ettől függetlenül, a fent kifejtettekre tekintettel (a nyilvánosság a főszabály) a hatályos magyar szabályozás miatt aligha kell elmarasztalástól tartanunk. A büntető eljárás átalakítása során azonban indokolt revízió alá venni az eljárási rendelkezéseket abból a szempontból is, hogy mennyiben tükrözik a meghaladott etatista és paternalista szemléletet, továbbá elismerni a jogos magánérdeket a nyilvánosság kizárását megalapozó szempontként.

Ismeretes, hogy a magyar jog a tárgyalásnak a nyilvánosság kizárásával tartott előkészítése keretében, akár csak a fellebbezési eljárásban, tanácsüléssel, módot ad az ügy érdemi elbírálására is.

A tárgyalás előkészítése során – a megrovás alkalmazását kivéve – tisztán negatív érdemi határozat hozható (a megrovás alkalmazását érintő kérdéseket az ártatlanság vélelmének tárgyalása kapcsán elemezzük majd). Tekintettel arra, hogy az előkészítés alapvető feladatát (a vád megalapozottságának vizsgálata és annak megalapozatlansága esetén az eljárás megakasztása) más eljárási rendszerekben a vádemelés és a szűkebb értelemben vett bírósági eljárás közé iktatott külön szakasz (közbenső eljárás) keretében rendelik teljesíteni (ahol pedig a nyilvánosság elvének nem kell érvényesülnie), elmarasztalástól álláspontunk szerint nem kell tartani a hatályos magyar szabályozás miatt. Ugyanez áll a *fellebbezési eljárásra* is, tekintettel arra, hogy a Bizottság álláspontja szerint a *technikai jellegű, kizárólagosan jogi kérdések* felől nem kell nyilvánosan dönteni. Márpedig a Be. 250. §-ában foglalt megszüntetési és hatályon kívül helyezési okok (klasszikus eljárási akadályok és büntetethetőséget megszüntető, ill. semmisségi okok alapján) egyértelműen ilyen jellegű kérdések.

13 Le Compte-, Van Leuven- és De Meyere-ügy B.38(1984)

14 Appl. 8016/77

A Bizottság véleménye az, hogy a döntés alapjául szolgáló jogi megfontolások kitűnnek a közzéteendő határozatból és ez elegendő, hogy a társadalomnak az igazságszolgáltatás működése feletti kontrollja érvényesüljön. Megjegyezzük, hogy az ítélet nyilvános kihirdetésével szemben támasztott követelmények sem túlzottan szigorúak a hatályos magyar joggal illetve gyakorlattal összevetve, mivel a kihirdetés korlátozódhat a "dictumra", azaz a *rendelkező részre*, sőt a fellebbezési fórum eleget tesz az Egyezmény rendelkezésének azzal, hogy közli: a fellebbezést elutasította vagy az alapeljárásban hozott döntést hatályon kívül helyezte.¹⁵

III. Az eljárások időtartama

A 6. cikk azt kívánja, hogy a felhozott vádról *ésszerű határidőn* belül döntés szülessék – ezt kívánja az érintett személy és a jogbiztonság érdeke egyaránt. A gyakori elmarasztaló döntések ellenére lényeges elmozdulás nem tapasztalható e ponton az Egyezményt megerősítő tagállamokban. Ez érthető is, hiszen az eljárások elhúzódása számos, a törvényhozás által gyakorta befolyásolhatatlan tényezőre vezethető vissza.

Magyarországon a büntető eljárások időtartama a közelmúltban ijesztő mértékben megnőtt,¹⁶ ennek ellenére a helyzet számos európai állammal összehasonlítva még mindig kedvező. Az elmarasztalások valószínűségének csökkentése álláspontunk szerint most nem kíván jogszabály módosítást. Mindenesetre feltételezhető, hogy az ésszerű határidőn belüli döntést előmozdítják az egyes eljárási cselekmények elvégzésére megállapított határidők. Ezért is üdvözlendő, hogy a magyar jog, egy rövid sze-

15 A forrásokra ld. van Dijk-van Hoof: i.m. 326. o.

16 A pertartam növekedését tárgyalja Vavró István tanulmánya (Statistikai Szemle 1990. november 845-855. o.), amelyben a szerző a bírósági eljárás időtartamának vizsgálata szempontjából a büntető ügyek 98%-át kitevő a helyi bíróságokon befejezett ügyeket vette számba. Így abban sem a büntető eljárás, sem a bírósági ügyszak teljes időtartama nem szerepel. (Nyomozás és fellebbezés.) A tanulmány megállapítja, hogy az 1980. és 1989. között a hosszabb ideje folyamatban levő ügyek száma és aránya erőteljesen növekedett. Míg 1980-ban az év végén folyamatban maradt ügyek 81%-a 3 hónapnál rövidebb volt, és az egy évnél hosszabb ügyek aránya csupán 0,5% volt, addig 1989-ben 52%, illetve 10%. Még jobban érzékelteti a bírósági eljárás időtartamának növekedését ha a statisztikákban szereplő pertartamokat (3 hónapnál rövidebb, 6 hónap és 12 hónap közötti, illetve 1 éven túli) az 1980. évi adatokkal vetjük össze: az év végén folyamatban maradt ügyek száma 1989-ben kétszerese volt az 1980. évinek; ezen belül a 6-12 hónap közötti ügyek száma több mint kilencszer, az 1 éven túli ügyeké harmincnyszer volt magasabb az 1980. évihez képest. (Ehhez annyit kívánunk hozzátenni, hogy 1989-et követően további romlás következett be.) Az okokat vizsgálva a szerző megállapítja, hogy bár a bűnözés volumene nagy mértékben növekedett ez nem jelentkezett ilyen formán a bírósági ügyforgalomban. Ennek ellenére nőtt a pertartam, amely arra vezethető vissza, hogy elnehezdték a bírósági ügyek: emelkedett a több vádlottas ügyek, nőtt a halmazati bünelkövetés miatt felelősségre vontak száma és aránya, a közvédelem eljárások között a büntető eljárás száma és aránya ugyancsak nőtt. Az elbírált cselekmények között mindig is jelentős arányt képezett a vagyoni elleni bűncselekmények köre, ez az arány tovább nőtt és ezek rendszerint többszörös halmazatot képeznek.

rencsétlen kiterő után, 1989-től újra rendelkezik a nyomozás teljesítésének határidejéről, még ha ez továbbra sem abszolút határidő abban az értelemben, hogy egy meghatározott idő elteltével a bűnüldözés igénye megszűnne. (Sőt, amíg az eljárás folyamatban van az elévülés sem következhet be, a büntetés elévülése pedig mégcsak nem is kezdődhet meg.) A nyomozási határidők fontosságára azért hívjuk fel a figyelmet, mert a strasbourgi gyakorlat autonóm jelentést tulajdonít a "büntető vád" fogalmának. Eszerint főszabályként az ésszerű határidő kezdő időpontja az a mozzanat, amikor a mi fogalmaink szerint az érintettet bűncselekmény elkövetésével gyanúsítják, illetve az őrizetbe vétel időpontja (amikor is az alapos gyanú közlésére ezt követően kerül sor).

A bírósági eljárás időtartamára aligha állítható fel szabály. A magyar jog tartalmaz néhány olyan rendelkezést, amelyek egyes bírói eljárási cselekmények elvégzésének határidejét rögzítik. Ezekkel kapcsolatban pusztán azt jelezzük, hogy az elmarasztalás esélyét növelik az olyan határidőt szabó rendelkezések, amelyeket csak megsérteni lehet – így a büntető eljárási jog felülvizsgálata során a betarthatatlan előírásokat ki kell iktatni a törvényből. Végül, a jogorvoslati rendszer átalakításának menetében – erre a törvényességi óvásnak az Alkotmánybíróság által történt megsemmisítése folytán a közeljövőben sor kerül – ügyelni kell arra, hogy ne válasszunk olyan megoldást, amely az eljárások jelentős elhúzódását eredményezheti.

IV. A bírósággal szemben támasztott követelmények

A 6. cikk az önkény- és befolyásmentes, valamint a tárgyilagos ítélkezés, a tisztességes eljárás feltételeként azt követeli meg, hogy törvény által létrehozott független bíróság döntsön a büntetőjogi felelősségről és pártatlanságot vár el az ítélkezőtől.

A strasbourgi esetjogot a magyar szabályozásra vetítve azt állapíthatjuk meg, hogy hatályos rendelkezéseink eleget tesznek annak a követelménynek, hogy a vádról *törvény által felállított bíróság* döntsön. Azokról a hazai jogunkban is ismert intézményekről, amelyek legalábbis megtörik az elv következetes érvényesülését, a strasbourgi szervek már megállapították, hogy az Egyezményvel összhangban vannak. Így nem sérti a törvényes bíróhoz való jogot a Be. azon rendelkezése, amely az ügyész számára módot ad arra, hogy a helyi bíróság hatáskörébe utalt ügyben a megyei bíróságnál emeljen vádat, vagy az a szabály, amely szerint a Legfelsőbb Bíróság másodfokú elbírálásra bármely ügyet magához vonhat és nem sérti az elvet a vagylagos kizárólagos illetékesség intézménye sem.¹⁷ Az ügyek bíróságon belüli elosztása az egyes tanácsok, illetve bírák között a Bizottság álláspontja szerint

17 Be. 26 §

igazgatási ügy és a 6. cikk rendelkezésével csak akkor kerülhet ellentétbe, ha alkalmazása visszaélészerűen történik.¹⁸

Hasonlóképpen megfelelnek a Konvencióban foglalt *függetlenség* követelményének is a magyar szabályok: a bírő, aki a büntető vádról határoz, nem utasítható és döntéséről – az eljárásjog által előírt indokolás kötelezettségét kivéve – nem "számoltatható el". A magyar Alkotmány és a bíróságokról szóló törvény megfelelően gondoskodik a függetlenség intézményi biztosításairól.

A *pártatlanság* követelménye a bírő szubjektív hozzáállására vonatkozik elsősorban: a felek "felett" kell állnia, tekintet nélkül a felek személyére, csak az elbírálandó ügyre tartozó körülményeket vizsgálva köteles eljárni és döntését meghozni. A személyes meggyőződés ellenőrzése természetesen igen nehéz, ezért a Bíróság – függetlenül a döntéshozó szubjektív hozzáállásától – a nemzeti jog intézményeit és az eljárás körülményeit vizsgálja abból a szempontból is, hogy vajon nem kelthettek-e azok jogosnak tűnő, ésszerű kételyeket az érintettben a bírő pártatlanságát illetően. Ezt az ún. objektív megközelítést alkalmazva a Bizottság és a Bíróság számos panasz kapcsán kényszerült arra, hogy vizsgálja: a bírő megőrizheti-e pártatlanságát, ha már a tárgyalást megelőző eljárási fázisokban is foglalkozik valamilyen formában az ügygel? Számunkra e döntések kivált azért jelentősek, mert a Be. 1989. évi módosítása óta a legsúlyosabb személyi szabadságot korlátozó kényszerítő intézkedésekről a nyomozás fázisában is bírő határoz és a Be. az ügy érdemi elbírálásából nem zárja ki azt a bírőt, aki korábban a letartóztatás vagy az ideiglenes kényszergyógykezelés (és ide sorolhatjuk az elmeállapot megfigyelést is) kérdésében már állást foglalt.

Áttekintve a strasbourgi szerveknek e kérdést érintő és általunk legfontosabbnak tartott döntéseit, arra jutottunk, hogy a *hatályos jog feltehetően megfelel* az Egyezmény előírásának. Kétségeink azért maradnak, mert a Bizottság ill. a Bíróság elé terjesztett esetek olyan országokat érintettek, amelyeknek eljárási joga – szemben a magyar rendszerrel – az előkészítő fázist bírői ellenőrzés alá vonja, vagyis ismeri a vizsgálatot és az ehhez kapcsolódó vizsgálóbíró és vádtanács intézményét. A De Cubber-ügyben¹⁹ a pártatlanság megsértését azért állapították meg, mert az ítéelő bíróság egyik tagja korábban az ügyben vizsgálóbíróként járt el. Amint azt a Bíróság kifejtette, a vizsgálóbírót a belga eljárási jog igen széles jogosítványokkal ruházta fel az előkészítő szakaszban és így – az ügy alapos előzetes ismerete folytán – rendkívül jelentős szerepet játszott az ítéelő bíróságon belül. Ugyancsak a belga vizsgálóbírói és vádtanácsi eljárás sajátosságaiból fakadt Ben Yaacoub panasza, amelyben a kérelmező azt sérelmezte, hogy a vádtanács (chambre du conseil) bírója az ítéelő tanács elnökeként járt el később az ügyben.²⁰ A magyar

jog szerint lefolytatandó előkészítő eljárás eltérő jellegére, különösképp pedig arra tekintettel, hogy a bírő ténykedése a nyomozásban nálunk a kényszerítő intézkedés felőli döntésre korlátozódik, érzésünk szerint nem teszi szükségessé, hogy a pártatlanság megóvása érdekében a Be. 93. § (1) bekezdése, 98. § (2) bekezdése (valamint 74. § (1) bekezdése) alapján eljáró bírót az ügy érdemi elbírálásából a törvény kizárja. A Legfelsőbb Bíróság Büntető Kollégiumának 122. számú állásfoglalása (BH 1990. március), amely leszögezi, hogy az előzetes letartóztatás indoklásáról döntvén a bírő nem kerülheti meg az alapos gyanú fennforgására vonatkozó bizonyítékok vizsgálatát, de azok bizonyító erejének kérdésében nem foglal állást, érzékelteti, hogy a bírő szerepe az előkészítő eljárásban mennyire korlátozott. Védhető az állásfoglalás azon tétele is, amely szerint az ügy érdemi vizsgálatából nem kizárt a kényszerintézkedésekről döntő bírő, mert nyomozási cselekményt nem végez.

Ugyanakkor mind a Cubber-, mind pedig a Ben Yaacoub-ügyben hozott bizottsági állásfoglalásban, illetve Bírósági ítéletben elszórtan szerepelnek olyan tételek, amelyek mégiscsak azt sejtetik, hogy a pártatlanság megóvása érdekében helyesebb a kényszerintézkedésről határozó bírót kizárni a későbbi eljárásból. Egy ilyen szabályozást nem tartunk elképzelhetetlennek a jövőben, de utalunk arra, hogy nagyobb baj származhat abból, ha a nemzeti jog tartalmaz ugyan olyan rendelkezést, amely túlmegy a Konvenció támasztotta követelményen, de a jogalkalmazási gyakorlat képtelen az adott rendelkezést követni. Példaként hivatkozunk a tárgyalta kérdést érintő *Pfeifer- és Plankl-ügyre*.²¹ Az ügyben azért állapították meg a 6. cikk megsértését, mert az osztrák Bp kögens szabályát, amely szerint a vizsgálóbíró az ügy érdemi elbírálásából ki van zárva, a gyakorlat relatív kizárási okká szelidítette, amelynek érvényesítéséről az érintett lemondhat. A Bíróság ítéletéből az olvasható ki, hogy a jogról való lemondás bizonyos feltételek mellett elfogadható, de az adott esetben olyan bírő vett részt az ítélethozatalban, akinek elfogultságát a nemzeti jog maga is vélelmezte azzal, hogy abszolút kizárási okként fogalmazta meg azt az esetet, amikor korábban vizsgálóbíróként járt el. Ilyen körülmények között – fejtette ki a Bíróság – nincs is szükség annak vizsgálatára, hogy az érintett bírő ténylegesen milyen szerepet játszott az előkészítő eljárásban és hogy az előkészítő fázisban kifejtett ténykedése alkalmatlaná tette-e őt az ügy elfogulatlan elbírálására.

Hasonló szabályszegés képezte az *Oberschlick-ügy* tárgyát, amelyben a Bíróság azért állapította meg a pártatlanság elvének sérelmét, mert az osztrák Bp-ben írt abszolút kizárási okot, amely szerint a fellebbviteli eljárásban nem vehet részt az a bírő, aki korábban a jogorvoslati fórum tagjaként már eljáró, az adott ügyben relatív kizárási okként kezelték. (A Bizottság – megítélésünk szerint helyesen – arra az álláspontra helyezkedett, hogy ebben az esetben még törvény által felállított bíróságról sem beszélhetünk.)²²

18 Frowein-Peukert: Europäische Menschenrechtskonvention. EMRK-Kommentar Kehl-Strasbourg-Arlington 1985 150-151. o.

19 De Cubber case Series A. 86.

20 Ben Yaacoub case Series A 127.

21 *Id.* European Court of Human Rights, Case Pfeifer and Plankl v. Austria, 54/1990/245/316. Judgment.

22 *Id.* Eur. Court of H. R., Case Oberschlick v. Austria, 6/1990/197/257.

Az idézett döntésekből azt a konklúziót is levonhatjuk, hogy a magyar jognak a bíró kizárására vonatkozó szabályai, még ha más eljárási rendszerekkel összehasonlítva "visszafogottnak" is tűnhetnek, megfelelnek a Konvenció elvárásainak. Pusztán azért, mert nálunk a másodfokú eljárásból nincs kizárva az a bíró, aki korábban már netán eljár a jogorvoslat elbírálása során, nem kell elmarasztalástól tartanunk. Utalunk itt arra is, hogy a Ringeisen-ügyben kifejtettek szerint a pártatlanság tételéből nem vezethető le egy olyan általános követelmény, hogy a megismételt eljárásból ki kell zárni azt a bírót, aki a hatályon kívül helyezett határozat hozatalában részt vett.²³

Nyitva maradt az a kérdés, hogy a bírót a tárgyalás előkészítése során a kényszerintézkedésekről – a vádirat ismeretében – hozott döntése elfogulttá teszi-e, és emiatt pártatlansága kétségbe vonható-e. A Ben Yaacoub-ügyben kifejtett Bizottsági vélemény, amely konklúzióként a 6. cikk megsértését állapítja meg, bizonyos kételyeket ébreszthet azt illetően, hogy a hazai jog megfelel-e az Egyezménynek. A Bizottság ugyanis arra alapozza az elfogultság vélelmét, hogy a vád tanács bírója amellet, hogy a kényszerintézkedésről dönt a vizsgálat során, állást foglal a vád megalapozottságában is: csak akkor rendel el ugyanis a terhelt bíróság elé állítását (le renvoi du prévenu en jugement, the accused's committal for trial), ha meggyőződött arról, hogy a bűnösség alátámasztására elegendő bizonyítékokat gyűjtöttek össze az előkészítő szakaszban.

Valójában ugyanezeket a funkciókat teljesíti a tárgyaló bíró a mi eljárási rendszerünkben. Sőt, ami a Ben Yaacoub-ügy alapjául szolgáló belga eljárási jogban (talán szükség hozta) kivétel volt – vagyis, hogy a vád megalapozottságáról határozó és az ügy érdemében döntő bíró személye egybeesett, az a mi rendszerünkben a szabály. Nem véletlen, hogy a Bizottság négy tagja különvéleményében azt fejtette ki, hogy a 6. cikk megsértése szóba sem jöhet ilyen érvek alapján, mert hiszen számos eljárási rendszerben a tárgyaló bíróság feladata annak eldöntése, hogy a vád megalapozott-e és így a főtárgyalás megtartható-e. A megalapozatlan vádak kiszűrése fontos garancia a terhelt számára is, és annak deklarációja, hogy a vád alkalmas a főtárgyaláson való megvitásra, semmiképp sem azonosítható a bűnössé nyilvánítással.

Miután az ügyben a belga kormány és a panaszos megállapodtak a békés rendezésben, a Bíróság nem foglalt érdemben állást. Indokolt azonban megjegyezni, hogy a Bíróság – egyebek között – azért sem élt azon jogával, hogy az eljárást a közérdekre tekintettel a békés rendezés ellenére folytassa, mert a belga Semmitőszék megváltoztatta időközben álláspontját és leszögezte, hogy a vád tanács tagja nem járhat el ugyanabban az ügyben ítélembíróként.

Mindentől függetlenül úgy véljük, hogy a hazai szabályozás miatt elmarasztalástól nem kell tartanunk. Ha mégsem lenne igazunk, ez azt jelentené,

hogy a strasbourgi szervek a tagállamok jelentős részében meghonosodott, az egész eljárás vázát képező tárgyalási rendszert – amely feltételezi az iratok alapos előzetes tanulmányozását – nyilvánítanak egyezmény-ellenesnek. Erre pedig aligha kerül sor, mert a Bíróság egy másik ítéletében²⁴ elfogadta az iratok alapos előzetes ismeretét feltételező tárgyalási rendszert, amikor éppen arra hivatkozva állapította meg a 6. cikk megsértését, hogy az eredetileg kijelölt bíró helyébe lépett kollégájának nem volt ideje a terjedelmes nyomozási akta tanulmányozására és így nem lehetett az ügy elbírálására felkészülve.

V. Az ártatlanság védelme

Az Egyezmény 6. cikkének 2. pontja, az Alkotmány 57. §-ának (2), illetve a büntető eljárási törvény 3. §-ának (1) bekezdésétől némiképp eltérő fogalmazásban az ártatlanság védelmének a modern eljárási rendszerekben általánosan elismert elvét rögzíti.

Az elv tartalmát az Emberi Jogi Bizottság azon panasz elbírálása kapcsán fejtette ki, amelyet Ausztria Olaszországgal szemben terjesztett elő. Eszerint az ártatlanság védelme arra a *szellemre*, arra a *megközelítési módra vonatkozik*, amellyel a bírónak feladatát teljesítenie kell. Az elv tehát az ítélkező bírónak az ügyhöz való hozzáállására tartalmaz parancsot; amikor a bíró az ügy tárgyalását megkezdi, nem indulhat ki abból, hogy a vádlott bűnös és ezt a semleges, pártatlan megközelítési módot meg kell őriznie az ügy befejezéséig.

Az előírás tehát az *elfogultlan és pártatlan* megközelítési módot kívánja meg a bírótól, így szorosan kapcsolódik a 6. cikk 1. pontjában rögzített követelményhez, amely szerint a bűncselekmény miatt emelt vádról *pártatlan bíróságnak* kell döntenie. A parancs megszegése természetesen csak akkor állapítható meg, ha az elfogultság, az előzetes véleményalkotás az eljárás szereplői számára észlelhető, az tehát a külvilágban valamilyen módon megjelenik. A bírónak szóló magatartási szabály megsértését állapították meg egy Belgium ellen indított ügyben, amelyben a panaszos azt sérelmezte, hogy a védekezés módját az eljáró bíró botrányosnak minősítette és emiatt a büntetés súlyosítását helyezte kilátásba.²⁵

A parancs címzettje tehát a bíró; ha harmadik személyek tesznek az eljárás során a vádlottat bűnösnek feltüntető, bűnösségét előrejelző nyilatkozatot, vagy megjegyzést, úgy a bírótól az ártatlanság védelme azt kívánja, hogy kellő határozottsággal tudtul adja: mindez nem befolyásolja őt az ügy pártatlan megítélésében.

Mivel a pártatlan hozzáállás az "elegáns", méltóságteljes tárgyalásvezetést is jelenti, a jogirodalomban van olyan álláspont, hogy a 6. cikk 2. pontjában foglaltaknak csak azok az eljárási rendszerek felelhetnek meg maradéktalanul, amelyek a felek általi kikérdezés elvét fogadják el, és ily módon mentesítik a bírót az ink-

24 Barberá, Messegue et Jabardo, Series A. 146.

25 Boeckmans contra Belgium, Appl. 1727/62

virens feladattól. Az elfogultság látszatát – állítják – ugyanis csak így kerülheti el. Kétségtelen, hogy a bírói kikérdezés rendszere – összehasonlítva a tiszta kontradiktórium tárgyalási modellel – fokozza annak a veszélyét, hogy a konkrét ügyben a bíró nem tudja megőrizni a pártatlanság látszatát és ezt a büntető eljárás előttünk álló átfogó újrászabályozása során szem előtt kell tartani. Ennek ellenére a strasbourgi szervek gyakorlatát tanulmányozva magára a bírói kikérdezés rendszerére visszavezethető elmarasztalástól nem kell tartanunk. A Bizottság és a Bíróság mint általában, ebben az esetben is, tiszteletben tartja a tagállamok jogrendszerében általánosan elfogadott megoldásokat.

A nemzeti tradíciókra is figyelemmel nem látott kivetni valót a Bizottság abban, hogy a korábbi elítéléseket a tárgyaláson felolvassák, mint ahogy abban sem, hogy jogerősen még el nem bíralt cselekmények alapozzák meg a feltételes szabadság megszüntetését. A még függőben lévő büntető eljárások is figyelembe vehetők a vádlott felelősségét súlyosító körülményként. Az egyes tagállamokban fel-lelhető jogi hagyományokra figyelemmel tehát, az ártatlanság védelme a *bűnösség megállapításának folyamatára korlátozódik*, a büntetés kiszabás körében nem érvényesül.

A strasbourgi szervek a bírói semlegesség követelményére vezetnek vissza az ártatlanság védelméből fakadó bizonyítási szabályokat: az elfogultságra kötelezett bíró csak akkor állapíthat meg bűnösséget, ha azt a vádlónak sikerült bizonyítania (*bizonyítási teher*). A bizonyítottság megítélésénél pedig elfogultatlannak kell lennie, és amennyiben kételyei maradnának, úgy nem hozhat bűnösséget megállapító döntést (*bizonyíték-mérlegelési szabály – in dubio pro reo*).

A bizonyítási teherrel kapcsolatban jegyezzük meg, hogy a strasbourgi gyakorlat széles mozgásteret biztosít a tagállamok számára a büntető anyagi jog szabályainak kialakításánál. A Bíróság például nem lát kivetni valót abban, hogy a nemzeti jogok védelme fogalmaznak meg, amelyeknek megdöntése a vádlottra hárul. A *Salabiaku-ügyben*²⁶ kifejtett indokolás szerint ténybeli vagy jogi vélelmek felállítása az Egyezményvel nem ellentétes, bár az egyes jogrendszereknek ésszerű határok között kell mozogniuk e tekintetben, figyelembe kell venniük a tét súlyát és a bíróságoknak biztosítaniuk kell a védelem jogának érvényesülését. Mindenesetre nem látott kivetni valót a Bíróság abban, hogy a francia vámtörvény előírása alapján a vádlottat csempészet miatt ítélték el, mégpedig úgy, hogy a jogszabály a tiltott áru birtoklásából vélelmezte az illegális behozatalt és ennek megdöntése a vádlottra hárult volna. Ugyanígy nem állapították meg a Konvenció megsértését egy holland jogszabályon alapuló elítélést vizsgálva, amely szerint a gépjárművel elkövetett bűncselekményekért a gépjármű tulajdonosa felel, és csak abban az esetben mentheti ki magát, ha bizonyítja, hogy a gépjárművét akarata ellenére használták.

Említettük, hogy az ártatlanság védelme elsősorban a bírónak szóló parancs. A Petra Krause contra Svájc ügyben azonban a Bizottság azt is leszögezte, hogy *az állam egyetlen képviselője sem* tehet olyan nyilatkozatot, amelyben a jogerős bírósági döntést megelőzően bűnösként tünteti fel az eljárás alá vont személyt.

E vonatkozásban problémát okozhat az egyes bűnügyek állásáról zömében a rendőrség által adott tájékoztató. Igaz, a Bizottság az ártatlanság védelmének érdekében nem kíván többet, mint hogy a tájékoztatásból kitűnjék: a bírósági eljárás, illetve a végleges bírói döntés még hátra van. A Bizottság által támasztott követelmény eligazítást adhat számunkra arra nézve, hogy miképpen értelmezendő a *sajtóról szóló törvényjavaslat* azon rendelkezése, amely szerint a folyamatban lévő ügyekről a sajtótermékben közölt tájékoztatás nem sértheti az ártatlanság védelmét.²⁷

A prejudikáló nyilatkozatoktól, megállapításoktól, közlésektől való tartózkodás kötelezettsége tehát az állam képviselőit terheli. A strasbourgi Bíróság azonban az Írország által az Egyesült Királyság ellen beterjesztett panasz elbírálása kapcsán kifejtette azt is, hogy az Egyezmény 1. cikke a tagállamokat arra is kötelezi, hogy gondoskodjanak arról: az Egyezményben foglalt jogokat *magánszemélyek*, illetve *magánszervezetek* is tiszteletben tartásuk. A Konvenció 1. cikkéből valamint az ártatlanság védelméből így hát levezethető az állam azon kötelezettsége, *hogy tevőlegesen tartsa korlátok között* a sajtót a bűnügyi tudósításoknál. Ennek a kötelezettségnek tesz eleget a sajtóról szóló törvényjavaslat 10. §-ának (1) bekezdése, amely tiltja az olyan tájékoztatást, amely alkalmas az eljárás eredményének befolyásolására. A megfelelő jogvédelem azonban jelenti azt is, hogy az egyes tagállamok nemzeti jogának *megfelelő eljárást* kell biztosítaniuk, ahhoz hogy a sérelmet szenvedett hatékonyan védekezhessen a bűnösségét "előrehozó" megnyilvánulásokkal szemben. A rendelkezésre álló polgári jogi eszközök mellett a sajtóról szóló törvényjavaslat is tartalmaz "reparációs" intézményt. Előírja ugyanis, hogy ha a sajtó a folyamatban lévő büntető eljárásról tájékoztatást közölt, akkor az érdekelt kérelmére az adott eljárást befejező határozatról, ha pedig ezt a határozatot utóbb megváltoztatták, úgy erről a döntésről is köteles tájékoztatást adni az eredeti közléssel azonos módon és helyen, rádió, illetőleg televízió esetében pedig az eredeti közléssel azonos napszakban mégpedig díjtalanul.

Mindezidáig zömében azokkal a kívánalmakkal foglalkoztunk, amelyekre a büntető eljárás folyamán, annak ideje alatt kell tekintettel lenni, és amelyek végső soron a helyes döntést hivatottak elősegíteni. A strasbourgi gyakorlat azonban az ártatlanság védelméből magára a *döntés tartalmára* is megfogalmaz követelményeket.

Az olyan határozat, amelyben a perbeli bűnösség kimondására nem kerül sor, *nem tartalmazhat olyan megállapításokat*, amelyek a bűnösségre vagy arra utalnak, hogy a gyanú az érintett személlyel szemben fennmaradt. Ebből a szempontból a magyar büntető eljárási törvénynek azon előírása, amely az egyes felmentési okokhoz más

26 Salabiaku case Series A. 141/A.

27 *Asst. Pirsland*
10. § (1) és (2) bekezdés

más döntésfajta rendel és különbséget tesz a bűncselekmény és a bizonyítékok hiányában történő felmentés között, az Egyezményvel ellentétesnek látszik. Tudomásunk szerint a strasbourgi szervek ezidáig ilyen tárgyú panasszal nem foglalkoztak – feltehetően azért, mert a civilizált jogrendek az absolutio ab instantia utód-intézményét nem ismerik.²⁸

A bűncselekmény és a bizonyítékok hiányában történő felmentés közti diszinkció már csak azért is nehezen védhető, mert a büntető eljárás végén nem az ártatlanságról kell nyilatkozni (mert hiszen a büntető eljárást sem azért indítják és folytatják, hogy az érintett ártatlanságát állapítsák meg), hanem arról, hogy a vádban foglaltak igazolódtak-e vagy sem.

A büntető eljárásban hozott határozatokkal szembeni további követelmény az, hogy amennyiben a bűnösség megállapítására nem kerül sor, úgy járulékos kérdésekben se szülessen olyan döntés, amelyet a jog egyébként a bűnösséget megállapító határozatokhoz kapcsol.

Mielőtt azonban e kérdés érdemi tárgyalásába belefognánk, emlékeztetnünk megismételjük, hogy az ártatlanság vélelme a *bűnösségnek bíróság által történő megállapításáig tart* és azt kívánja meg a bírótól: az ügy vizsgálatát úgy kezdje meg, hogy a vádlott bűnösségét nem feltételezi. Ebből első pillantásra az következik, hogy csak bíróság állapíthatja meg bűncselekmény elkövetését, a bűnösség kérdésében csak bíróság foglalhat állást. A strasbourgi szerveknek számos esetben kellett dönteniük arról, hogy a legtöbb büntető eljárási rendszerben ismert és általában az egyszerűsítést célzó intézmények, mennyiben felelnek meg az ártatlanság vélelmének. Az Emberi Jogi Bíróságnak a *Deweer-ügyben*²⁹ hozott ítéletéből a következő megállapítások olvashatók ki:

a) egy demokratikus társadalomban a bűncselekménnyel vádolt személynek alapvető joga, hogy bűnösségéről és a szankcióról bíróságon kívül más szerv ne dönthessen. Annak azonban nincs akadálya, hogy az eljárás alá vont személy a bírósági eljárás alternatívájaként a vádhatósággal megegyezzen és a megállapodás eredményeképpen a vádhatóság alkalmazzon szankciót;

b) feltéve, hogy az eljárás alá vont személy az ajánlatot önként fogadta el, vagyis mindenfajta kényszer nélkül mondott le a 6. cikk 1. pontjában foglalt jogosítványairól.

Az *Adolf-ügyben*³⁰ a strasbourgi Bíróságnak az osztrák Btk 42. cikke alapján hozott eljárást megszüntető határozat ellen benyújtott panaszt kellett értékelnie. Az osztrák Btk-nak említett rendelkezése sokban hasonlít a társadalomra veszélyesség csekély fokára, és az ennek alapján hozható határozatokra vonatkozó magyar ren-

28 Az 1930. évi olasz Bp. még tartalmazta a bizonyítékok hiányában történő felmentést, de ezt az 1988. évi kódex megszüntette, és egységes felmentő ítélet kimondását írja elő (530. cikk (2) bekezdés.)

29 Series A. 35.

30 Series A. 49.

delkezésekre. Lényege abban áll, hogy az úgynevezett bagatell bűncselekmények esetén lehetővé teszi az eljárás megszüntetését. A Bizottság jelentésében kifejtette, hogy az Egyezmény a tisztán negatív érdemi határozatok esetében arra nem biztosít jogot, hogy a vádlott követelje: folytassák az eljárást a bűnösség megállapításáig, illetve a vád alóli felmentésig. Ebből tehát az következik, hogy *nincs akadálya annak, hogy a bagatell bűncselekmények gyanúja miatt indított eljárást a bírósági tárgyalást megelőző szakaszban lezárják*. A Bizottság, azonban hozzátette azt is, hogy amennyiben az eljárást a tárgyalást megelőzően szünetetik meg, úgy bűnösség megállapítására nem kerülhet sor, és minden olyan utalást kerülni kell a határozatban, amely a bűncselekmény elkövetésére utalna.

Ha a *Deweer-* és az *Adolf-ügyben* kifejtettekét rávetítjük a hatályos magyar szabályozásra, akkor azt állapíthatjuk meg, hogy a Btk 28., illetve 36. §-a alapján a büntető eljárás megtagadása, illetve megszüntetése többé-kevésbé megfelel az Egyezmény támasztotta követelményeknek. Igaz ugyan, hogy a magyar büntető eljárásban a hatóságok egyoldalúan döntenek az eljárás lezárásáról és intézkedés (megrovás) alkalmazásáról, ám a terhelt hozzájárulásaként fogható fel, ha nem él azzal a törvényben biztosított jogával, hogy az eljárás folytatását, illetve a tárgyalás tartását kikényszerítse. A magyar eljárási törvény minderre figyelemmel *egy helyen szorú módosításra*, ez pedig a nyomozás megszüntetése, megrovás alkalmazása mellett. A gyanúsított ilyenkor pusztán panasszal élhet, arra viszont nincs lehetősége, hogy a szankciót alkalmazó nyomozóhatósági döntéssel szemben a bírósági eljárást kikényszerítse. Ebben az esetben tehát hiányzik a bűnüldöző hatóság kvázi bűnösséget megállapító döntéséhez az érintett személy "hozzájárulása". A tisztánlátás kedvéért azonban nyomban hozzátesszük, hogy egy ilyen szabályozás esetén is előfordulhat természetesen a Konvenció 6. cikke 1. pontjának, vagyis a tisztességes bírósági tárgyalásra való jogának megsértése. Ha ugyanis – amint az a *Deweer-ügyben* történt – az érintett személy nincs valóságos választási szituációban, mert a bírósági eljáráshoz való ragaszkodás aránytalan megterhelést jelent számára a nyomozhatóság "ajánlatának" elfogadásához képest (mert ez például rendkívül súlyos kényeztetéskedések további fenntartásával járna együtt), úgy számolni kell azzal, hogy ezt a Konvenció megsértésének tekintik a strasbourgi szervek.

A hosszú távú kodifikáció során azonban a Btk. 28. és 36. §-aiban, illetve az ezekhez kapcsolódó eljárási szabályokban foglalt, dogmatikailag vitatható rendelkezések nyilván teljes átalakításra szorulnak. Ennek során támpontul szolgálhatnak a strasbourgi szervek e kérdéskörben hozott döntései, az egyes döntésekhez fűzött különvélemények, valamint a jogirodalmi megnyilatkozások. Ha csökkenteni kívánjuk annak az esélyét, hogy a strasbourgi szervek a bagatell bűncselekmények "kezelése" miatt elmarasztaló ítéletet hozzanak, úgy a kérdéskör szabályozásánál két utat követhetünk.

Az egyik lehetőség az, hogy a *materiális bűncselekmény fogalomból az egész büntető igazságszolgáltatási rendszerre levonjuk a következtetéseket*. Ez azt jelentené, hogy a bagatell cselekményeket, amelyek formálisan ugyan valamely különös részi rendelkezésbe ütköznek, nem minősítjük bűncselekménynek. Ebben az esetben az eljárás valamennyi szakaszában csak tiszta negatív határozat hozható, amelyben

tehát a hatóságok a büntetőjogi felelősség hiányát állapítják meg, ugyanis az eljárás tárgyát képező cselekmény nem minősül bűncselekménynek. Ez természetesen kizárja bármifajta szankció, így a megrovás alkalmazását is. A határozat indokolásában nem szerepelhet olyan megállapítás, amely bűncselekmény elkövetésére utalna, a költségek sem háríthatók az eljárás alá vont személyre. Az állam viseli ugyanis annak kockázatát, hogy rosszul mérte fel a cselekmény súlyát, amikor hatóságai a büntető eljárást megindították. Egy ilyen negatív határozathoz természetesen nem kívánatlik meg az eljárás alá vont személy hozzájárulása (mint ahogy nem kell hozzájárulás ahhoz sem, hogy a cselekmény helyes minősítése alapján szüntessék meg az eljárást bűncselekmény hiányában). Ilyen határozat esetében – amint arra már utaltunk – a strasbourgi gyakorlat sem ismeri el a bírósági tárgyalás kikényszerítésének a jogát, nem ismeri el az eljárás alá vont személynek azt a jogosultságát, hogy követelje: a bűnösség megállapításáig, illetve ártatlanságának deklarálásáig folytassák le a bírósági tárgyalást. Egy ilyen megoldás természetesen igényelheti a bűncselekmény fogalom átalakítását.

Megoldásként felmerülhet a bagatell jellegnek büntethetőséget kizáró, vagy adott esetben megszüntető okként való definiálása. Mindenesetre annak, hogy ebben az esetben bűncselekmény nem jött létre, illetve, hogy a bűncselekmény-jelleg az idővel elenyészett, a felmentés "jogcímében" is kifejezésre kell jutnia. Ennek megfelelően a jövőben nemcsak a bűncselekmény és a bizonyíték hiányában való felmentés közti különbségtételt kell megszüntetni, ahogy arra már utaltunk, hanem – a modern eljárási rendszerek mintájára – a magyar perrendtartásnak is csak *egyetlen felmentési "jogcímet"* kellene meghatározni.

A másik megoldás az anyagi jogi rendelkezéseket, a bűncselekmény fogalmát érintetlenül hagyná. A bagatell-jelleg nem számolja fel a magatartás bűncselekményi minőségét. Az ügy lezárására az *eljárási jog* ad – célszerűségi megfontolásokból – felhatalmazást. Az érintettnek azonban joga, hogy a teljes bírósági eljárást kikényszerítse.

Ha a büntető ügyben az ártatlanság vélelmét nem döntenek meg, úgy a járulékos kérdésekben sem hozható olyan döntés, amelyet a jog, a bűnösség megállapításához kapcsol. Ez az elv főképp az eljárásban felmerülő költségek viselése szempontjából jut jelentőséghez. A *Minelli*-ügyben hozott ítéletében az ártatlanság vélelmének megsértését állapította meg az Emberi Jogi Bíróság, mert a büntethetőség elévülése miatt hozott megszüntető határozatában egy svájci bíróság a költségek viselésére kötelezte a vádlottat. Döntésében arra hivatkozott, hogy egy hasonló tényállás alapján más terhelt ellen indult ügyben, amelyben az elévülés nem zárta ki az eljárás befejezését, egy másik bíróság a vádlott felelősségét állapította meg, vagyis: ha az elévülés nem akadályozta volna meg az eljárás lefolytatását, úgy Minelli bűnösségének megállapítására is sor került volna.

A Bizottság a véleményében kifejtette, hogy akár felmentés esetén is lehetséges az, hogy a vádlottat kötelezik a költségek viselésére. Az ártatlanság vélelmének megsértése mindaddig nem merül fel, amíg e kötelezés olyan szempontokon alapul, amelyek nincsenek összefüggésben a bűnösség mikénti megítélésével.³¹

A Bíróság a svájci kormányt marasztaló ítéletében a 6. cikk 2. pontjának megsértését azért állapította meg, mert az adott ügyben a költségek viselésére kötelezés a bűnösség vélelmén alapult, holott a vádlott bűnösségének tisztázását az elévülés kizárta (és így nem került sor a tárgyalás lefolytatására, amelyen a védelemhez való jogát gyakorolhatta volna az eljárás alá vont személy).³²

Ha a terhelt bűnösségének megállapítására nem került sor, hasonló megfontolások alapján nem utasítható el a *kártalanítás iránti kérelme* sem, amennyiben a nemzeti jog a fogvatartásért járó kártalanítást csak a bűnösség megállapítása esetén zárja ki.

A hazai vitákra és az Alkotmánybíróságot is megjárt indítványokra figyelemmel, érdemes utalni ehelyütt arra, hogy az Egyezmény a büntető eljárásban elrendelt fogvatartásért *nem biztosít jogot a kártalanításra, amennyiben az jogszerű volt*, márpedig a fogvatartás (előzetes letartóztatás) lehet jogszerű abban az esetben is, ha az eljárás a vádlott felmentésével zárul.³³ Az Egyezmény 5. cikkének 5. pontját értelmezve a Bizottság lényegében ugyanarra jutott mint az Alkotmánybíróság, amikor a törvénytelen letartóztatásért, illetve fogvatartásért kártérítésre jogosító, a Konvencióban foglalttal azonos tartalmú alkotmányi rendelkezést és a büntető eljárási törvénynek a kártalanításra vonatkozó szabályait vetette egybe.³⁴ Az Alkotmánybíróság is abban az esetben tekinti a személyes szabadságtól megfosztást törvénytelennek (és ez alapozza meg az Alkotmányban rögzített kártérítési igényt), ha az nem a törvényben meghatározott okból és nem a törvényben meghatározott eljárás alapján történt. Ugyanakkor elismeri az Alkotmánybíróság azt, hogy a személyes szabadság jogszerű/törvényes elvonása is okozhat alaptalan sérelmet. Ezért a személyes szabadság tiszteletének alkotmányos elve azt kívánja, hogy a jogrendszer gondoskodjék a jogszerű korlátozással együttjáró sérelmek elfogadható mértékű orvoslásáról is; a büntető eljárási törvényben ezt a funkciót tölti be a kártalanítás intézménye.

Mindebből arra következtethetünk, hogy az *Alkotmánybíróság* a személyi szabadság védelme érdekében *szigorúbb követelményeket* állít a törvényhozó elé, mint a strasbourgi szervek. A Bizottság álláspontja ugyanis azt sejteti, hogy egy olyan eljárási rendszer, amely semmiféle kompenzációt sem biztosít arra az esetre, ha a fogvatartás feltételei megvoltak ugyan, de később, a bizonyítási eljárás eredmé-

31 Op. Com. 6. May 1981, Digest/727. ott.

32 Minelli case Series A. 62.

33 Dec. Adm. Com. Ap. 9037/80, 5 May 1981, Digest of Strasbourg Case-Law, Volume 2 (Article 6), 1984. 732. old.

34 66/1991.(XII.21.) AB hat. MK 1991/142. ~~sz~~

nyeképpen az ügy mégsem a terhelt bűnösségének megállapításával zárul, nem sérti a Konvenció 5. cikkének 5. pontját és így eleget tesz a személyi szabadság tiszteletének. (Ha viszont a nemzeti jog ismer ilyen esetben kompenzációs eszközt és annak igénybevételétől csak azokat zárja el, akiknek büntetőjogi felelősségét bíróság megállapította, úgy a kompenzáció megtagadása természetesen sértheti az ártatlanság vélelmének elvét, ha a döntést a büntetőjogi felelősség értékelése motiválta, holott bűnösséget a bíróság formálisan nem állapított meg.³⁵⁾

Az Alkotmánybíróság határozatából ezzel szemben az következik, hogy a szabadságtól megfosztás alkotmányos tilalma magában foglalja megfelelő reparációs eszköz rendelkezésre bocsátását arra az esetre is, amikor a fogvatartás nem minősíthető törvénytelennek/jogszerűtlennek és így nem szolgálhat az Alkotmány 55. §-ának (3) bekezdése szerinti kártérítés alapjául.

Visszatérve most már az ártatlanság vélelmének azon aspektusára, amely tiltja a büntetőjogi felelősséghez kapcsolt döntések hozatalát abban az esetben, amikor a bűnösség megállapítására nem kerül sor, vizsgálandó, hogy a bűnügyi költségek viselésére és az egyéb "járulékos" kérdésekre, valamint a kártalanításra vonatkozó magyar rendelkezések mennyiben felelnek meg az Egyezmény támasztotta követelményeknek.

Mind a bűnügyi költség viselésére, mind pedig a kártalanításra vonatkozó rendelkezések között találunk olyan előírásokat, amelyek *egy tekintet alá veszik azt a személyt, akinek perbeli bűnösségét bíróság deklarálta és azt, akinek büntetőjogi felelősségét legalábbis formálisan nem állapították meg.*

A nyomozás során elszünetelt előzetes letartóztatásért, illetve ideiglenes kényszerógyógykezelésért csak akkor igényelhető kártalanítás, ha a megszüntetés alapja a bűncselekmény elkövetésének hiánya. Az eljárásnak bíróság általi megszüntetése – a vádelejtés esetét kivéve – ugyanúgy nem alapozhatja meg a kártalanítás iránti igényt, mint a bűnösséget megállapító ítélet. De a kiállott szabadságvesztésért (kényszerógyógykezelésért) sem jár kártalanítás az eljárás megszüntetése esetén – kivétel megintcsak, ha erre ügyészi vádelejtés eredményeképpen került sor.

Az elemzés kiinduló tételeként mindenestre leszögezhetjük: a magyar jog a jogszerűnek (törvényesnek) minősülő szabadságelvönásból fakadó sérelmek orvoslásának az intézményét ismeri, és az *igény elismerését elsődlegesen* attól teszi függővé, hogy az ügy érdemében, vagyis az ártatlanság/bűnösség kérdésében milyen döntés születik. Az érintett "processzuális" magatartása csak másodlagos szempontként vizsgálandó.

A nyomozást lezáró határozat alapján járó kártalanítás és az ártatlanság vélelme közti kapcsolat kérdését illetően a strasbourgi gyakorlat kevésbé nyújt konkrét eligazítást. Ennek oka pedig elsősorban az, hogy a publikált döntések alapját képező panaszok rendszerint bírósági határozatot sérelmeznek. Ez részben

arra vezethető vissza, hogy számos jogrendszerben a formálisan megindított nyomozás/vizsgálat lezárása bírósági hatáskörbe tartozik – különösen áll ez az olyan ügyekre, ahol a letartóztatásra sor kerül. Szerepet játszhat az a körülmény is, hogy az érintettek leginkább azt érzik sérelmesnek, ha olyan esetben tagadják meg tőlük a kártalanítást, amikor pedig bírósági döntés deklarálta: a megbüntetésükre nem kerülhet sor.

A strasbourgi szervek állásfoglalásaiból is "kiolvasható" egy olyan értelmezés, amely szerint az ártatlanság vélelmének megsértése a kártalanítás megtagadása révén csak a bíróság által eldöntött ügyekben merülhet fel. Tehát a büntetőjogi felelősségről csak bíróság dönthet, és így csak a bíróság mulaszthatja el azt a kötelezettségét is, hogy a "járulékos" kérdésekben hozott döntésével (a kártalanításra való jog elismerésével) az "ártatlan státuszt" megerősítse. (Ha a bíróság igazságszolgáltatási monopóliuma csorbul, úgy a 6. cikk 1. pontjának megsértése jöhet szóba.)

Mindettől függetlenül a hatályos jog módosításra szorul. *A bűncselekmény hiányában és a büntethetőséget kizáró okból történő megszüntetés* közti különbségtétel dogmatikailag hibás, következményében igazságtalan és kriminálpolitikailag ésszerűtlen, és amennyiben megszűnik a felmentési okok közti differenciálás, úgy indokolatlan fenntartani a nyomozásnak bizonyítékok hiányában történő megszüntetését is. Hogy mindebből a kártalanítás szabályaira nézve milyen konklúzió adódik, azt a – szoros összefüggésre figyelemmel – a bírósági eljárásban hozott határozatok és a kártalanítás viszonyának vizsgálatát követően fogalmazzuk meg.

Nyilvánvalóan nem tartható fenn tovább az a megoldás, hogy a tárgyalás előkészítésének szakaszában a kártalanítási igényt kizárólag a bűncselekmény hiányában történő megszüntetésre korlátozzák (miközben a bizonyítékok hiánya és a büntethetőséget kizáró ok miatti felmentés egyaránt alapul szolgál a kártalanításhoz, ha tárgyalásra kerül sor).

A tárgyalás alapján hozott döntések és a kártalanítás viszonyában kétséges, hogy az Egyezménnyel összhangban van-e az a rendelkezés, amely kizárja a kártalanításra jogosultak köréből azt a terheltet, akivel szemben az eljárást *megszüntették*. (Az egyetlen kivétel az ügyészi vádelejtés alapján történő megszüntetés. A kártalanítási igény elismerésének indoka az, hogy az ügyész akkor ejtheti el a vádat, ha enélkül a bíróság felmentő ítéletet hozna bűncselekmény vagy bizonyítékok hiányában.) A problémát az okozza, *hogy jellegükben jelentősen eltérő okok egyaránt az eljárás megszüntetését eredményezhetik.*

A megrovás alapjául szolgáló szabályok ellentmondásos jellegét az előzőekben már taglaltuk. A hatályos rendelkezések alapján azonban megkockáztathatjuk azt a kijelentést, hogy – akárcsak a büntetékiszabás mellőzése esetén – a perbeli bűnösség feltételei ilyenkor adóttak, a bíróság tehát a megszüntető végzésében eljut a megismerés azon szintjére, hogy megállapíthassa: a vádlott bűncselekményt követett el. Nyilván a legalitás klasszikus tétele (aki bűncselekményt követett el, annak bűnösségét ítéletben ki kell mondani, aki pedig bűnös, azt büntetéssel kell sújtani) iránti tisztelet motiválta a jogalkotót akkor, amikor a bűnösökélti feltüntetését mel-

lőző végzés meghozatalát írta elő, ha a bíróság intézkedést alkalmaz (ld. megrovás) vagy jogszabály felhatalmazása alapján eltekint attól, hogy bármifajta büntetőjogi határnyal sújtja a bűncselekmény elkövetőjét (a büntetés kiszabás mellőzése).

Ezekben az esetekben nem tartjuk aggályosnak a kártalanítási jogosultság kizárását. Más a helyzet azoknál a megszüntetést eredményező okoknál, ahol a bíróság nem jut, mert nem juthat el a megismerési folyamatban addig, hogy a tényállásszerűség kérdésében állást foglalhasson. Ez a helyzet az ún. klasszikus megszüntető okok (elévülés, halál, kegyelem), és eljárási akadályok (pl. magánindítvány) esetében: ugyanis a természetükből adódik, hogy a bíróság nyomban lezárja az ügyet, mihelyt azok a tudomására jutnak. A bíróság ilyenkor tehát nem juthat el a bizonyossáig, a bűnösség kimondásának mellőzésére nem formai okokból, és nem a tradíció iránti tiszteletből, hanem tartalmi szempontokra figyelemmel kerül sor. A kártalanítás kizárása így ebben az esetben felvetheti az ártatlanság vélelmének megsértését.

Álláspontunk szerint azonban tovább szűkíthető azon eseteknek a köre, ahol az ártatlanság vélelmébe ütközhet a kártalanításra való jog kizárása. Ott ugyanis, ahol az érintettek módja van arra, hogy az eljárás folytatását kikényszerítse – és rendszerint ez a helyzet, ha az eljárás megszüntetése közkegyelmet hirdető jogszabályokon alapul, e jogról való lemondással az érintett maga járul hozzá ahhoz, hogy a fennmaradt gyanuhoz olyan következményeket kapcsoljanak, amelyet a jog általános szabályként csak az elítéléshez fűz.³⁶

Az eddig kifejtetteket összefoglalva most már megállapíthatjuk azt, hogy a magyar jognak a kártalanításra vonatkozó szabályait milyen elvek szerint kell újraalkotni ahhoz, hogy az Egyezmény megsértésének lehetőségét elkerüljük.

Főszabályként abból kell kiindulni, hogy csupán az a kényszerintézkedéssel sújtott személy zárható ki a kártalanításból, akinek bűnösségét a bíróság formálisan megállapította. Ez a másik oldalról azt jelenti, hogy amennyiben az eljárás negatív érdemi határozattal zárul, kártalanítási igénynek helye van, azokat az eseteket kivéve, amikor a formális bűnössé nyilvánítás ugyan elmarad, de a perbeli bűnösség valamennyi feltétele fennáll; a bíróság tehát a bűncselekmény elkövetését megállapítja, és pusztán a jog által elismert egyéb megfontolások alapján tekint el attól, hogy a bűnösséget formálisan deklarálja.

Kizárható a kártalanítás abban az esetben is, ha a bíróság nem juthat el annak megállapításáig, hogy valójában tartozik-e büntetőjogi felelősséggel a terhelt, és ezért kénytelen a megismerés egy korábbi stádiumában a büntető eljárást lezárni. Ebben az esetben azonban a kártalanítás kizárásának feltétele az, hogy legyen módja a terheltnek az eljárás folytatását kikényszeríteni és erről a lehetőségről a terhelt önként, kényszer nélkül lemondott.

36 A kérdést tovább bonyolítja, hogy az eljárás megszüntetését vonják maguk után a magyar jogban ismert ún. egyéb büntethetőséget megszüntető okok. Ezeknek a kártalanításhoz és az ártatlanság vélelméhez való kapcsolatára nem kívánunk kitérni.

Az egyébként kártalanításra alapot adó esetekben is kizárható a jogosultság a terhelt *processzuális mulasztása, eljárási "visszaélése"* miatt: ha tehát ő maga szolgáltatott okot arra, hogy vele szemben a büntető eljárást megindítsák vagy folytassák, illetve ha maga szolgáltatott alapot ahhoz, hogy vele szemben a hatóságok kényszerítő intézkedést rendeljenek el.

Álláspontunk szerint a kártalanításra való jogosultságot egységesen kell szabályozni függetlenül attól, hogy a negatív érdemi határozatot az előkészítő szakaszban vagy pedig a bírósági eljárás eredményeképpen hozták. Végetetül pedig hangsúlyozzuk, hogy a megfelelő szabályozásnak a feltétele a felmentési okok egységesítése és ehhez igazodóan az eljárás megszüntetéséhez vezető körülményeknek az átalakítása a büntető ügy korábbi fázisaiban.

Egy ilyen szabályozás mellett sem zárható ki természetesen, hogy az ártatlanság vélelmének megsértését állapítják majd meg a strasbourgi szervek egy-egy konkrét ügyben. Minden esetre a "tiszt" törvényi rendelkezések az elmarasztalás valószínűségét csökkenteni képesek. Az ilyen szabályozás a felelősséget természetesen a bíróságokra hárítja, hiszen a "nagyvonalú" rendelkezések alkalmazása során nekik kell ügyelniük arra, hogy a kártalanítás megtagadása ne egyfajta burkolt bűnösség megállapítást jelentsen, hogy a büntetőjogi felelősségtől független, kizárólag processzuális mulasztás, rosszhiszeműség vezethessen a kártalanítási igény elutasításához.

Az említett szabályozási elveken kell kiépíteni a *bűnügyi költségek* viselésére vonatkozó rendelkezéseket is. A magyar eljárási törvény mai formájában többé-kevésbé az általunk javasolt elveknek megfelelően rendelkezik a költségviselésről. A Be. 139. §-ának (4) bekezdése főszabályként azt rögzíti, hogy a nyomozás megszüntetése esetén a felmerült költségeket az állam viseli, a 217. § (1) bekezdése pedig a bírósági eljárásra vonatkozóan szögezi le, hogy a vádlottat bűnösségének megállapítása esetén kell a bűnügyi költség viselésére kötelezni; de lehetővé teszi azt is, hogy a bíróság az eset körülményeitől függően a vádlottat a bűnügyi költség megfizetésére kötelezze, ha bűncselekmény elkövetését állapította meg, de a büntető eljárást megszüntette.

A büntetőjogi felelősségtől függetlenül mulasztás, vagy rosszhiszeműség esetén mód van arra, hogy a terheltet kötelezzék a bűnügyi költségek egy részének megfizetésére, abban az esetben ha a költség az ő mulasztása folytán merült fel.

Mindeztidáig a magyar jognak azon szabályait vetettük egybe az Egyezményvel, amelyek a kiállott eljárási kényszerintézkedésekért helyeznek kilátásba kártalanítást. Utaltunk arra, hogy a magyar Alkotmánybíróság a személyes szabadság védelmét akkor látja biztosítottnak, ha a jogrendszer nemcsak jogalkalmazási "műhiba", nemcsak az igazságszolgáltatás nyilvánvalóan jogszerűtlen működése során bekövetkezett sérelmek kárpótlásáról rendelkezik. Az Alkotmánybíróság szerint megfelelő elégtételt kell nyújtani az egyébként jogszerű ideiglenes szabadságkorlátozás okozta sérelmekért is. A Konvenció ezzel szemben nem kötelezi a tagállamokat arra, hogy az Egyezményvel konform letartóztatásért kártalanítást biztosítsanak akkor, ha az eljárás utóbb mégsem igazolja a terhelt bűnös-

ségét. Ebből adódik az a paradox helyzet, hogy az elmarasztalástól azoknak az államoknak kell tartaniuk, melyekben a magyar jog kártalanításának megfelelő intézmény ismert, mert a jogosultság törvényi feltételei, vagy a bírói gyakorlat könnyen szembekerülhetnek az ártatlanság vélelmének tézisével.

Más a helyzet a jogerős bírói ítélet alapján elszenvedett büntetés kompenzációjánál, ha utóbb új bizonyítékok az elítélés és a büntetés megalapozatlanságát igazolják. A 7. Kiegészítő Jegyzőkönyv 3. cikke szerint:

"Ha büntető ügyben hozott jogerős elmarasztaló ítéletet utóbb megsemmisítenek, vagy az elítéltet kegyelemben részesítik azért, mert új, vagy újként feltárt tények bizonyítják, hogy bírói tévedés történt, azt a személyt, aki ezen ítélet folytán büntetést szenvedett el, kártalanítani kell az adott államban érvényes törvényeknek vagy joggyakorlatnak megfelelően, hacsak nem bizonyítják, hogy a tények nem kellő időben való felfedése teljesen vagy részben az elítélnek róható fel."

Ha a 7. Kiegészítő Jegyzőkönyv 3. cikkét összevetjük az 5. cikk 5. pontjával, lényeges eltéréseket fedezhetünk fel. Ez természetes is, hiszen a jogerős bírói ítélet alapján elszenvedett büntetésért járó kárpótlás nem oldható meg az 5. cikk 5. pontjának logikája alapján.

Az alapszabály (5. cikk 5. pont) a Konvenció-ellenességhez, míg a 7. számú Kiegészítő Jegyzőkönyv 3. cikke a bírói tévedéshez ("miscarriage of justice", illetve "erreur judiciaire") kapcsolja a kártalanítási igényt. Az 5. cikk 5. pontja kikényszeríthető igényről, alanyi jogról beszél ("droit à réparation", "enforceable right to compensation"), a Jegyzőkönyv 3. cikke ezzel szemben a tagállamoknak szól, így kérdéses, hogy a jogerős bírói határozat alapján elszenvedett büntetés esetében valóságos alanyi jogról, kikényszeríthető igényről beszélhetünk-e.

A nemzeti jogra, illetve gyakorlatra történő hivatkozás a Kiegészítő Jegyzőkönyvben egy olyan értelmezést is megenged, hogy a tagállamok nemcsak a kártalanítás összegének megállapításánál, de az igény elismerése terén is szabadon rendelkeznek. Ezért napvilágot látott olyan álláspont is, hogy a 7. Kiegészítő Jegyzőkönyv 3. cikke az alapszabályhoz képest (5. cikk 5. pont) visszalépést jelent a személyi szabadság védelme terén. Azt jelzi, hogy az Európa Tanács meghátrált és a tagállamok fiskális érdekeinek feláldozta a törvénytelen fogvatartás áldozatainak jogait.³⁷ Ez az álláspont természetesen szakszerűtlen, mert hiszen elfeledkezik arról, hogy két különböző típusú sérelemről van szó. A jogerős bírói határozat alapján kiállított kártalanításnak nem feltétele az Egyezmény megsértése, ezért az 5. cikk 5. pontjára vonatkozó strasbourgi gyakorlatot és az e téren kialakított szabályokat a 7. Kiegészítő Jegyzőkönyv 3. cikke nem "ronthatja le".

Maga az indokolás (Explanatory Memorandum) egyébként azt sejteti, hogy az államok kötelesek kárpótlásról gondoskodni minden, a 3. cikk alá vonható eset-

ben, vagyis a kártalanítási igény elismerését illetően nem rendelkeznek szabadon. Oszttjuk azonban van Dijk és van Hoof álláspontját, amely szerint a félreértések elkerülése érdekében itt is szerencsésebb lett volna kikényszeríthető igényről szólni.

Nem egyértelmű az sem, hogy milyen esetben beszélhetünk nyilvánvaló bírói tévedésről. Az indoklás meglehetősen szűkkeblű az érintettekkel szemben, amikor a tagállamok kártalanítási kötelezettségét arra az esetre korlátozza, ha az új vagy újonnan felfedezett bizonyítékok alapján a terhelt ártatlanságára derül fény. Kérdés, hogy az ártatlanság vélelmének a 6. cikk 2. pontjában foglalt tételét nem kell-e erre a rendelkezésre is alkalmazni. Azaz nem kell-e elismerni a tagállamok kártalanítási kötelezettségét arra az esetre, ha a rendkívüli perorvoslat eredményeképpen kétségek támadnak azt illetően, hogy bűncselekmény elkövetése történt illetve, hogy az az elítélt személy terhére írható.

Az ismertetett bírálatok, amelyek a 7. Kiegészítő Jegyzőkönyv 3. cikkének szövegezésbeli gyengéiből fakadnak, érzésünk szerint azt jelzik, hogy az alkotók olyan szabályozásra törekedtek, amely tekintettel van az egyes tagállamok jogrendszerében fellelhető eltérésekre és főképp arra, hogy a jogerő tisztelete és feloldásának megengedettsége terén jelentősek a különbségek. A kompromisszumra törekvés vezethetett végül is oda, hogy a jogerős bírói ítélet alapján kiállított büntetések kárpótlásáról szóló rendelkezés az Egyezmény egyéb rendelkezéseivel képest talán "visszafogottabb", és többféle értelmezést is megenged.

Mindenesetre úgy látjuk, hogy a magyar jognak a kártalanításra, illetve a visszatérítésre vonatkozó szabályai megfelelnek az Egyezmény elvárásainak. Sőt a magyar jog több vonatkozásban túlmegy a Konvenció rendelkezésein.

Kártalanításnak, illetve visszatérítésnek nemcsak abban az esetben van helye, ha új bizonyíték alapján születik a terheltre nézve kedvező döntés; a kedvező döntés fogalma pedig nem korlátozódik a bűncselekmény hiányában történő felmentésre, hanem felöleli a bizonyítékok hiányában, illetve a büntethetőséget kizáró ok miatti felmentést is. Megnyílik a kártalanítás, illetve visszatérítési igény akkor is, ha a jogerő feloldását követő eljárásban a terhelt büntetőjogi felelősségét érintően nem születik új döntés, de a szankciót enyhítik.

VI. A fegyveregyenlőség

A 6. cikk 3. pontja nevesíti azokat a követelményeket, amelyek nélkül tisztességes eljárásról nem beszélhetünk. Amennyiben valamely nevesített elvárás megsértését állapítják meg a strasbourgi szervek, úgy ezzel további vizsgálódás nélkül a 6. cikk 1. pontjának sérelmét is deklarálják.

Elemzésünket a strasbourgi esetjog azon körére korlátozzuk, amelyből a hatályos magyar jog módosításának szükségességére következtethetünk. Foglalkozunk továbbá azokkal a döntésekkel, amelyek olyan – rendszerint a bűnüldözés hatékonyságának növelését célzó – intézményeket taglalnak, amelyek a magyar jogban egyelőre ismeretlenek, de amelyek bevezetésének a lehetősége a jogszabályalkotás fázisában már felmerült.

37 R. Ritz, Der Einfluß der Europäischen Menschenrechtskonvention auf das Strafrecht und Strafverfahrensrecht Italiens, ZStW Band 100 (1988) Heft 3, 645-666. o.

Mielőtt azonban erre rátérnénk, röviden foglalkozunk az ügyfélegyenlőség tételével, amely ha kifejezetten nem is fogalmazódik meg a 6. cikkben, de ott van valamennyi nevesített követelmény hátterében.

A strasbourgi szervek számos esettel foglalkoztak, amelyekben a panaszosok a nemzeti jognak azon rendelkezéseit sérelmezték, amelyek a vádló számára előnyösebb pozíciót biztosítanak. Így pl. az Egyezményvel ellentétesnek ítélte a Bizottság az osztrák jog azon szabályát, amely a fellebbezés elbírálására hivatott és a nyilvánosság kizárásával tartott ülésen csak az ügyész részvételét engedélyezte, mikor pedig az ülésen a vádlottra nézve az első fokú döntésben meghatározott joghátránynál súlyosabb szankció alkalmazására is volt lehetőség. (Az osztrák eljárási törvény e rendelkezése ma már nincs hatályban.)

Nem látott viszont kivétlenül a Bizottság a német jog (mára már szintén módosított rendelkezésében), amely a vádhatóságnak lehetővé tette, hogy a védelem által előterjesztett jogorvoslatot azzal az indítvánnyal terjessze a fellebbezési bíróság elé, hogy az a fellebbezést utasítsa el, és erre az indítványra a védelemnek nem volt módja reagálni.³⁸

Ez utóbbi döntés azt látszik igazolni, hogy a magyar büntető eljárási törvénynek azon szabálya, amely a fellebbezést a másodfokon működő ügyész útján rendeli a fellebbezési bíróságnak felküldeni, és amely szerint az ügyész indítványával, illetve nyilatkozatával együtt küldi tovább az iratokat a másodfokú bírósághoz, nem ütközik a fegyverek egyenlőségének tételébe (Be 247. §). Ha azonban megvizsgáljuk a Bizottság döntésének indokolását és figyelemmel vagyunk a német jogban a bizottsági döntés után bekövetkezett változásra, kételyeink támadhatnak afelől, hogy a Be. 247. §-a valóban eleget tesz-e a tisztességes eljárás követelményének.

A Bizottság ugyanis azért nem látta veszélyben a fegyverek egyenlőségének elvét a konkrét ügyben, mert az ügyészi indítvány nem tartalmazott jogi érvelést, amelyre a védelem érdemben nyilatkozhatott volna.

A német Bp-t időközben módosították: ma már az ügyész indokolt indítványban foglal állást arról, hogy a fellebbviteli bíróság miképp bírálja el a védelem által benyújtott jogorvoslati kérelmet, és indítványát ismerteti a jogorvoslat előterjesztőjével. Talán az is szerepet játszott a módosításban, hogy felismerték: a korábbi szabályozás alapján az ügyfélegyenlőség sérelmet szenvedhet.

Ezért hajlunk arra, hogy a Be. 247. §-át olyan rendelkezésnek tekintsük, amely előidézője lehet hazánk Strasbourghban történő elmarasztalásának. Az ügyész az indítványában kifejti jogi álláspontját, mivel pedig a fellebbezés bizonyos körben elbírálható tanácsüléssel vagy tárgyaláson, melyen nem minden esetben vesznek részt a védelem alanyai, előfordulhat, hogy jogerős határozat születik, anélkül, hogy lehetőségük lett volna a vádlói érveléssel szemben álláspontjukat kifejteni.

38 Appl. 1035/61, 1963 I. 17, X. v. Németország

Ugyancsak a fegyveregyenlőség elvét érintik és a hazai szabályozás revíziójára ösztönöznek azok az ügyek, amelyekben a panaszosok a szakértő jogállását kifogásolták.

A *Brandstetter*-ügyben a Bizottság a 6. cikk 1., ill. 3. pontjának megsértését állapította meg, egyebek között azért, mert a tisztességes eljárás elvével ellentétes volt, hogy a hatóság által kirendelt szakértővel szemben – aki mellesleg alkalmazottja volt annak az intézetnek, amelynek feljelentésére az eljárás megindult – megtagadta a más szakértő kirendelésére vonatkozó kérelmet és a védelem "szakemberét" csak tanúként hallgatta meg. A Bíróság azonban az 1991. augusztus 18-án hozott ítéletében eltérő álláspontra helyezkedett. Kifejtette, hogy az eljárás egészét és azon belül is a szakértő eljárási pozícióját, valamint a konkrét ügyben játszott tényleges szerepét kell vizsgálni. Önmagában az a tény – szögezte le a Bíróság –, hogy szakértőként olyan személy járt el, aki alkalmazottja annak az intézetnek, amely a feljelentés alapjául szolgáló véleményt készítette, nem kérdőjelezheti meg a szakértő pártatlanságát, objektivitását. Ha azonban az illető részt vett a vád alapjául szolgáló vélemény elkészítésében, úgy elfogulatlansága okkal kérdőjelezhető meg, és a bíróságnak gondoskodnia kell arról, hogy a védelem által megjelölt "szakember" által előadottak ugyanolyan körülmények között vizsgáltassanak meg, mint a hatóság által kirendelt szakértő véleménye. Mivel azonban – állapította meg a Bíróság –, a konkrét ügyben a szakértő nem játszott domináns szerepet, nem sértették meg a 6. cikk rendelkezéseit azzal, hogy a védelem által indítványozott személyt nem rendelték ki "második szakértőként", és pusztán tanúi minőségben hallgatták meg.

A *Bönisch*-ügyben³⁹ ezzel szemben a Bíróság, meggyőződve arról, hogy a hatósági szakértő domináns szerepet játszott az eljárásban, megállapította a 6. cikk sérelmét. A szakértő ugyanis – az osztrák jog rendelkezései alapján, amelyek igen hasonlatosak a mi szabályainkhoz – végig jelen lehetett a tárgyaláson, kérdéseket intézhetett a vádlotthoz és a tanúhoz és észrevételeket tehetett az egyes bizonyítási eszközökre. A védelem "szakértő tanúja" ezzel szemben a tárgyalásnak csak azon részén vehetett részt, amelyen a kihallgatására sor került, nem kérdezhetett csak őt kérdezték, majd pedig a hallgatóság körében kellett helyet foglalnia.

A *Bönisch*-ügyben hozott ítélet jelentőségét abban látjuk, hogy rávilágít a nem tisztán kontradiktórus eljárás alapvető ellentmondására: ahogy azt a Bíróság kifejtette, a hatóság által kirendelt szakértőt az igazságszolgáltatás objektív, pártatlan segítőjének tekintik, így véleménye szükségszerűen nagyobb súllyal esik latba mint a védelem által állított szakértő tanúé. A kontinentális eljárási rendben a vádlói és bírói funkció nem különül el egészen egymástól, ezzel magyarázható, hogy a bírő mintegy "átveszi" az ügyésztől a szakértőt (a Be nem véletlenül beszél hatóság, nem pedig bíróság által kirendelt szakértőről). Ebben a helyzetben a fegyverek egyenlősége csak úgy biztosítható, ha a védelem "szakemberét" a bírósági szak-

39 Bönisch case Series A. 92.

értő pozíciójába emelik – ezáltal tovább gyengítve természetesen az eljárás kont-radiktórius jellegét.

Ha az elemzett két esetből levonható tanulságokat a magyar jogra vetítjük, úgy megállapíthatjuk, hogy a mi rendelkezéseink is vezethetnek a fegyveregyenlőség megsértéséhez. Szakértőként ugyanis csak az járhat el, akit a hatóság rendel ki. A szakértő megtekintheti az iratokat, jelen lehet az eljárási cselekményeknél, indítványozhatja bizonyítás felvételét, a terhelthez és a tanúkhöz kérdéseket intézhet (Be. 72. §). A sértett és a terhelt kötelesek magukat a szakértői vizsgálatnak alávetni (Be. 73. §).

Ugyanakkor a Legfelsőbb Bíróság álláspontja szerint az okiratra vonatkozó szabályok szerint kell felhasználni azt az írásbeli "szakvéleményt", amelyet nem hatósági kirendelés alapján terjesztettek elő. A hatóság azonban megteheti, hogy az ilyen vélemény kiállítását eseti szakértőként kirendeli.⁴⁰

Visszatérve most már a Brandstetter- és Bönisch-ügyekben kifejtettekre, le-szögezhetjük, hogy a hatályos szabályokat – ha nem is könnyen – de lehet az Egyez-ménnyel összhangban alkalmazni. Ha pl. a bíróság eltekint a főszabálytól, azaz a szak-értő személyes megjelenésétől és megelégszik a szakvélemény ismertetésével, úgy a védelem által előterjesztett okirat megfelelő ellensúlyt jelenthet. (Ebben az eset-ben legfeljebb az vethető fel, hogy a szakvélemény és az okirat nem egészen egyenlő súlyú bizonyítási eszközök. Mi egyéb magyarázhatná a Be. azon rendel-kezését, amely egyedül a szakvélemény kapcsán hívja fel külön a bíróság figyelmét arra, hogy indokolja: miért nem fogadta el az abban foglaltakat?)

Az ügyfélegyenlőség nem szenved csorbát akkor sem, ha a bíróság az előterjesz-tett vélemény készítőjét eseti szakértőként kirendeli. A fegyveregyenlőség akkor sé-rülhet, ha a tárgyaláson megjelenő és kiterjedt jogkörrel rendelkező szakértővel szem-ben a néma és megszólíthatatlan okirat áll szemben. Mivel pedig a törvény intenciója és a Legfelsőbb Bíróság szándéka szerint is ez az *alapeset* (vagyis a szakértő sze-mélyesen jelenjen meg a tárgyaláson, a nem hatósági kirendelés alapján készített vélemény pedig okiratként kerüljön felhasználásra), a mai szabályozás mellett a 6. cikk megsértésének veszélye korántsem irreális.

VII. A bíróság előtti tisztességes eljárás egyéb elemei

A 6. cikkben foglalt jogosítványok gyakorlása azt feltételezi, hogy az érdekelt *személyesen legyen jelen* a tárgyaláson. A büntető ügyekben tehát a személyes rész-vétel a főszabály. A magyar jogban ismert szűk *kivételeket* a strasbourgi szer-vek is elfogadják. Így pl. nem ellenkezik a tisztességes eljárás elvével, ha a vád-lottat rendzavarás miatt időlegesen eltávolítják a teremből,⁴¹ és nem akadályo-zza a tárgyalás megtartásának, ha a terhelt állapotánál fogva azon nem tud részt venni.⁴²

40 2/1978. sz. BKT-BH 1979/10.

41 Appl. 2856/66

42 Appl. 7572-7586-7587/76

A fellelhetetlen, távollévő terhelttel szemben is le lehet folytatni az eljárást – ennek azonban feltétele, hogy utóbb kezdeményezhesse az eljárás megismétlé-sét. A Be. 276. § (1) bek. e. pontja e követelménynek eleget tesz.

A *védelemhez* való jogot álláspontunk szerint a büntető eljárási törvényünk megfelelően biztosítja, sőt a védő kirendelésére vonatkozó szabály – a kötelező vé-delem intézményével összekapcsolva – túlmegy az Egyezmény támasztotta köve-telményen. (Ismét csak figyelmeztetünk arra, hogy korrekt szabályozás mellett sem kizárt az Egyezmény megsértése. Elképzelhető pl., hogy a strasbourgi szervek va-lamely a kötelező védelem körén kívül eső esetben és amikor a 49. § (2) bek. alap-ján nem kerül sor kirendelésre, azt állapítják meg, hogy az igazságszolgáltatás ér-dekei mégiscsak védői részvételt kívántak volna.)

Aggodalomra adnak viszont okot a *kirendelés körüli anomáliák*, amelyek – egye-bek között – az ügyvédi pálya megnyitására, illetve a korábbi szervezeti rend felszá-molására vezethetők vissza. Első pillantásra ez fölösleges aggályoskodásnak tűnhet, mert hiszen Strasbourgban az adott állam kormányát számoltatják el, a szabad foglalkozást űző ügyvédek tevékenységébe pedig a kormányzat nemigen avatkozhat be.

Az *Artico*-ügyben⁴³, amelyben a bíróság által kirendelt védő más elfoglaltsá-ga miatt nem kívánta ellátni tisztét és nemigen merült el az ügy részleteiben: nem ismerte fel, hogy az elévülés kizárja a vádlott felelősségre vonását, a Bíróság még-sem fogadta el az olasz kormány védekezését, amely szerint az állam eleget tesz a 6. cikk 3/c. pontjában foglalt követelménynek azzal, hogy biztosítja a védő kiren-delését. A Bíróság hangsúlyozta, hogy bár az államnak nem kell helytállnia a védői működés minden hiányosságáért, mégis gondoskodnia kell arról, hogy a védelem ha-tékony legyen, mert az Egyezmény nem egyszerűen védői közreműködést ír elő, hanem hatékony védelem biztosítását kívánja meg.

A 6. cikk 3. pontjának d. pontja a vádlott számára biztosítja, hogy a *vád ta-núihoz kérdéseket intézhessen*. A modern eljárási jogokban csaknem magától érte-tődő, hogy a védelem lehetőséget kap arra, hogy a terhelt bizonyítási eszközök hi-teltérdemlőségét megkérdőjelezhesse. Mégis, a strasbourgi szerveknek számos esetben kellett foglalkozniuk olyan kérelmekkel, amelyekben e tétel megsértését állították a panaszosok.

Az *Unterpertinger*-ügyben⁴⁴ kifejtettek számunkra nem igazán relevánsak, legfeljebb némi büszkeséggel tölthet el bennünket, hogy a bírói gyakorlat nálunk nem engedi a tanú nyomozási vallomásának felhasználását, ha a tárgyaláson – él-ve vallomásmeztagsági jogával – nem kíván nyilatkozni.

A jövőbeli kodifikáció szempontjából számunkra tanulságosabbak azok az ese-tek, ahol a tanúvédelem szempontjaira tekintettel a tárgyaláson nem jelent meg a terhelt tanú, de vallomása közvetítéssel (rendszerint a kihallgatást végző rendőr-

43 Ld. Series A. 37.

44 Unterpertinger case Series A. 110.

tisztviselő vallomása révén) mégiscsak alapul szolgált az ítélethez – vagyis úgy hatott ki a döntésre, hogy a vádlottnak nem volt módja a vallomásban foglaltak hiteltérdemlőségét megingatni.

A Bizottság az ilyen tartalmú panaszok kapcsán kifejtette: az Egyezmény nem biztosít korlátlan jogot arra, hogy a védelem követelje valamennyi terhelő tanúnak idézését a tárgyalásra abból a célból, hogy nekik kérdéseket tegyenek fel. A Bizottság azt is leszögezte, hogy az eljáró bíróság eltekinthet a tanú idézésétől az olyan esetekben, amikor a rendőrség az információ fejében garantálta a tanú anonimitásának megőrzését.⁴⁵

Ausztria ellen előterjesztett 12489/86. sz. panasz kapcsán azonban a Bizottság azt is kimondta, hogy a tisztességes eljárás elvét sérti, ha a bíróság által vizsgált bizonyítási anyag zömében anonim tanúk vallomásából áll és nem áll rendelkezésre más önálló terhelő bizonyíték. Sérti a tisztességes eljárás elvét, ha a bűnösség megállapítása kizárólag olyan tanúk vallomásán alapul, akiknek az eljárás egyetlen stádiumában sem tehetett fel kérdéseket a védelem.

A Bizottság álláspontját osztva állapította meg a Bíróság a *Delta*-ügyben az Egyezmény megsértését.⁴⁶ A párizsi metróállomáson elkövetett rablás feltételezett tettesét a sértett és barátja a rendőrsőn felismerte, őket azonban nem szembesítették a gyanúsítottal és a tárgyaláson sem vettek részt. Az ítélet így kizárólag azon tanúk vallomásán alapult, akiknek szavahihetőségét a vádlott az eljárás egyetlen szakában sem tehetette kétségessé.

A Bíróság kifejtette ítéletében, hogy a nyomozás során tett vallomások felhasználása a tárgyaláson önmagában nem ellentétes az Egyezmény 6. cikkének 3/d. pontjával, feltéve, hogy a védelem jogai nem szenvednek csorbát, azaz módja van a terheltnek és a védőnek arra, hogy az eljárás valamely stádiumában a vallomás hiteltérdemlőségét megkérdőjelezhesse. Az adott ügyben azonban a védelemnek ilyen lehetősége egyáltalán nem volt.

A Bíróság ítélete számunkra azért tanulságos, mert bizonyos mértékig a szabad bizonyítási rendszer korlátait rögzíti. Ezt azért tartjuk fontosnak, mert nálunk szokás volt és még ma sem ritka, hogy az emberi jogi megfontolások alapján aggályos megoldásokat, bizonyítási módszereket a szabad bizonyításra hivatkozással legitimálnak. (Utalunk itt arra az álláspontra, amely szerint a tárgyaláson a hallgatás jogával élő vádlott nyomozási vallomásának felhasználása a szabad bizonyítási rendszerre figyelemmel aggálytalan.). A *Delta*-ügyben a francia bíróságok a vádlott fellebbezését és semmisségi panaszát a bizonyítékok szabad mérlegelésének elvére, a bírói belső meggyőződésre hivatkozással utasították el és ez az érvelés végülis megbukott Strasbourgban.

Ha a strasbourgi döntések alapján választ kellene adnunk arra a kérdésre, hogy meddig mehet el a jogalkotó a tanúvédelem terén anélkül, hogy sértene a vádlott jogait, zavarban lennénk. Ebben talán szerepet játszik az is, hogy a döntések nem egészen következetesek. Néhol azt hangsúlyozzák, hogy az eljárást teljességében kell vizsgálni. Ebből arra juthatunk, hogy nem sérti a védelem elvét a tárgyalásról távolmaradt vagy akár anonim tanúk vallomásának felhasználása, ha a bűnösséget olyan bizonyítékok is alátámasztják, amelyek hiteltérdemlőségét a védelem támadhatta, bizonyító erejét kétségbe vonhatta. Máshelyütt viszont a strasbourgi szervek érvelése azt a benyomást kelti, mintha minden egyes tanú esetében biztosítani kellene a védelem számára legalább az egyik eljárási fázisban a konfrontáció lehetőségét. Erre tekintettel igazat adunk Stefan Trechselnek, aki az Unterpertinger-ügyben született bizottsági döntéshez fűzött különvéleményében kifejtette: valójában csak két lehetőség képzelhető el. Ha a tanú vallomását a bíróság bizonyítékként kívánja értékelni, úgy a tanú megjelenésétől nem lehet eltekinteni és módot kell adni a védelemnek, hogy a tanúhoz kérdéseket intézhessen. Ha viszont a hatóságok a tanúnak garantálják, hogy a tárgyaláson nem kell megjelenie, úgy ebből le kell vonni azt a következtetést, hogy a korábbi vallomás tartalma sem lesz felhasználható. Az nem lehetséges, hogy az eljárási rendszer egyes tanúkat a vádlott kárára privilegizáljon.⁴⁷

VIII. A többszöri eljárás tilalma

A törvényességi óvás intézményének az Alkotmánybíróság által történt megsemmisítése különleges aktualitást ad a 7. Kiegészítő Jegyzőkönyv 4. cikkében foglalt tételnek, amely szerint:

1. *Ha valakit egy állam büntető törvényének és büntető eljárási törvényének megfelelően egy bűncselekmény kapcsán már jogerősen felmentettek vagy elítéltek, e személlyel szemben ugyanennek az államnak az igazságszolgáltatási szervei ugyanezen bűncselekmény miatt nem folytathatnak büntető eljárást és vele szemben büntetést nem szabhatnak ki.*

2. *Az előző bekezdés rendelkezései nem képezik akadályát annak, hogy az adott állam büntető törvényeinek és büntető eljárási törvényeinek megfelelően az eljárást újból megindítsák, ha új vagy újjól foglalt tények, vagy az eljárás alapvető hibái természetüknél fogva kihatással vannak a meghozott ítéletre.*

A magyar jog – úgy véljük – az Egyezmény előírásainak e vonatkozásban megfelel. A res iudicata a büntető eljárás megindításának általános akadálya és az eljárás menetében a hatóságok kötelesek nyomban lezárni az ügyet, mihelyt észlelik, hogy azt már korábban jogerősen elbírálták. Az elv következetesen érvényesül a bírói gyakorlatban is – utalunk itt arra, hogy olyan cselekmény gyanújának felmerülése esetén, amely korábban már elbírált folytatólagos egységet képező cselek-

45 Appl. 8417/78; 8414/78; 4428/70
46 Series A. 191.; ld. még a Kostovski ügyet, Series A. 166.

47 Ld. H. Fuchs, Der Einfluss der Europäischen Menschenrechtskonvention auf das österreichische Straf- und Strafverfahrensrecht, ZStW Band 100(1988) 466/467. o.

mények közé illeszkedik, eljárás megindítására nem kerülhet sor – az ilyen cselekmény legfeljebb perújítást megalapozó "új bizonyítékként" vehető számításba.

A 4. cikk 2. pontja a tagállamok nagy részében ismert perújítás intézményének elismeréséről rendelkezik. A perújítás okai a büntető eljárási törvényünkben megfelelnek az Egyezmény támasztotta követelményeknek, hiszen valamennyi esetben "novum"-ról van szó. (A 276. § (1) bek. e. pontjában foglalt perújítási ok létjogosultságáról már ejtettünk szót.)

A 2. pont a perújításon kívül más – a jogerő feloldását eredményező – rendkívüli jogorvoslat létét is elismeri. A szöveget olvasva úgy tűnhet, hogy a törvényességi óvás intézménye nem ellentétes a Konvencióval és az Alkotmánybíróság talán túlzott követelményeket állítva semmisítette meg e rendkívüli jogorvoslati formát. Kérdés azonban, hogy a büntetés kiszabás terén elkövetett hiba (ha a büntetés egyébként a törvényi tételhatárok között marad) minősíthető-e olyan "alapvető hibának", ami a jogerő feloldását indokolja és távolról sem biztos, hogy a törvényességi óvás megfelelt a fegyverek egyenlősége elvének, amely viszont a 6. cikkben megfogalmazott tisztességes eljárás integráns eleme.

A büntető törvények visszamenőleges hatályának tilalma

Az Egyezmény 7. cikke

1. *Senkit sem szabad elítélni olyan cselekményért vagy mulasztásért, amely elkövetése idején a hazai vagy nemzetközi jog alapján nem volt bűncselekmény. Ugyancsak nem lehet a bűncselekmény elkövetése idején alkalmazható büntetésnél súlyosabb büntetést kiszabni.*

2. *E cikk nem képezi akadályát valamely személy bíróság elé állításának vagy megbüntetésének olyan cselekmény vagy mulasztás miatt, amely elkövetése idején a civilizált nemzetek által elismert általános jogelvek szerint bűncselekmény volt.*

A 7. cikk a "modern" büntetőjog két általánosan elfogadott tételét – a nullum crimen sine lege és a nulla poena sine lege elvét – rögzíti.

A *nullum crimen* elve azt jelenti, hogy csak olyan cselekmény miatt kerülhet sor a büntetőjogi felelősségre vonásra, amely elkövetése idején a büntetőjogba ütközőnek minősült, a nulla poena sine lege elve pedig azt tiltja, hogy az elkövetőt szigorúbb büntetéssel sújtsák annál, mint amilyet a jog az elkövetéskor kilátásba helyezett.

A visszamenőleges büntető igazságszolgáltatás tilalmát rögzíti az Alkotmány 57. § (4) bekezdése, a *Btk. pedig ezen túlmegegyezően*, amikor előírja, hogy az elbíráláskor hatályban levő új törvényt kell alkalmazni, ha eszerint a cselekmény már nem bűncselekmény, vagy enyhébben bírálendő el (2. §).

A 7. cikk két egymástól különválasztható elvről szól. Ebből következik, hogy *tilos pusztán deklaratív ítéletben* büntetőjogi felelősséget megállapítani az elkövetés után hozott büntetőjogi norma alapján. Az ilyen elítélés is járhat kedvezőtlen jogi következményekkel az érintett személyre (azáltal pl., hogy regisztrálják az ítéletet) azon felül, hogy társadalmi hátrányokkal is együttjár.¹

A Bizottság ítélkezési gyakorlatában leszögezte, hogy a 7. cikk tiltja meglévő tényállásoknak analógia útján történő kiterjesztését,² és a törvényhozótól megkívánja azt is, hogy kellő határozottsággal írja körül a tényállásokat. Ez utóbbi követelmény kapcsán felvetődik az a kérdés, hogy mennyiben felelhetnek meg az úgynevezett *keretényállások* az Egyezményben megfogalmazott elvárásoknak. A hazai vitákra figyelemmel utalunk arra, hogy a strasbourgi szervek a tényállások határozottsági fokának megítélésénél vizsgálják azt is: kik az adott norma címzettjei, milyen speciális ismeretekkel rendelkeznek azok, akikhez a norma szól.³

1 Van Dijk-van Hoof, Theory and Practice of the European Convention on Human Rights, 1990. 359.o.

2 Appl. 1852/63; Appl. 6683/74; Appl. 7721/76

3 Appl. 8141/78; Appl. 10980/84

A nullum crimen elve nemcsak a törvényhozóval, hanem a bíróságokkal szemben is megfogalmaz követelményeket. Ez magától értetődik, ha figyelembe vesszük, hogy az Egyezményben részes tagállamok között vannak olyanok, amelyek a common law rendszerét ismerik.

Ugyanakkor a bírák a kontinentális rendszerhez tartozó országokban is több-kevesebb szabadsággal interpretálják a törvényi tényállás egyes elemeit. A nullum crimen elve azonban korlátot állít, amennyiben a bíróságokat arra kötelezi, hogy a criminen elve normákat szűkítően értelmezzék. Van Dijk és van Hoof azonban úgy vélik, hogy a nemzeti jogot alkalmazó bírácoknak nemigen kell tartaniuk attól, hogy a strasbourgi szervek az Egyezmény megsértését állapítják meg azon a címen, hogy egy adott tényállást kiterjesztően értelmezték. Példaként hivatkoznak a 4161/69 számú kérelem alapján hozott bizottsági döntésre. A panaszos azt sérelmezte, hogy az osztrák bíróságok kiterjesztően értelmezték a természet elleni fajtalanság fogalmát és a kölcsönös maszturbációt is a törvényi tényállás alá vonták. A Bizottság nem bocsátkozott annak vizsgálatába, hogy vajon szélesen értelmezte-e a fogalmat az osztrák jogalkalmazó, megelégedett annak leszögezésével, hogy az értelmezést a legmagasabb osztrák bírói szerv végezte el és ez az interpretáció a cselekmény elkövetése idején általánosan elfogadott volt. Ezért a kérelmező tudta vagy legalábbis tudnia kellett, hogy magatartása az osztrák ítélkezési gyakorlat szerint büntetendő.

A nulla poena sine lege elvével a strasbourgi szervek nemigen foglalkoztak. Tekintettel arra, hogy a magyar jog a fiatalkorúak esetében ismeri a relatíve határozatlan tartamú szabadságelvonás intézményét (javító-intézeti nevelés) pusztán arra utalunk, hogy a Bizottság álláspontja szerint a nulla poena sine lege követelményét kielégíti a jogrendszer azzal, hogy a szankció felső határát rögzíti.

A strasbourgi szervek álláspontja szerint a 7. cikkben foglaltak csak azokra a cselekményekre alkalmazandók, amelyeket büntető eljárás keretében bírálhatnak el. Így nem terjed ki a 7. cikk a fegyelmi eljárás alapjául szolgáló cselekményekre.⁴ Ugyanakkor – ahogy arra már utaltunk – a tisztességes eljárás követelményeit érvényesíteni kell azon fegyelmi vétségek elbírálásakor, amelyek természetüknél fogva, illetve a kilátásba helyezett szankció súlyára és jellegére tekintettel a büncselekményekkel esnek egy tekintet alá. Ebből arra következtethetünk, hogy a fegyelmi vétségek bizonyos körére vonatkozik a visszaható hatályú ítélkezés tilalma is. Ezzel szemben nem alkalmazandó a 7. cikk a büntetés-végrehajtási szabályok alkalmazására és amint az – egy a bizonyítási jogot érintő angliai esetről kiderül – nem alkalmazandó a 7. cikk a büntető eljárás rendelkezéseire sem.

A 7. cikk 1. pontja nemcsak a belső hanem a nemzetközi jogra is hivatkozik: nem lehet elítélni senkit sem olyan cselekményért vagy mulasztásért amely a nemzetközi jog alapján az elkövetés idején nem volt büncselekmény. A nemzetközi

4 Appl. 4274/69; Appl. 4519/70.

jogra történő utalás első pillantásra feleslegesnek tűnik, mert hiszen a nemzetközi jog általában csak arra kötelezi az államokat, hogy bizonyos tényállásokat nemzeti jogukba felvegyenek. Noha bizonyos kivételes eseteket szem előtt tartva a nemzetközi jogra utalás mégsem tűnik szükségtelennek,⁵ a cikk keletkezési körülményei arra utalnak, hogy az alkotók szándéka elsősorban az volt, hogy ily módon is deklarálják a Nürnbergben hozott ítéletek jogosságát.

Ezzel el is jutottunk a 7. cikk 2. pontjához amelyre az elévülés feloldásáról szóló magyar törvény körüli vitában oly gyakran hivatkoztak.

Ezek a viták azt igazolták, hogy a 7. cikk 2. pontja valójában nem ad eligazítást arra, hogy a nemzeti törvényhozás milyen körben oldhatja fel az elévülést – tegyük hozzá – olyan cselekmények esetében, amelyek az elkövetéskor is tényállásszerűek voltak és amelyeknek büntetendőségét a törvény az elkövetéskor is kimondta. A 7. cikk és azon belül is a 2. pont keletkezésének körülményeit, az előkészítő munkálatokat elemezve, egyetérthetünk Partsch-sal, aki szerint a 7. cikk 2. pontja inkább olyan fenntartó nyilatkozat, amellyel egy kivételes történelmi szituációban született intézkedések jogszerűségét deklarálják.⁶ Az Egyezmény előkészületi munkálatait végző szakértői bizottság fogalmazott a következőképpen, és ezt szószerint megismételte egy konkrét panasz elbírálása kapcsán az Emberi Jogok Európai Bizottsága: a 7. cikk 2. pontjának célja annak leszögezése, hogy a nullum crimen sine lege elvét deklaráló 1. pont "nem érinti azokat a törvényeket, amelyeket a II. világháborút követő rendkívüli körülmények között hoztak a háborús bűntettek, a hazaárulás és az ellenséggel való együttműködés üldözésére, és a 2. pont nem célozza e törvényeknek bármifajta jogi vagy erkölcsi elítélését."⁷

Ennek megfelelően a visszaható hatály tilalmának feloldását sérelmező panaszok elbírálásánál a strasbourgi szervek a vizsgálatot kizárólag arra korlátozzák, hogy a döntés alapját képező és a nemzeti fórumok által alkalmazott jogszabályt a II. világháború után a háborús bűnösök, a kollaboránsok megbüntetésére hozták-e. Ha pedig ilyen törvényekről van szó, akkor a panaszt mint nyilvánvalóan alaptalant elutasítják, anélkül, hogy érdemben vizsgálnák: a kriminalizált magatartás vajon valóban büncselekménynek minősült-e az elkövetéskor "a civilizált nemzetek által elismert általános jogelvek szerint".⁸

5 Frowein-Peukert: Europäische Menschenrechtskonvention, EMRK-Kommentar Kehl-Strasbourg-Arlington 1985 186-187. o.

6 Partsch: Die Rechte und Freiheiten der europäischen Menschenrechtskonvention: A. Bettermann-F. L. Neumann-H. C. Nipperdey (Hrsg.) Die Grundrechte, 1966. 413. o.

7 A forrásokra ld. Fawcett, J. E. S.: The application of the European Convention on Human Rights 1987. 201.o.

8 Partsch, L.: i.m. 412. o. Annak igazolására, hogy az ENSZ Egyezségokmány, valamint az Európai Emberi Jogi Egyezmény 15., illetve 7. cikkének megfogalmazásánál a készítőket az a szándék vezette, hogy a Nürnbergben hozott ítéleteket ne lehessen kifogásolni. Ld. Fawcett, i.m. 200. o., valamint Partsch, i.m. 404-408. o.